

ESKİÇAĞ'DA ANADOLU'DA DOKUMA

(M.Ö. 1974-1719)

Hüsrem ÇELİK

Haziran 2014

DENİZLİ

ESKİÇAĞ'DA ANADOLU'DA DOKUMA
(M.Ö. 1974-1719)

Pamukkale Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yüksek Lisans Tezi
Tarih Anabilim Dalı
Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı

Hüsrem ÇELİK

Danışman: Doç. Dr. Yusuf KILIÇ

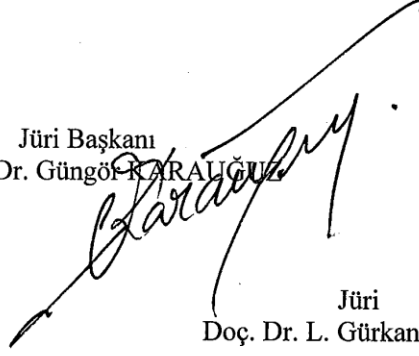
Haziran 2014

DENİZLİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ ONAY FORMU

Tarih Anabilim Dalı, Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı öğrencisi Hüsrem ÇELİK tarafından Doç. Dr. Yusuf KILIÇ yönetiminde hazırlanan“Eskiçağ’da Anadolu’da Dokuma (M.Ö. 1974-1719)” başlıklı tez aşağıdaki jüri üyeleri tarafından 09.06.2014 tarihinde yapılan tez savunma sınavında başarılı bulunmuş ve Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

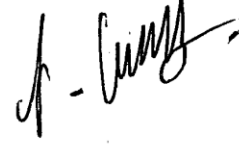
Jüri Başkanı
Prof. Dr. Güngör KARALIĞUZ

Jüri-Danışman
Doç. Dr. Yusuf KILIÇ

Jüri
Doç. Dr. L. Gürkan GÖKÇEK

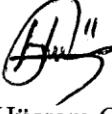
Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun 04/09/2014 tarih ve ...14/17.. sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Prof. Dr. Turhan KAÇAR
Enstitü Müdürü

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırılmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini; bu çalışmanın doğrudan birincil ürünü olmayan bulguların, verilerin ve materyallerin bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini ve alıntı yapılan çalışmalara atfedildiğini beyan ederim.

İmza

:

Öğrenci Adı Soyadı

: Hüsrem ÇELİK

ÖNSÖZ

İnsanın, Paleolitik ve Mezolitik devirlerde avcılık ve toplayıcılıkla geçimini sağladığı bilinmektedir. Bunun yanında sıcak ve soğuktan korunmak için avladığı hayvanların derilerini kullanarak örtünme ihtiyacını karşıladığı kuvvetle muhtemeldir. Ama dokumanın ortaya çıkması yalnız örtünme ihtiyacına bağlanamaz çünkü zaman içinde değişen iklim koşulları, insanları giyebilecekleri daha uygun giysiler aramaya yönlendirmiş olmalıdır. Ancak bunun için hammadde ve daha da önemlisi onu işleyecek teknolojiye ihtiyaç vardı. İnsan bu iki önemli hedefe ise ancak yerleşik hayata geçtiği ve fiziksel ihtiyacı olan beslenme gereksinimini üretmeye başladığı Neolitik Devirde ulaşmıştır. Dokumacılığın tarihinin çok eskiye dayandığı birçok kazıda ve yapılan araştırmada saptanmıştır.

Dünya kültüründe ilk el sanatlarını oluşturan dokumacılık ve örücülük insanoğlunun varoluşu ile başlamış günümüze kadar gelişerek gelmiştir. Hammaddesi life dayalı el sanatları olan dokumacılık, örücülük ve işlemeciliğin temel gereci ipliğin geleneksel yöntemlerle hazırlanması birbirine benzeyen araçlar ve teknikle yapılmıştır. Ayrıca ipliğin dokuma sürecinde kullanılabilmesi için belirli bir gelişim aşamasını tamamlamasından sonra dokuma ticareti başlamıştır. Kısacası dokumacılığın ortaya çıkışı, dokuma tezgâhlarının kuruluşu, dokuma çeşitleri ve dokuma ticareti gibi gelişmelerin ilk defa Anadolu'da nasıl gerçekleşmiş olduğuna, arkeolojik kazılar ve bilhassa Asur Ticaret Kolonileri Devri Çivi Yazılı tabletleri ve Hitit Devri Çivi Yazılı belgeleri önemli kaynaktır. Bu kaynaklar üzerinde yapacağımız çalışma ve ortaya konulacak sonuçlar çalışmanın şekillenmesini sağlayacaktır.

Tezimi hazırlama aşamasından itibaren vaktini ve bilgisini esirgemeyen değerli danışmanım Doç. Dr. Yusuf KILIÇ'a, öncelikli olarak teşekkürü bir borç bilirim. Yüksek Lisans eğitimim boyunca derslerini aldığım hocalarıma ve Lisans düzeyinde derslerine girdiğim Tarih Bölümü'nün son derece değerli hocalarına sonsuz teşekkür ederim.

Bunun yanında tezime kaynaklık edebilecek materyali bulmamda bana yardımcı olan, Pamukkale Üniversitesi Teknik Bilimler Meslek Yüksek Okulu, El Sanatları Bölümü hocalarından Yrd. Doç. Dr. Habibe KAHVECİOĞLU SARI hocam'a, gösterdiği yardımlardan dolayı minnettarım. Son olarak maddi-manevi desteklerini esirgemeyen canım aileme, değerli ev arkadaşlarıma ve Hacı ÖREN'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

ÖZET

ESKİÇAĞDA ANADOLU'DA DOKUMA (M.Ö. 1974-1719)

Çelik, Hüsrem
Yüksek Lisans Tezi,
Tarih Anabilim Dalı
Eskiçağ Tarihi Bilimdalı
Tez Danışmanı: Doç. Dr. Yusuf KILIÇ

Haziran 2014, 177 sayfa

Çalışmamızda, Çivi Yazılı Belgeler ışığında Eskiçağda Anadolu'da Dokuma faaliyetlerinin nasıl ve nerede gerçekleştirilmiş olduğu araştırılmıştır. Bu doğrultuda Anadolu coğrafyasının dokuma ve tekstil alanında, diğer toplumlara nazaran bir hayli gelişmişlik düzeyi gösterdiği ortaya çıkmıştır. Nitekim yapılan araştırmalar sonucunda dokuma işleminin başlangıcı günümüzden yaklaşık olarak 8.000 yıl öncesine dayanmakta; şöyle ki son zamanlarda Konya'nın Çatalhöyük yerleşiminde yapılan kazılardan ortaya çıkan bulgulardan anlaşıldığı kadarıyla da, dokunmuş kumaşın tarihini genişletmek daha da mümkündür.

Diğer taraftan Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'nde Anadolu'da en faal dönemini yaşayan dokuma ve dokumacılığın, o dönemin şartlarında Anadolu'da yaşayan toplumlar için bir nevi iş kapısı konumunda olduğu da anlaşılmıştır. Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'nde Anadolu toplumunun diğer toplumlarla gerçekleştirdiği ticarete etkin bir rol oynayan ve en fazla göze çarpan ticari emtialar arasında dokunmuş kumaşların olduğu anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Anadolu, Asur Ticaret Kolonileri, Ticaret, Dokuma ve Dokunmuş Kumaş.

ABSTRACT

WEAVING IN ANCIENT ANATOLIA (B.C.1974-1719)

Çelik, Hüsrem
Master of Arts Thesis,
Department of History
Ancient History
Advisor: Assoc. Dr. Yusuf KILIÇ

June 2014, 177 pages

In this study, it was investigated how and where the weaving activities took place in Ancient Anatolia under the light of cuneiform records. In line with this, it appeared that Anatolian region had higher level of weaving and textile activities compared to other societies. The studies conducted shows that the start of weaving activities dated back to 8.000 years past from now and it is even possible to go back further in the history of weaved fabrics under the light of recent excavations settlement of Çatalhöyük in Konya.

Additionally, it is also understood that weaving and textile were an important work area for the people inhabiting in Anatolia in the Assyrian Trade Colonies period in which weaving and textile gained the highest popularity in Anatolia. It is also understood that weaved fabrics were among the remarkable products, having an active role, in the trade the Anatolian society did with other societies during the Assyrian Trade Colonies period.

Key Words: Anatolia, Assyrian Trade Colonies, Trade, Weaving and Weaved Fabric.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
ÖZET.....	ii
ABSTRACT.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	iv
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ.....	vi
GİRİŞ.....	1

I. BÖLÜM

ERKEN ZAMANLARDAN M.Ö. 2. BİNYILA KADAR ANADOLU'DA DOKUMACILIK

1. Dokumacılığın Geçmişine Kısa Bir Bakış.....	7
1.1.Dokumacılıkta Kullanılan Ham Maddeler ve Bunların İşlenme Yöntemleri.....	10
1.1.1. Keten Bitkisinin Dokuma Olarak Kullanımı.....	14
1.1.2. Hayvan Yünlerinin Dokuma Olarak Kullanımı.....	17
1.2. Dokuma Malzemelerinin İşlenme Yöntemleri.....	19
1.2.1. Eğrilmiş İpe ve Kumaşa İlişkin İlk Veriler.....	20
1.2.2. İğne ve Ağırşaklara İlişkin İlk Veriler.....	21
1.3. Dokuma Tezgahları.....	24
1.3.1. Uçları Ağırlıklı Dikey Dokuma Tezgahı.....	25
1.3.2. Yatay Yer Tezgahı.....	27
1.3.3. Alt Ve Üst Kirişlere Sahip Dikey Dokuma Tezgahı.....	28

II. BÖLÜM

ASUR TİCARET KOLONİLERİ DÖNEMİNDE (M.Ö. 1974-1719) ANADOLU'DA DOKUMACILIK

1. Anadolu'da Asur Ticaret Kolonileri Dönemi.....	30
1.1. Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'nde Dokuma Ticareti ve Diğer Ticareti Yapılan Mallar.....	47
1.1.1. Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'nde Çivi Yazılı Belgelerde Geçen Kumaş İsimleri.....	51

1.1.1.1. Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'nde Çivi Yazılı Belgelere Geçen Bazı Nadir Kumaş İsimleri.....	80
1.2.Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'nde Dokuma Çeşitlerinden Alınan Vergi Türleri.....	86
1.2.1. Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'nde Çivi Yazılı Belgelere Göre Kervan Güzergâhları ve Taşımacılık.....	93

III. BÖLÜM

HİTİT DÖNEMİ ANADOLU DOKUMACILIĞI

1. Hitit Devleti Döneminde Dokumacılık.....	99
1.1. Çivi Yazılı Belgelere Göre Hitit Devleti Dönemi'nde Dokumacılar.....	107
2. Çivi Yazılı Belgelere Göre Geç Hitit Devleti Dönemi'nde Dokumacılık.....	112
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....	115
KAYNAKÇA.....	117
EKLER.....	128
ÖZGEÇMİŞ.....	177

KISALTMALAR

AHw.	Akkadisches Handwörterbuch
AKT.	Ankara Kültepe Tabletleri
AMM.	Anadolu Medeniyetleri Müzesi
Ar. An.	Archivum Anatolicum
AS.	Assyrian Studies
ATHE.	Die altassyrischen Texte des Orientalischen Seminars in
BIN.	Babylonian Inscription in the Collection of J. B. Nies Heidelberg und der Sammlung Erlenmeyer.
CAD.	The Assyrian Dictionary of the University of Chicago
CCT.	Cuneiform Texts from Cappadocian Tablets in the British Museum
DTCF.	Dil Tarih Coğrafya Fakültesi
EL.	Die Altassyrischen Rechtsurkunden vom Kültepe
GSF.	Güzel Sanatlar Fakültesi
GSE.	Güzel Sanatlar Enstitüsü
HUCA.	Hebrew Union College Annual. Cincinnati
ICK.	Inscriptions Cuneiformes du Kultépe
İTÇ.	İlk Tunç Çağı
KB.	Kültür Bakanlığı
KBo IX.	Keilschrifttexte aus Boghazköi
KTS.	Keilschrifttexte in den Antiken Museen zu Stambul
KT.	Kültepe Tabletleri
KTb.	Die Kültepetexte der Sammlung Rudolf Blanckertz
MOS. Studies	Publications of the Middle Eastern Studies Programme on the Economy of Ancient Mesopotamia
OIP.	Oriental Institute Publications
OACC.	The Old Assyrian City-State and Its Colonies
OLZ.	Orientalistische Literaturzeitung
SBE.	Sosyal Bilimler Enstitüsü
TAY.	Türkiye Arkeolojik Yerleşimleri
TC.	Tablettes Cypariennes du Louvre
TTK.	Türk Tarih Kongresi

BAZI İŞARET VE ÖZEL KISALTMALAR

[]	Tablette Kırık Olan İşaretler
[()]	Tablette Kırık Olan Ama İşaret Olmadığı Düşünülen Kısımlar
Γ 1	Tablette Kısmen Kırık Olan İşaretle
<< >>	Tablette Fazladan Yazıldığı Düşünülen İşaretler
< >	Tablette İlave Edilen İşaret veya Kelimeler
a.g.e.	Adı Geçen Eser
a.g.m.	Adı Geçen Makale
Bkz.	Bakınız
C.	Cilt
Env. No.	Envanter Numarası
Kt.	Kültepe
m.	Metre
M.Ö.	Milattan Önce
M.S.	Milattan Sonra
No.	Numara
S.	Sayı
s.	Sayfa
st.	Satır
Ş. A.	Şahıs Adı
T.A.	Tanrı Adı
vb.	ve benzeri
vd.	ve diğerleri
Y.A.	Yer Adı
z.	zarf

GİRİŞ

Dokumacılık, insanlığın en eski uğraş alanlarından biri olması hasebiyle, başlangıç tarihi de neredeyse insanlık tarihi kadar eskiye dayanmaktadır. İnsanoğlu avcılık ve toplayıcılığın hüküm sürdüğü Paleolitik ve Mezolitik dönemlerden itibaren öncelikli hedefi olan örtünme ihtiyacını karşılamak için, avladığı hayvanların derilerini ve yünlerini işleyerek günümüz elbiselerin en ilkel biçimlerini ortaya çıkarmışlardır. Ancak değişen iklim koşulları insanların giyim tarzına da yansımış ve zamanla insanoğlu iklim şartlarına en uygun giysileri dizayn etmeye başlamıştır.

Nitekim el sanatları da, insanların gereksinimlerini karşılayacak uğraşlar şeklinde ortaya çıkmış, yaşayış özellikleri ve iklim koşullarına uygun gelişmeler göstererek, belirli kültürlerin özelliklerini yansıtır hale gelmiştir. Ancak el sanatları ve dokumacılığın gelişim gösterebilmesi için onu işleyebilecek teknolojiye ve bu teknolojinin üretim aşamasına geçmesi için de yerleşik düzene geçilmesi gerekli idi. Nitekim insanoğlu dokumacılık için gerekli olan ham maddeye ve tekniğe ancak yerleşik hayata geçtiği Neolitik Dönemde kavuşmuştur.

Dokumacılık, liflerin iplik haline getirilmesi ile başlamıştır. İplikçilik önceleri, insanların lifleri elleriyle ekleyip, bükmeleriyle başlamıştır. Liflerin yan yana getirilip eklenmesiyle iplik yapılması, giyim eşyası yapmaya ve kullanmaya daha çok elverişli nitelikte ve uzunlukta dokumalar yapılabilmesine olanak sağlamıştır. Buradan anlaşılacağı üzere iplikçiliğin ve dokumacılığın ilk belirtileri Neolitik Çağ'da başlamıştır. Nitekim iplik yapımında kullanılan "iğlerin", taş, kil ve kemik ağırsaklarının, en eski örnekleri bu çağdan kalmadır. İlerleyen zamanlarda bitki liflerin kullanılmaya başlamasıyla da daha uzun ipler elde edilmeye başlanmıştır. Koyun gibi evcilleştirilen hayvanların yünlerinin eğrilerek ip haline getirilmesi ve bunun yanında keten, kenevir gibi bitki liflerinin de eğrilerek ip haline getirilmesi sonucu dokuma için gerekli olan ham maddeye ulaşılmış olmuştur. Dolayısıyla önceleri dokuma için eğrilen yünün yanında birde bitki liflerin kullanılması sonucu dokunan ürünlerde çeşitlilik ve kalite artırılmıştır.

Eğirmede önceleri iki el arasında bir miktar yün ovuşturularak büküm verilip, bunun ucuna bağlanan bir taşın döndürülmesi ile de büküme devam edilmiştir. Daha sonraları ise taş yerine ağaç kullanılmaya başlanmış ya da yün eğirmek için kirmen kullanılmış ve böylece daha önce söylediğimiz gibi ilk ipler ortaya çıkmıştır. İğ ve

ağırsakların kullanıma geçmesiyle de dokuma tekniği ilk ilkel ürünlerini vermeye başlamıştır.

Diğer taraftan, dokuma faaliyetlerinin yerleşik hayatla gelişmeye başlaması, Anadolu'da yerleşik hayata geçen ilk yerleşimleri akla getirmektedir. Şöyle ki: Güneydoğu Anadolu'da yer alan ve ilk üreticiliğe geçilen en önemli yerleşmelerden biri olan Çayönü'nde koyunun yaklaşık olarak M.Ö. 7500 yıllarında evcilleştirildiği saptanmıştır. Aynı zaman dilimi içerisinde yine aynı yerleşimin benzer tabakalarında ortaya çıkan ve yassı kemikten oluşan bir bileklik ortaya çıkmış ve bu bileklik üzerinde dokumaya ilişkin işlemlerin gerçekleşmiş olacağı ileri sürülmüştür. Fakat bu tarihlerde bir bileklik üzerine dokuma işlemini gerçekleştirebilecek nitelikli ağırsak ve dokuma tezgâhının olmayışı, öne sürülen bu düşüncenin yanlış olabileceği fikrini akla getirmektedir.

Dokumacılık hakkında öne sürülen görüşler doğrultusunda, ortaya çıkan bulguların tarihlenmesi ve lokalizasyonu yapılmaya çalışılınca, öncelikle gözler Ön ve Orta Asya'ya çevrilmiştir. Bunun sebebi ise yün, yani koyunun ehlileştirilmesidir. Nitekim koyun ehlileştirme işinin ilk önce Orta Asya'da başlamış olduğu düşünülmektedir. Dokumacılığın Orta Asya'da hangi alanda olduğu bilinmemekle beraber, burada başlamış ve göçler vasıtasıyla çevresi bölgelere yayılmış olduğu düşünülmektedir. Avrupa'da ise dokumacılık sanatının gelişiminin ancak Ortaçağ'dan sonra olduğu tahmin edilmektedir.

Diğer taraftan, Anadolu'nun bir diğer önemli yerleşimlerinden olan Konya'nın Çatalhöyük yerleşiminde dokunmuş kumaşların M.Ö. 6500 yılında kullanıldığına dair arkeolojik buluntuların var olması, iki iplik sistemiyle tekstil yüzeyi oluşturma yöntemi olan dokumacılığın günümüzden en az 8500 yıl kadar önceleri de bilindiğini ortaya koymaktadır. Keza son yıllarda burada yapılan kazılarda yanmış bir evin tabanında bebek iskeletine sarılmış dünyanın ilk kendirden dokunmuş keten kumaş parçası gün yüzüne çıkarılmıştır. Ortaya çıkan bu bulgulardan hareketle dokunmuş kumaşın tarihi bir hayli eskiye dayanmaktadır. Anadolu'da, bugüne kadar yapılan arkeolojik kazılar sonucunda, en erken dokuma izlerine ise, Çayönü'nde (M.Ö. 6650-6350) karaca boynuzundan şekillendirilmiş orak sapı üzerinde rastlanmıştır. Aynı şekilde Çatalhöyük kazı alanında ise (M.Ö. ca. 5950-5880) çok sayıda dokunmuş kumaş ve eğrilmiş ipe ilişkin buluntular ele geçmiştir.

Günümüze ulaşan en eski dokuma örnekleri ise M.Ö. 7200 dolaylarına aittir. Bu dokumalar olasılıkla cenaze törenlerinde yumuşak dokularından ayrılmış cesetlerin kemiklerine sarılan dokumalardı. İnce bükümlü olan bu kumaşlar, Mısır'da da cesetlerin sarılmasında ve giysi yapımında kullanılmıştır. Anadolu'da da M.Ö. 4. bine tarihlenen Kuruçay Höyük'te, ele geçen çömlek mezarda kemiklere yapışık bir kumaş parçası tespit edilmesi de bu dönemlerde kumaşın ölüleri sarmak için de kullanıldığını göstermektedir.

Öte yandan dokuma malzemesi olarak kullanılan yün ve ketenin, dokunmaya hazır hale gelmesi için belirli yöntemler uygulandıktan sonra dokuma için kullanılırdı. Bu esnada bu iki malzemenin de ince ve düzgün olmasına dikkat edilmekteydi. Nitekim dokuma için gerekli olan şartlar yerine getirildikten sonra dokuma işlemine geçilebilmekteydi. Dokuma işlemi, yatay yer tezgâhı, uçları ağırlıklı dikey dokuma tezgâhı ve alt ve üst kirişlere sahip dikey dokuma tezgâhlarında gerçekleştirilmekteydi. Farklı niteliklerde ve farklı kalitelerde üretilen bu dokuma ürünlerinin üretiminde ise, işçiler, köleler ve özellikle bazı metinlerde bahsi geçen Subartu kızları görev almaktaydı. Güzellikleri ve dokuma konusunda ki beceriklilikleri ile isminden söz ettiren bu kızlar, dokuma tezgâhlarında nitelikli ve kaliteli kumaşlar üretmişlerdir.

Bunun yanında dokuma işlemini bir meslek olarak yürüten kişiler ve aileler mevcuttu. Günümüzdeki usta-çırak ilişkisine benzeyen bir düzenin mevcut olduğu Eskiçağ Anadolu toplumlarında, çeşitli meslek grupları bu şekilde daha sonraki nesillere aktarılmakta ve aynı zamanda da birçok kişiye meslek edindirilmekteydi. Günümüz meslek edindirme kurslarına benzeyen bu teşkilat, sadece dokuma alanında değil daha birçok alanda hizmet veren bir durumda idi. Dokuma tezgâhlarından çıkan ürünler, değişik ebatlarda olmasının yanında, nitelikleri ve özellikleri bakımından da değişiklik göstermesi bu kumaşların kullanım alanlarının farklı olduğunu göstermekteydi.

Diğer taraftan neşredilen metinlerden ya da ortaya çıkan yeni çivi yazılı belgelerden anlaşıldığı kadarıyla, ilk önceleri üretilen kumaş parçaları, ilk olarak örtünme ihtiyacını karşılıyordu. Daha sonra değişen iklim koşullarına göre bu durum farklılık göstermiş ve farklı niteliklerde kumaş üretimi yapılmaktaydı. Değişen yaşam koşullarına göre, üretilen bu kumaş parçaları, ölü gömme ya da ölen kişinin ağzını bağlama gibi farklı işlevleri de yerine getirmekteydi. Son zamanlarda Çatalhöyük'te ortaya çıkan bulgularda bu durumu doğrular niteliktedir. Nitekim Eskiçağ toplumları, bez parçalarını kullanarak ölen insanların bir nevi kefenlenmesini sağlamakla kalmayıp,

aynı zamanda bu bez ve kumaş parçalarının farklı bir işlevinin de olduğunu göstermişlerdir.

Dönemin şartlarında bir iş ve meslek kapısı olan bu tür ekmek kapıları Eskiçağ toplumlarının yaşamlarını devam ettirebilmelerine imkân sağlayan önemli faktörler arasındadır. Anlaşıldığı üzere Eskiçağ Anadolu toplumları bu tür bez ve kumaş parçalarını önceleri giyim ve kuşamda kullanırken daha sonraları ise, görüldüğü gibi ölen kişinin sarıp sarmalanmasında kullanılmaktaydılar.

Kumaş ve dokuma ticaretinin yaygınlaştığı ve bir hayli gelişim gösterdiği Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'nde ise, Asurlu kolonistler Anadolu ve diğer birçok toplumla uluslararası bir ticaret ağı meydana getirmişler ve Eskiçağ toplumları arasında eşine az rastlanacak bir organizasyon teşkil etmişlerdir. Nitekim Asurlu Kolonistler, M. Ö. 1974-1719 yılları arasını kapsayan bu dönemde, ticaret yapmak amacıyla büyük gruplar halinde Asur'dan yola çıkarak Anadolu coğrafyasına kadar gelmişlerdir. Zanaatkâr, marangoz, tüccar vb. grupları bünyesinde barındıran Asur Ticaret Kolonilerinin, Anadolu'ya gelme amacı ticaret yapmaktır. Fakat daha sonra bu ticaret ağının gelişmesi ve büyümesi söz konusu olunca, Asurlu tüccarlar Anadolu'da yerleşmeye başlamışlardır. Böylelikle daha uzun ömürlü ve daha organize bir biçimde ticaret meydana getirebilmekteydiler. Ancak zaman içinde bu tüccarlar Anadolu'ya iyice yerleşme gereği hissetmiş ve bununla da kalmayarak Anadolu'nun yerel krallarının ya da Anadolu'nun soylu ailelerinin kızlarıyla evlenerek burada kalıcı olduklarını göstermişlerdir.

Diğer taraftan, yer altı kaynakları bakımından zengin olan Anadolu coğrafyası bu süreç boyunca Asurlu tüccarlar tarafından sömürülme imkânı bulmuştur. Nitekim Asurlu tüccarlar tarafından gerçekleştirilen bu ticarete, ticareti yapılan mallar ise Asur'dan Anadolu'ya getirilen kalay, kıymetli taşlar ve bunların yanında çeşitli ticaret malları: fildişi, antilop dişi ve kemikleridir. Asur'dan Anadolu'ya ticareti yapılan bu malzemelerin yanında ayrıca tekstil ürünleri ve bazı mamul eşyalarda vardır. Anadolu'ya özellikle kalay ve dokuma ürünleri getirilirken, bunun karşılığında buradan bakır madeni ve kıymetli taşlar yanında Anadolu'nun yerli dokuma ürünlerini de satın almışlardır. Ayrıca Anadolu'dan Asur'a götürülen ticaret malzemeleri arasında altın, gümüş ve bazı kıymetli taşlarda yer almaktadır.

Asur Anadolu ticaretinde işlem gören mallar sadece Anadolu veya Asur'da üretilmiyor, dünyanın çeşitli merkezlerinden getiriliyordu. Tüccarların Anadolu'ya getirdikleri kalay, süs eşyaları, çok çeşitli kumaş ve dokuma ürünleri gibi maddeler, bu ticaretin temel malzemeleri idi. Anadolu'ya getirilen bu mamullerin yalnızca Asur'da üretilmediği veya işlenmediği, bunun yanında Asur'a komşu bölgelerden toplanarak Asur üzerinden nakledildiği metinlerde görülmektedir.

Asur ve Anadolu toplumları arasındaki ticarete en fazla rağbet gören iki temel malzemeden biri kalay madeni diğeri ise dokuma ürünüydü. Öte yandan Anadolu bakır madeni bakımından zengin olmasına rağmen tunç yapımında gerekli olan kalay madeni bakımından çok fakir bir konumdaydı. Bu yüzden kalay madeni bu ticarete büyük öneme sahipti. Aynı şekilde dokuma ürünleri de sağladığı kazançtan dolayı iki taraf arasında en makbul gören ticari emtialar arasındaydı.

Çalışmamızın ana konusunun “Eskiçağda Anadolu'da Dokuma” olması hasebiyle Asur ve Anadolu toplumları arasında gerçekleşen bu ticarete üzerinde en fazla durduğumuz konuda dokuma konusudur. Nitekim bulunduğu konum itibariyle Asur coğrafyası, dokuma ticaretinde hem transit bir konumda, hem de kendi dokuma ürünlerini kendisi gerçekleştirebilmekteydi. Dolayısıyla, Güney Mezopotamya'dan ithal edilen dokuma ürünleri ve Asur toplumunun yerel dokuma ürünleri, Anadolu toplumuna satılan dokuma ürünlerinin büyük bölümünü oluşturmaktaydı. Asur ve Anadolu toplumları arasında gerçekleşmiş olan ticaretin, delili olan çivi yazılı metinlerin muhtevasına baktığımız zaman, kumaş ve elbise gibi dokunmuş malzemenin ne denli öneme sahip olduğu rahatlıkla görülmektedir.

Diğer taraftan Çivi yazılı metinlerden anladığımız kadarıyla iki taraf arasında ticareti yapılan kumaş ve elbise türü malzemelerin çoğunun ismi metinlerde geçmektedir. Nitekim bu konuda ayrıntılı çalışmayı ise Klass R. Veenhof yapmıştır. Veenhof “Aspects of Old Assyrian Trade and its Terminology” adlı kitabında Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'nde ticareti yapılan mallar hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir. Ayrıca Veenhof'un bu kitabı çalışmamızın kaynaklarından birini teşkil etmektedir.

Çalışmamızı şekillendirirken, ulaşabildiğimiz kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre, Anadolu toplumu hem kendi dokuma ürünlerini hem de Asurlu tüccarlar vasıtasıyla getirilen ürünleri giysi olarak kullanmışlardır. Ticareti yapılan dokuma ürünlerine baktığımız zaman (bkz. ekler, kumaş isimlerini ve onların fiyatlarını gösteren tablo.) Anadolu toplumlarınca benzer isimlerle adlandırılmış oldukları görülmektedir.

Nitekim Hitit toplumunda var olan bir giysi türü, buradan Urartulara, Friglere ve Anadolu'nun diğer toplumlarına benzer isimlerle intikal etmiştir.

Böyle bir çalışmayı tez konusu olarak ele almamızdaki amaç, dokuma konusunda daha ayrıntılı bir çalışma yaparak, Anadolu'daki Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'nde Asurlu tüccarlar ile Anadolu toplumları arasında gerçekleşmiş olan dokuma ticaretine dikkat çekmektir. Zira ortaya konulan çalışma özellikle M.Ö. 1974-1719 tarihleri arasındaki dokuma ticaretini kapsamaktadır. Ayrıca Hitit, Urartu ve Frig gibi Anadolu toplumlarındaki, giyim ve kuşam konusunda da bize bir takım bilgiler sunmaktadır. Dolayısıyla ulaşılabildiğimiz metinlerde ve kaynaklarda geçen kumaş vs. dokuma ürünleri ve bunların kullanım gayeleri, tezimizin içeriğini oluşturmaktadır

I. BÖLÜM

ERKEN ZAMANLARDAN M.Ö. 2. BİNYILA KADAR ANADOLU'DA DOKUMACILIK

1. Dokumacılığın Geçmişine Kısa Bir Bakış

İnsanın Paleolitik ve Mezolitik Dönemlerde avcılık ve toplayıcılıkla geçimini sağladığı bilinmektedir. Bunun yanında sıcak ve soğuktan korunmak için avladığı hayvanların derilerini kullanarak örtünme ihtiyacını karşıladığı kuvvetle muhtemeldir. Ama dokumanın ortaya çıkışını yalnız örtünme ihtiyacına bağlamak eksik veya yanlış olur çünkü uzun zaman içinde değişen iklim koşulları, insanları giyebilecekleri daha uygun giysiler aramaya yönlendirmiş olmalıdır. Ancak bunun için hammadde ve daha da önemlisi onu işleyecek teknolojiye ihtiyaç vardı. İnsan bu iki önemli hedefe ise ancak yerleşik hayata geçtiği ve fiziksel ihtiyacı olan beslenme gereksinimini üretmeye başladığı Neolitik Dönemde ulaşmıştır.¹ Bununla birlikte dokumacılığın tarihinin çok eskiye dayandığı ve dünya kültüründe ilk el sanatlarını oluşturan dokumacılık ve örücülük faaliyetlerinin insanoğlunun varoluşu kadar eski olduğu yapılan arkeolojik kazılar esnasında ortaya çıkarılan bulgulardan ve yapılan tarihi araştırmalardan tespit edilmiş ve bu sürecin günümüze kadar gelişerek devam ettiği saptanmıştır.

Tekstilin ilkel olarak ilk ortaya çıkışı ağaç dallarının ve bitki liflerinin basit bir şekilde örülmesi sonucu gerçekleştirilmekteydi. Önceleri avlanan² ve daha sonra evcilleştirilen koyunların yünleri (hayvansal lif) dokuma işlemi için temel ham madde kaynağı iken, ilerleyen süreçte ise keten başta olmak üzere besin maddesi olarak üretilen çeşitli bitki lifleride dokuma maddesi olarak kullanılacaktır. İlk üreticiliğe geçilen yerleşmelerde evcilleştirilen hayvanlar için evcilleştirme sırası genellikle şöyle görülmektedir: “Çöpçü” hayvanlar (köpek) muhtemelen ilk evcilleştirilenlerdendir.³ İkinci grup mevsimsel göçler sürdüren ve bu nedenle kendi de bir göçebe olan insanla bir derece kadar ilişkiye giren göçebe hayvanlardır (koyun, keçi, rengineyiği). Bu hayvanlar insana avlanmanın yanı sıra kesim yoluyla da yiyecek sağlamışlardır ve

¹İsmail Fazlıoğlu, *Eskiçağda Dokuma*, İstanbul 1997, s. 1.

² Avlanan hayvanlar arasında ceylan başta olmak üzere yaban koyunu, yaban sığırı, dağ bizonu gibi hayvanların yanında tilki, kunduz gibi hayvanlarda bulunmaktadır.: Mehmet Özdoğan, “Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ”, *Arkeo Atlas, Tarihöncesinden Demir Çağı'na Anadolu'nun Arkeoloji Atlası*, İstanbul 2011, s. 68.

³ Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz.: Michael Roaf, *Mezopotamya ve Eski Yakındoğu Atlaslı Büyük Uygarlıklara Ansiklopedisi*, (Çeviren: Zülal Kılıç), İstanbul 1996, s. 36.

böylece insan yerleşimleri daha kalıcı olmuştur. Üçüncü grup, tarımla birlikte gelen yerleşik hayatla evcilleştirilmiş sığır gibi hayvanlardır. Dördüncü grup ise ulaşım aracı olarak yük hayvanı, binme ve çekme işleri için (eşek, yaban eşeği, deve ve at) evcilleştirilenlerdendir. At ve deve insan kullanımına en son giren hayvanlar olup, genel olarak kesim için kullanılmamıştır.⁴ Bu durumu bir tablo ile gösterecek olursak:

Evcilleştirilmiş hayvan	Yabanıl atası	Bölge	Tarih
Köpek	Kurt	Yakındoğu	M.Ö. 11.000 dolayı
Keçi	Bezoar keçisi	Yakındoğu	M.Ö. 8500 dolayı
Koyun	Asya Muflonu	Yakındoğu	M.Ö. 8000 dolayı
Domuz	Yaban domuzu	Yakındoğu	M.Ö. 7500 dolayı
Sığır	Yaban sığırı	Yakındoğu	M.Ö. 7000 dolayı
Kedi	Yaban kedisi	Yakındoğu	M.Ö. 7000 dolayı
Tavuk	Kırmızı yaban tavuğu	Çin	M.Ö. 6000 dolayı
Lama	Guanako	And dağları	M.Ö. 5000 dolayı
Eşek	Yaban eşeği	Yakındoğu	M.Ö. 4000 dolayı
At	Tarpan	Güney Rusya	M.Ö.4000 dolayı
Deve	Yaban devesi	Güney Arabistan?/ Orta Asya'nın güneyi?	M.Ö. 3000 dolayı
Kobay	Kavia	Peru	M.Ö.2000 dolayı
Tavşan	Yaban tavşanı	İspanya	M.Ö. 1000 dolayı
Hindi	Yaban hindisi	Meksika	M.Ö. 300 dolayı

şeklinde bir tablo ortaya çıkmaktadır.⁵

⁴ Yusuf Kılıç, "Eskiçağda Kapadokya 'da At Yetiştiriciliği", *I. Uluslararası Nevşehir Tarih ve Kültür Sempozyumu*, C. VIII, Nevşehir 2012, s. 190.

⁵ M. Roaf, *a.g.e.*, s. 36.

Diğer taraftan Güneydoğu Anadolu'da yer alan ve ilk üretimciliğe geçilen en önemli yerleşmelerden biri olan Çayönü'nde koyunun yaklaşık olarak M.Ö. 7500 yıllarında evcilleştirildiği saptanmıştır.⁶ Aynı zaman dilimi içerisinde yine aynı yerleşimin benzer tabakalarında ortaya çıkan ve yassı kemikten oluşan bir bileklik ortaya çıkmış ve bu bileklik üzerinde dokumaya ilişkin işlemlerin gerçekleşmiş olacağı ileri sürülmüştür. Fakat bu tarihlerde bir bileklik üzerine dokuma işlemini gerçekleştirebilecek nitelikli ağırşak ve dokuma tezgâhının olmayışı, öne sürülen bu düşüncenin yanlış olabileceği fikrini akla getirmektedir.

Dokuma yapmak için seçilen malzemenin eğrilerek ip haline getirilmesi için bir çubuğun (iğ) ucuna bağlanan içi delik taş veya pişmiş topraktan yapılan ağırşaklar⁷ kullanılmıştır. Anadolu'da arkeolojik kazılar sonucu hemen hemen her bölgede ve her dönemde çok sayıda ağırşak ortaya çıkmıştır. Ağırşakların ilk olarak ortaya çıkışı ise, Çatalhöyük'ün Neolitik Dönem tabakalarında gerçekleşmiştir.⁸ Özellikle Çatalhöyük'ün Neolitik tabakalarında, ilkin pişmemiş topraktan şekillendirilen çeşitli kalitelerde ve formlarda yapılmış ağırşak örnekleri bulunmuştur. Ortaya çıkarılan ağırşakların varlığından hareketle dokuma işlemlerini gerçekleştirmek adına birtakım teknolojik gelişmelerin gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla insanların dokuma faaliyetleri gelişerek devam etmiştir. Ortaya çıkan bu ağırşaklardan hareketle çok eski zamanlarda Anadolu'da dokuma işleminin var olduğunu anlamak mümkündür.

Dokumacılık hakkında öne sürülen görüşler doğrultusunda, ortaya çıkan bulguların tarihlenmesi ve lokalizasyonu yapılmaya çalışılınca, öncelikle gözler Ön ve Orta Asya'ya çevrilmiştir.⁹ Bunun sebebi ise yün, yani koyunun ehlileştirilmesidir. Koyun ehlileştirme işi ilk önce Orta Asya'da başlamıştır. Dokumacılığın Orta Asya'da hangi alanda başladığı bilinmemekle beraber burada başlamış ve göçler vasıtasıyla çevresi bölgelere yayılmış olduğu düşünülmektedir. Avrupa'da ise dokumacılık sanatının gelişimi Ortaçağ'dan sonra gelişmeye başlamış olacağı tahmin edilmektedir.

⁶ İ. Fazlıoğlu, *a.g.e.*, s. 1.

⁷ Ağırşak: Eğirmede önceleri, iki el arasında bir miktar yün ovuşturularak uzatılır, bunun ucuna bağlanan bir taşın döndürülmesi ile de büküm sağlanıyordu. Daha sonradan taş yerine ağaç kullanılmıştır. Böylece ilk iğler oluşturulmuştur. Ağaç iğler aşağıya doğru konik şekilde yapılmıştı. Sonradan bunlara, kilden bir ağırlığın (Ağırşak) konulduğu anlaşılmıştır.

⁸ Gülsüm Yalçın-Hülya Karaoğlan, "M.Ö. II. Bin'de Anadolu'da Dokumacılık" *Ulusal Meslek Okulları Sempozyumu*, Düzce 2010, s. 5.

⁹ Naile Rengin Oyman Büken, "El Dokumacılığının ve El Dokuma Tezgâhının Tarihçesi, El Dokuma Tezgâhi Çeşitleri", *Atatürk Üniversitesi GSF. Dergisi*, S. 8, Erzurum 2005, s. 65.

Mısır'da çeşitli bitki lifleri dokuma maddesi olarak kullanılmasına rağmen bunlardan en önemlisi keten lifidir. Mısır'da mezarlarda bulunan duvar resimlerinden keten'in M.Ö. 2000 yıllarında yatay dokuma tezgâhlarında kullanıldığına dair eserler ortaya çıkarılmıştır. Bunun yanında keten bitkisinin dokumada kullanımı M.Ö. 4000 yılı kadar eskiye dayanmaktadır.¹⁰ Mısır'da yün dokumaya ve hayvansal lifleri örtünmeye yönelik bir yasak olduğu için keten lifinin kullanımı gelişmiştir. Keten lifinin tohum olarak ekilmesinde ve hasat edilmesinde erkekler sorumlu iken, bu lifi eğirme ve dokuma işi ise Orta krallık (M.Ö. ca. 2050-1580)¹¹ dönemine kadar kadınların görevi idi.

Mezopotamya'da ise Sümerlerin dokuma alanındaki çalışmalarını bıraktıkları eserlerden anlamaktayız. Lagaş'ta bulunan üç kilsli plaktaki kabartmaların birinde kanakeş denilen eteklik giymiş olan figürler veyine bir kadın heykelinde ilk defa görülen fistan (eteklik) şeklindeki giysi, Sümer sanatını yansıttığının yanısıra, dokumacılık işlemlerinin ne tür bir düzeyde gerçekleştirilmiş olduğunu gösteren kanıtları gözler önüne getirmektedir.¹² Mısır'da olduğu gibi burada da dokuma işlemini kadınlar gerçekleştirmektedir.

1.1.Dokumacılıkta Kullanılan Ham Maddeler ve Bunların İşlenme Yöntemleri

İnsanın ilk üreticiliğe başladığı dönemde, bir maddeyi işlemesini ve bunu yaparken araç kullanmasını, önemli bir teknolojik gelişme olarak değerlendirmek gerekir. İklim, coğrafya ve değişen yaşam standartları, insanların yaşam tarzlarına da yansımış ve bunun sonucunda insanları giyebilecekleri daha uygun giysiler aramaya yönlendirmiştir. Ancak bunun için hammadde ve daha da önemlisi onu işleyecek

¹⁰ İ. Fazlıoğlu, *a.g.e.*, s. 5.

¹¹ Orta Krallık: M.Ö. 2050 yılına gelindiğinde günümüzde Luksor adı verilen ve Yunanlıların Teb (Thebes) adını verdikleri şehirden bir prens, çevresine toplamış olduğu büyük güç ile yerel beylere karşı mücadele vermiş ve neticesinde iktidarı ele geçirerek yeniden firavun sülalesini hakim kılmıştır. Böylece kendisini de firavun ilan ederek XI. Sülaleyi kurmuştur. Bu sülalenin ilk krallarının unvan olarak "Nom başkanı" terimini kullanmaktaydılar. Çünkü daha önce bu bölge, Herakleopolis hanedanı zamanında burası bir Nom idi ve Teb'li prensler Herakleopolis hanedanına son vererek burada egemenliği ele geçirince kendilerine de Nom başkanı demişlerdir. XII. ve XIII. Sülaleler Döneminde Mısır'da merkeziyetçi ve monarşik bir yapı oluşturulmuş ve böylece merkezi otoritenin sağlanmasıyla da çevre bölgelere askeri seferler yapılmıştır. Ancak XIV. Sülale Döneminde beklenmedik bir sorun ortaya çıkacak ve M.Ö. 1650'lerde yabancı bir kavim olarak adlandırılacak olan Hyksoslar (M.Ö. 1650 -1550) bölgeye gelmişlerdir. "Yabancı hükümdar" veya "yabancı çoban" olarak isimlendirilen bu kavim zamanında Mısır, XV. ve XVII. Sülaleler Dönemi olarak bilinen II. Ara Dönemini yaşayacaktır. 100 yıllık bir zaman diliminden sonra Mısır'da çıkan isyan sonucu Hyksosların hâkimiyetine son verilmiş ve Hyksoslar Girit'e kaçmak zorunda kalmışlardır. M. Ö. 2050'de başlayan ve yaklaşık olarak M. Ö. 1580 yılına kadar devam eden Orta Krallık Dönemi bu şekilde izah edilebilir.; Ekrem Memiş, *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, Ekin Kitabevi, Bursa 2006, s. 82. Ayrıca geniş bilgi için bakınız: Yusuf Ziya Özer, *Mısır Tarihi*, Ankara 1939, s. 159.; Bülent İplikçioğlu, *Eskiçağ Tarihinin Ana Hatları*, İstanbul 1994, s. 110.

¹² N. R. O. Büken, *a.g.m.*, s. 66.

teknoloji gerekiyordu. Dokunmuş kumaşların M.Ö. 6500 yılında kullanıldığına dair arkeolojik buluntuların var olması, iki iplik sistemiyle tekstil yüzeyi oluşturma yöntemi olan dokumacılığın günümüzden en az 8500 yıl kadar önceleri de bilindiğini ortaya koymaktadır. Neolitik Döneme ait olan ve karbonlaşmış halde bulunan bu eski dokuma kumaşlara yurdumuzda yapılan kazılarda rastlanmıştır. Anadolu’da, bugüne kadar yapılan arkeolojik kazılar sonucunda, en erken dokuma izlerine Çayönü’nde (M.Ö. 6650-6350) karaca boynuzundan şekillendirilmiş orak sapı üzerinde rastlanmıştır.¹³ Aynı şekilde Çatalhöyük kazı alanında ise (M.Ö. ca. 5950-5880) çok sayıda dokunmuş kumaş ve eğrilmiş ipe ilişkin buluntular ele geçmiştir.¹⁴ Yine Çatalhöyük yerleşimindeki tapınak gömülerinde, kumaş şeritler ve kumaşa sarılan kemik yığınlarını bağlamak için kullanılmış sargı bezleri ve aynı zamanda dokunmuş yünlü bir kumaş, tapıntaki gömülerden birinin uzun kemiklerinden birini örtmüş bir vaziyette bulunmuştur. İnce ve düz bir şekilde dokunmuş olan bu kumaşın yanı sıra oldukça aralıklı şal benzeri dokumalar ve düğümlerle oluşturulmuş parçalarda bulunmuştur. Günümüze ulaşan en eski dokuma örnekleri ise M.Ö. 7200 dolaylarına aittir.¹⁵ Bu dokumalar olasılıkla cenaze törenlerinde yumuşak dokularından ayrılmış cesetlerin kemiklerine sarılan dokumalardır. İnce bükümlü olan bu kumaşlar, Mısır’da da cesetlerin sarılmasında ve giysi yapımında kullanılmıştır. Anadolu’da da M.Ö. 4. bine tarihlenen Kuruçay Höyük’te¹⁶ ele geçen çömlek mezarda kemiklere yapışık bir kumaş parçası tespit edilmesi de bu dönemlerde kumaşın ölüleri sarmak için de kullanıldığını göstermektedir.¹⁷ Ortaya çıkarılan bu bulguların çoğunda, kumaş ve benzeri

¹³ Özlem Tütüncüler, "Çorum-Resuloğlu Eski Tunç Çağı Mezarlığı'nda Kumaş Kullanımına İlişkin Yeni Bulgular", *Anadolu/Anatolia*, C. XXX, Aydın 2006, s. 141.

¹⁴ Gerçek dokumanın en erken örneklerinden biri de Çatalhöyük'te (M.Ö. 6500-6000) bulunmuş olan yün kumaşdır.: Mary Schoeser, *World Textiles*, London 2003, s. 24.

¹⁵ G. Yalçın-H. Karaoğlan, a.g.m., s. 6.: 1937’de Mersin civarında yapılan kazılarda, 1957’de Tokat Erbaa’da bulunan kirmanlar, Denizli Beycesultan’da ve Boğazköy Hitit tabakalarında ortaya çıkan tezgah ağırlıkları, Anadolu dokumacılığının önemli kanıtları olarak kabul edilmektedir.; Özge Usluca, *Tarihi Dokuma Kumaşlarının Koruma ve Onarım Yöntemleri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi GSE., İstanbul 2005, s. 28.

¹⁶ Kuruçay Höyük: Burdur'un 15 kilometre güneybatısında, Burdur Gölü'nün doğusundaki aynı adlı köyde doğal bir tepenin üzerinde kurulmuştur. Kuruçay kazıları 1978-1988 yılları arasında Refik Duru tarafından gerçekleştirilmiş ve ele geçen bulgular neticesinde buranın Neolitik Dönem yerleşimi olduğu tespit edilmiştir. Kuruçay’da yapılan kazılarda Son Kalkolitik Çağ (M.Ö. 4000- 3200) yerleşimlerinde pişmiş toprak, idol, insan ve hayvan figürü, ağırşak, tezgah ağırlığı gibi çok sayıda buluntuya rastlanılmıştır.: Gülsün Umurtak, "Kuruçay", *Arkeo Atlas, Tarihöncesinden Demir Çağı'na Anadolu'nun Arkeoloji Atlası*, İstanbul 2011, s. 203.

¹⁷ Kuruçay Höyük'te M.Ö. 3620-3350'de, Alishar’da ise M.Ö. 4. binin sonunda çömlek mezarlarının birinde kemiklere yapışık bir durumda veya dokunmuş vaziyette olmak üzere, ölen kişinin altına serilmiş halde dokuma bulguları ortaya çıkarılmıştır. Burada dokumayı bir nevi ölüyü kefenleme olarak kullanmışlardır.

malzemenin iskeletlerin altında korunabilmiş olmasından, iskeletlerin ya tamamen ya da iyice kuruduktan sonra gömüldüğü anlaşılmaktadır.

Gerçek dokumanın en basit formu eğirmeişlemidir. İlk kültürler kısa lifleri ipliğe dönüştürmeyi öğrenmeden önce, parmaklarıyla uzun lifli bitkileri eğiriyorlardı. Çatalhöyük'te yapılan kazılarda, yanmış mezarlarda karbonlaşmış halde bez parçaları ele geçmiş ve yapılan incelemeler sonucunda bunların yün cinsi bezlere ait oldukları saptanmıştır. Dokunmuş nesnenin varlığına dair ilk kanıt niteliği taşıyabilecek malzemelerin varlığı çeşitli yerleşim alanlarında birden fazla şekilde ortaya çıkmıştır. Fakat ilk ciddi nitelikli dokunmuş kumaşın varlığı ise ilk olarak Neolitik Dönem yerleşimi olan Çatalhöyük'te ortaya çıkmıştır.¹⁸

Diğer taraftan M.Ö. 2. binde eğiriciler ve dokumacılar tarafından kullanılan lifler keten ve yündür. Lifler organik malzeme olduğundan dayanıksız olup ancak özel koşullarda korunabilmektedir. Bu tip organik malzemenin korunabilmesi için ideal koşullar, kuru çöl kumu veya nemli bir ortama sahip bataklık alanlar ya da göl kenarlarıdır. Bu ortamlarda dokuma havayla temas etmez ve belirli organik asitler sayesinde korunur. Diğer taraftan dokuma ürünleri metal eşyalar üzerinde oldukları durumlarda da dokularını koruyabilmektedir. Dokunun korunmasını sağlayan metal tuzlarıdır. Böyle bir durumu gösteren en güzel örnek Anadolu'da Samsun-İkiztepe'de M.Ö. 3. bine tarihlenen silahlar üzerindeki dokuma kalıntılarıdır.¹⁹ Diğer taraftan, pişmiş toprak eserler üzerindeki baskılardan da tekstilin yapısı hakkında bilgi edinilmesi mümkündür. Ayrıca Teke köyü'nde M.Ö. 3. binyıla ait ortaya çıkarılan bir mezarda kama üzerine örtülmüş şekilde bez parçaları bulunmuştur. Ortaya çıkan görüşler doğrultusunda bu kazılarda bulunan kumaşın keten ipliğiyle dokunduğu ve boyandığı tespit edilmiştir. Bunun yanısıra kumaşın dokuma tekniği ise, iplerin ağırşaklı iğlerde eğildikten sonra, ağırlıklı-dikey dokuma tezgâhlarında düz-dokuma "bez" haline getirildiği anlaşılmıştır. Basit oldukları için gündelik hayatta da kullanılan bu tip dokumaların, mezarlara bırakılan ölü hediyesi madeni silahları sarmakta da kullanılmış olabileceği kanısı ortaya çıkmıştır.

Ham maddesi yün ve keten olan dokumaların, ağırlığı ve kalitelerinin yanısıra dokusu, rengi, ısı koruma, nem emme ve benzeri özellikleri iplerin fiziksel özelliklerine

¹⁸ Margarita Gleba, "Textiles Studies: Sources and Methods" *Kubaba 2*, London 2011, s. 3.

¹⁹ Özlem Tütüncüler, *M.Ö. 2. Bin Ege Bölgesi Dokuma Aletleri*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi SBE., Ankara 2005, s. 22.

göre değişmektedir. Bitki ve yün lifleri ip olma aşamasına farklı yöntemler uygulanarak getirilmektedir.

M.Ö. 2. binde ip yapımında kullanılan bitki lifi, ketendir. Ketenin ip haline gelme işlemi hayvan yününden daha uzun ve zahmetli bir süreci gerektirmektedir. Keten, liflerinden yararlanmak üzere ekiliyorsa kış aylarında ve ekilecek tarlaya biraz fazla tohum atılarak sık olması ve boya gitmesi amaçlanmaktadır. Farklı zamanlarda hasat edildiğinde ise elde edilen ipin kalitesi de değişmektedir. Taze yeşil saplar çok iyi kalitede yeterince esnek liflerdir. Sararınca toplanan ketenden daha güçlü lif elde edilmekte ve iyi bir keten kumaşı için uygun ip sağlanmaktadır. Kart lifler (geç hasat olanlar), halat (kalın ip) veya sepet yapımında kullanılmaktadır. Eskiçağda M.Ö. 7. binyıla tarihlenen sepet tipi örgülere ve kıldan yapılmış keçe örgülere, Jarmo²⁰ ve Çatalhöyük'te yapılan kazılar neticesinde ulaşılmıştır.²¹ Günümüzde Anadolu'nun Karadeniz kıyılarında (Kandıra, Ayancık) keten bezi dokumasına yönelik üretim, kökeni M.Ö. 7. bine dayanan yöntemlerle yapılmaktadır. Keten ortalama bir metre boyunda, ince uzun yapraklı, parlak kahverengi tohumlu, yıllık bir bitkidir.²² Ketenin eski teknikler kullanılarak ip haline getirilme yöntemi şu şekildedir:

Keten el ile toplandıktan sonra, serilerek veya demet haline getirilerek kurutulur. Kurutma işleminden sonra ezme işlemini gerçekleştirmek için kütük veya taş üzerinde tokmaklarla dövülüp taraktan geçirilir. Liften kalın odunsu kısmını ayırmak ve beyazlatmak için suya konulur. Bu işlem kuyularda gerçekleştirilmektedir. Kuyunun altı ve etrafı taşla örülürse havuzlama daha temiz suyla gerçekleştirilmiş olacaktır. Bu havuzlarda temizleme işlemi aslında keten lifinin beyazlatılmasını amaçlamaktadır. Bu işlem takriben 15-35 gün arasında sürmektedir. Kumaş yapımını sağlamak için ketenin demet haline getirilerek kurutulmuş daha kalın ve odunsu bölümü, lifden ayırmak için mengeneden geçirilir veya tokmakla dövülerek lifin odunsu kısmı kendisinden ayrılır. Lifler dişleri ahşap (özellikle sık dişli şimşir taraklar kullanılır) ya da metal taraklarda arkadan öne doğru çekilerek taranmaktadır. Taraklama esnasında işe yaramayan gövde kısmı aşağıya doğru tarakla sıyrılır. Taranan kısımlarda ketenin elyaf kısmı kalmaktadır. Yazın toplanan ketenin bu uzun işlemlerden geçtikten sonra ince ve kullanıma hazır hale gelmesi ancak kışın olmaktadır. Son olarak da bunların ip haline gelmesi iğ veya kirmanlar aracılığıyla gerçekleştirilmektedir.

²⁰ Jarmo: Bu günkü Kerkük şehrinin doğusundaki Zagros dağlarının etekleri üzerinde kurulan merkezi Irak olan bir şehirdir.

²¹ Elizabeth J. Wayland Babber, *Prehistoric Textiles*, New Jersey 1991, s. 79.

²² Ö. Usluca, *a.g.e.*, s. 16.

Elyafın tel tel ayrılması, bükülmesi, elyafın tel tel şekle girmesinden ve eğirme işlemi düşüncesinin de sarmaşık ve benzeri bitkilerin dolanmasından; örgü düşüncesinin ise yine doğada olduğu gibi ağaç dallarının, çalılarının çaprazvari birbirine geçme çalışmalarından geliştiği ve bu ilkel düşüncelerin birleştirilmesi ile dokumacılık sanatının ilk adımlarının atıldığı belirtilmektedir. Aksini düşünenler olsa da insanları gereksinimlerini karşılamak adına yeni şeyler aramaya yönlendiren yaratıcı düşüncelerinin de etkisi ile ortaya koymaya çalıştıkları yeni şeyler, aslında ilkel dönemin ilkel insanların ellerinden çıkan basit şeylermiş gibi görünseler de, ortaya çıktığı çağ da hiçte basit olmayan ve uzun uğraşlar sonucu yapımı gerçekleştirilen eserlerdir.

Diğer taraftan dokumacılıkta yünü için üretilen koyun veya keçinin kıl uzunluğunun 7-10 cm olması kırpma için uygundur.²³ Kırpma işleminden önce yün post üzerindeyken yıkanır ve ilk tarama işlemi yapılarak kesimin düzgün gerçekleşmesi sağlanır. Kırpım sonrasında da elde edilen yün sabunu veya kül eklenen suda tokaçla dövülerek yıkanır. Güneşte kurutulduktan sonra karma, dövme ve tarama işlemleri yapılarak “sümek”²⁴ denilen yumak ile yün ip haline dönüşme aşamasına getirilmektedir. Kirli yıkanmamış yüne yapağı denilmektedir. Yapağı sert, kaba ve işlenmesi zaman alan dokuma malzemesidir.

Keten ve yün değişik yöntemler uygulandıktan sonra sümek haline getirilmektedir. İki kumaş malzemesinin de işlenmesi gerçekleştikten sonraki amacı ince ve kullanışlı bir ip haline gelmektir. Fakat işlenme süreçlerine bakıldığı zaman ketenin yünden daha uzun soluklu bir iş gücü ve zaman gerektirdiği anlaşılmaktadır. Ayrıca keten, yünle benzer kullanım alanlarının olmasının yanı sıra, farklı kullanım alanları da vardır. Yün, ketene göre daha az uğraş gerektirdiği ve işlenebilme süresi daha kısa olduğu için insanlar daha ziyade gündelik yaşam koşullarının gerektirdiği tarzda kumaş ve giysi olarak kullanılmıştır.

1.1.1. Keten Bitkisinin Dokuma Olarak Kullanımı

Ketenin en erken izlerine Anadolu’da rastlanmaktadır. Diyarbakır Ergani Ovası’ndaki Çayönü Tepesi’nde ortaya çıkan bulgular M.Ö. 8. binde ve Konya’nın güneydoğusundaki Çatalhöyük’ten çıkan bulgular da M.Ö. 6. binde keten bitkisinin var olduğuna ve işlendiğine dair bilgiler vermektedir.²⁵ Burdur yakınlarında bulunan

²³ Ö. Tütüncüler, *a.g.e.*, s. 24.

²⁴ Sümek: Eğrilmek için temizlenmiş ve taranmış yumak biçiminde ki yün.

²⁵ Ö. Tütüncüler, *a.g.e.*, s. 57.: Çatalhöyük’te yapılan kazılar neticesinde evcil hayvanlar arasında koyun, keçi, sığır gibi hayvanlar bulunmasının yanında buğday, arpa ve keten tarımının da yapıldığına dair

Kuruçay Höyüğü'nün M.Ö. 4. bine tarihlenen Geç Kalkolitik Çağ tabakalarında 5 adet keten tohumu bulunmuş ve analizleri yapılmıştır. Yapılan analizler sonucunda Kuruçay'ın keten örneklerinin, evcil keten tohumlarıyla birleşmiş yabancı keten tohumu olduğu anlaşılmıştır. Yabancı keten tohumları, evcil keten tohumlarına uyum gösterdiğinden beraber harmanlanmıştır. Bilinen iki yabancı keten türünün, "Gün Çiçeği" ve "Delice otu" yanı sıra, bu türün tohumunu da içermektedir. Kuruçay buluntuları Batı Anadolu'da incelenen ilk Geç Kalkolitik Çağ bitki kalıntılarıdır. Buradan hareketle Kuruçay'da en erken yabancı tohum örnekleri arasında keten tohumunun bulunmuş olması keten tohumunun sadece bu yerleşim alanı ile sınırlı olmayıp bu bölgenin diğer yerleşim alanlarında da elverişli koşullar sağlandıktan sonra keten tohumunun ekilebileceği fikrini akla getirmektedir.

Kuruçay'daki yabancı keten bitkisi tohumları şekil ve ölçü bakımından keten tohumlarına benzeyen, tohum veya meyveleriyle, dar uzun şeklindeki evcil keten tohumları ile birleşmiş yabancı bir bitki tohumudur.²⁶ Yabancı keten tohumları ile evcil keten harmanlandıktan sonra çiftçilerce bunları ayırmak zor olmaktadır. Farklı bölgelerde de yabancı keten örneklerine rastlanılsa da en eski örneklerinin Kuruçay bölgesinde ortaya çıkması bu keten türünün ilk olarak Ön Asya ve Ege bölgesinde ortaya çıkmış olabileceğini akla getirmesinin yanında, ayrıca bu coğrafyadan diğer bölgelere yayılmış olabileceğini de düşündürmektedir.

Beslenmedeki eğilimin Neolitik Dönemin ortalarında ya da sonlarına doğru bitki toplayıcılığında bitki yetiştiriciliğine kaymış olmalıdır. Çünkü Çatalhöyük'te, büyük miktarda tarımı gerçekleştirilmiş bitki kalıntıları, hemen hemen her evde tahılları ezme ve öğütme işleminde kullanılan öğütme taşları ve depolamaya yönelik alanların ortaya çıkarılması, Neolitik Dönem insanların toplayıcılıktan yetiştiriciliğe geçtiğinin ve yetiştirilecek bitkilerinde dokuma bağlamında kullanabileceğinin en güzel kanıtıdır.

Kuruçay'daki bu bulguların yanı sıra Konya'daki Çatalhöyük yerleşiminde ortaya çıkan keten bulgularının M.Ö. 6000 yıla dayanması ve ayrıca Diyarbakır'daki Çayönü yerleşkesinde ise, M.Ö. 8000 yılına ait keten bitkisinin izlerine rastlanması, keten bitkisinin varlığının hangi zaman diliminde gerçekleştiğini gözler önüne

bulgular ortaya çıkmıştır. Geniş bilgi için bkz.: Mehmet Özdoğan, "Çanak Çömleklili Neolitik Çağ", *Arkeo Atlas, Tarihöncesinden Demir Çağı'na Anadolu'nun Arkeoloji Atlası*, İstanbul 2011, s. 89.; M. Schoeser, *a.g.e.*, s. 26.: Çatalhöyük tekstilleri arasında M.Ö. 7. binyıla dayanan ve varlığını korumuş bitki liflerinden kumaşlar bulunmuştur. Bitki lifi ile yapılan kumaşların bulunduğu bölgelerde aynı zamanda yün dokuma kumaşlar da ele geçmiştir.

²⁶ Mark Nesbitt, "Geç Kalkolitik Çağ Tabakalarının Bitkisel Kalıntıları Hakkında Ön Rapor", *Kuruçay Höyük II*, Ankara 1996, s. 92.

sermektedir. M.Ö. 8000 yılına tarihlenen keten bitkisi daha sonraki zaman dilimlerinde Anadolu'nun çeşitli yerleşimlerinde işlenmeye ve işlendikten sonra ise insanların gereksinimlerini karşılamak adına kullanılmaya başlamıştır.

İşlenmiş ketenin izlerine Ürdün çölünde bulunan Nahal Hemar'da da rastlanmaktadır.²⁷ Yakın Doğu kökenli ehlileştirilmiş keten hem Mısır'a hem de diğer sulanan alanlara yayılma imkânı bulmuştur. Anadolu'da Şanlıurfa Bozova'daki Kurban Höyük ve Suriye'de Habur Vadisi'ndeki Halaf Kalkolitik tabakalarında keten ekimi yapıldığına ilişkin veriler bulunmuştur. Badari'de bulunan Erken Mısır dönemi keteni tam olarak açıklanamasa da keten tohumu olduğu düşünülmektedir. Aynı şekilde bu tohum Mısır'ın Fayyum bölgesinde de bulunmuştur. Buradan hareketle hem Mısır'ın diğer alanlarında hemde Fayyum'da yetiştirilen bir bitkinin ne olduğu hususu hakkında bir bilginin var olduğu kanısındayız.

Mısır'ın Hanedanlık dönemlerinde tercih edilen kumaş cinsi olan keten Mısır'ın arkeolojik verilerinde M.Ö. 5. bine kadar görülmemektedir. Mısır'da Hanedanlık dönemine ait birçok mezarın duvar resimlerindeki sahnelerde keten ekimi ve işlenmesine ait tasvirler yer almaktadır.²⁸ Keten bitkisinin işlenmesi sonucu üretilen ipten dokunan kumaşlar Eski Mısır'da tüm toplumsal sınıflarca kullanılmıştır.

Mezopotamya'da tekstil malzemesi olarak kullanılan keten, yün kadar tekstil endüstrisinin önemli bir parçası olamamıştır. Sümer şehir devletlerinden olan Lagaş ve Ur, ketenin tekstil üretiminde kullanıldığına dair izler barındıran önemli merkezler arasındadır. Ayrıca III. Ur dönemine ait muhasebe kayıtlarında ketenin tekstil üretiminde %10'luk bir paya sahip olduğu anlaşılmıştır. Mezopotamya'da yazılı kaynaklara göre keten, Mari kralı ve çeşitli şehir beyleri gibi yüksek rütbeli kişiler, rahipler ve diğer mabet personelinin kullanılmasına yönelik dokutulmuştur.²⁹ Giysilik kumaşın yanı sıra keten dokumalar, masalarda, tahtlarda ve elit kişilerin yataklarında

²⁷ Nahal Hemar: 1983 yılında, O. Bar-Yosef ve D. Alon tarafından, M.Ö. 8000 yılına tarihlenen Nahal Hemar'da gerçekleştirilen kazılarda keten bitkisinden yapılmış kumaş örneklerine rastlanmıştır.

²⁸ Eski Mısır mezarlarında bulunan kabartma ve duvar resimleri, eskiçağlarda dokuma işlemlerinin nasıl yapıldığı hakkında bilgi vermesinin yanı sıra Mısır'da dokumacılığın keten lifiyle başlamış olduğunu göstermiş ve M.Ö. 2500 yılına ait Beni-Hasan mezarının incelenmesi sonucunda Mısırlıların hem dikey hem de yatay tezgahlarda dokuma yaptıkları anlaşılmıştır.; Güngör Başer, *Dokuma Tekniği ve Sanatı*, C. I, İzmir 2004, s. 2.; Burkhard Wulforth, *Tekstil Üretim Yöntemleri*, (Çev: Ali Demir-Ahmet Refah Torun), İstanbul 2003, s. 20.

²⁹ Ö. Tütüncüler, *a.g.e.*, s. 28.

örtü olarak ya da tıbbî bandaj için dokunmuştur. Tanrı heykellerinin de keten kumaş ile örtüldüğü bilinmektedir.

Kuruçay Höyük gibi yerleşim yerlerindeki keten buluntularından hareketle keten üretimi ve bunun ipe dönüştürülmesi hususu, Anadolu'da özellikle Ege bölgesini ön plana getirmektedir. Bu bölgedeki keten dokuması hakkında Yunanistan'daki Pylos yerleşimde ortaya çıkarılan tabletler bilgi vermektedir. Bu tabletlerden edinilen bilgiler ışığında keten dokuma üretiminin krallığa yani saraya hizmet eden bir endüstri kolu olduğu anlaşılmaktadır. Sarayın bir endüstri kolu olması hasebiyle de keten bitkisinin üretiminin dokuma endüstrisine ham madde sağlama amacına yönelik olarak girmiş ve geliştirilmiş olabileceğini düşündürmektedir.

1.1.2. Hayvan Yünlerinin Dokuma Olarak Kullanımı

Yazılı kaynaklardan ve münferit araştırmalardan Konya Ovası'nın çeşitli doğal boyalar, çakmak taşı yatakları, çömlekçi kili ve bakır yatakları açısından zengin olduğu anlaşılmakla birlikte, çeşitli hayvan türlerini barındıran otlaklar, akarsular, sulak alanlar, su kaynakları bakımında zengin olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca sepet veya hasır örmek için saz veya kamışlar, gıda ve ilaç yapımında kullanılabilecek zengin bitki örtüsü, geçmişleri toplayıcılık ve avcılığa dayanan insanlar için çekici bir ortam olmuştur.³⁰ Bunların varlığı yapılan arkeolojik kazılar neticesinde ortaya çıkmaktadır.

İlk defa 1961 yılında Arkeolog James Mellaart tarafından kazılmaya başlanan Konya'nın Çumra İlçesi'ndeki Çatalhöyük yerleşimi, insanların bu yerleşimin kendilerine sağladığı faktörlerden hareketle dokuma işlemlerini gerçekleştirmiş olduklarını doğrular niteliktedir. Çatalhöyük'teki dokuma parçaları günümüze ulaşabilen sayılı arkeolojik tekstil parçaları arasındadır. Neolitik Döneme ait olan Çatalhöyük tekstil parçaları toplam on parça ve kömürleşmiş halde Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde bulunmaktadır.³¹ Ancak bu tekstillerin yün mü yoksa keten mi olduğu araştırmacılar tarafından tartışılmaya devam etmektedir. Bu tekstiller yapıldığı zamanın en basit örgüsü olan bez ayağı ile örülmüşlerdir. Çatalhöyük yerleşiminde önceleri basit bir tarzda gerçekleştirilen dokuma ürünlerinin yün olduğu kanısına varılabilir çünkü

³⁰ Mihriban Özbaşaran-Marian Cutting, "Orta Anadolu'da Neolitiğin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi (Aşıklı Höyük-Çatalhöyük)", *1200 Yıl Önce Uygarlığın Anadolu'dan Avrupa'ya Yolculuğunun Başlangıcı, Neolitik Dönem*, İstanbul 2007, s. 57.

³¹ Naile Rengin Oyman Büken, "Çatal Höyük Tekstilleri ve Teknik Analizleri", *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi*, S. 3, Ankara 2003, s. 79.

kömürleşme, yün liflerin sıkıca kıvrılmasına ve eğrilmesine sebebiyet verir. Burada ortaya çıkan bulgulardan anlaşılacağı kadarı ile ateş, keteni tamamen yok etmiş ve yünün ise sıkışarak kıvrılmasına ve büzülmesine neden olmuştur.³²

Aşıklı Höyük'e³³ yerleşmek üzere ilk gelenler toplayıcılık ve tarımın yanı sıra avcılıkta yapmakta idiler. Avlandıkları hayvanlar o tarihlerde Orta Anadolu'da yaşamakta olan yaban keçisi, yabani koyun, domuz ve sığır idi. Kazılarda bu bölgede yirmi farklı hayvan türüne ait kemik türü ortaya çıkarılmıştır. Bu hayvan türlerinin kemiklerinden anlaşıldığı kadarı ile ağırlıklı olarak yabani koyun ve keçi gibi hayvanlar, diğer hayvanlara göre daha fazla tercih edilmiştir. Dolayısıyla yaşam şartları ve imkânları göz önüne alındığında koyun ve keçi gibi hayvanların yünü bölge insanları tarafından en başta kullanılan dokuma örnekleridir.

Anadolu dışındaki diğer toplumlarca da yünün kullanımı mevcuttur. İran'ın güneybatısında oturan Elam'lıların kabartmalarından birinde, küçük bir iskemlede oturarak yün büken bir kadın betimlemesi vardır. Yine Elam'da M.Ö. 5000 yıllarına ait olduğu düşünülen o zamanın modasına uygun olduğu sanılan kısa kollu, bir bulüz ile son derece süslü bir eteklik giymiş bronzdan bir kadın heykeli bulunmuştur. Buradan Elam uygarlığının özellikle yün dokumacılığında çok ileri bir aşamada olduğunu anlayabiliriz. Mezopotamya ise yün dokuma ülkesi idi. Çok eski çağlardan beri koyun yetiştirilebildiği gibi, yünü de işlenebilmekteydi. Sümerler koyun yünlerini evlerinde veya genel üretim yerlerinde dokuyarak kumaş yapmışlardır.

Bugün var olan kanıtlar neticesinde ketenin evcilleştirilmesinden binlerce yıl sonra yünüden ip yapılabilen koyunların seçilip diğerlerinden ayrılarak beslendikleri anlaşılmaktadır. Koyun kemikleri üzerinde yapılan araştırmalar, yaş ve cinsiyet çalışmaları, koyunun yünüden faydalanmak için mi, yoksa eti için mi beslendiğini ortaya koymaktadır. Dişilerden erkeklere oranla daha iyi yün çıkmaktadır. Ancak yüksek kaliteye sahip yün "iğdiş" olarak isimlendirilen cinsiyetsiz erkeklerden

³² N. R. O. Büken, "Çatal.", s. 81.

³³ Aşıklı Höyük: Aksaray ili kent merkezinin 25 kilometre kadar güneydoğusunda, Ihlara Vadisinden 1 kilometre kadar uzaklık mesafesinde olan Melendiz Suyu'nun kıyısında yer alır. Pennsylvania Üniversitesi Hititologlarından E. Gordon tarafından 1963 yılında tespit edilen Aşıklı Höyük'te 1963-1965 yıllarında İ. Toth başkanlığında kapsamlı kazılar başlatılmıştır. Aşıklı Höyük yerleşiminin tarihi M.Ö. 9. binyıla kadar dayandırılmakta ve bu bölgede yabani koyun, keçi, sığır, domuz, at gibi hayvan türlerinin varlığı Çanak Çömleksiz Neolitik Döneme (M.Ö. 10000-7000) kadar götürülmektedir. Bu da hayvanlarla ilişkisinin ne zamandan itibaren başlamış olduğunu anlamamız açısından önemlidir.: Ufuk Esin, "Aşıklı Höyük", *Arkeo Atlas, Tarihöncesinden Demir Çağı'na Anadolu'nun Arkeoloji Atlası*, İstanbul 2011, s. 72.

gelmektedir. Koyun kemikleri sağlam görünüyorsa ve yeni yetişen koyundan daha kuvvetli dokulara da sahipse daha sağlam tüyleri var demektir. Bu da koyunun yününden yararlanıldığına dair görüşümüzün doğrulanması anlamına gelmektedir. Yazılı belgelerde koyunun elde edilen yünün kalitesi hakkında bilgiler vermesinin yanında, bu belgelerde koyun yününün kırılımı ve koyun yününün yolunu hakkında da ifadeler vardır.

Sümer toplumunda var olan bu işlemler belgelerde 29 koyunun altısı için "yün koyunu", *UDU. SÍG* ibaresi şeklinde geçmektedir. Yeni Sümer kayıtlarında yün elde edilen dört koyunun ismi geçmektedir. Bunlar *UDU. GUKKAL 2/3* kiloluk yüksek "kalitede yüne", *UDU. GUKKAL. IGI. NIM.MA* "en iyi yüne", *UDU. KUR.RA* veya "dağ" koyunu "yün kalitesi düşük kaliteli yüne", en sık kıllı tip *UDU. ULI.GI* ise diğerlerinden daha fazla oranda bir kilo üzerinde ancak çok "sert ve kaba" yüne sahiptir.³⁴ Anlaşılacağı üzere Mezopotamya'da olduğu gibi Anadolu'da da koyunlardan elde edilen yün ve bu yünün kalitesi değişiklik göstermektedir.

1.2. Dokuma Malzemelerinin İşlenme Yöntemleri

Neolitik Dönemde insanlar ana tanrıça (Kybele)'ye inanmışlar, dal örgülü çit veya sıvanmış çit duvarlarla oluşturdukları mekânlarına hasır dokumalar yaymışlar, keten, kıl ve yün dokumalar, sepet ip, hamak kullanmışlardır. Önce duvarlarını sonrada dokumalarını doğal boylarla, bereket ve sihir ile ilgili biçimlerle süslemişlerdir.

Keten ve yünün dokumacılıkta birlikte kullanımını dokumacılık faaliyetlerinde önemli gelişmeler kaydedilmesine imkân sağlamıştır. Dokumacılık girişimlerine eğriyen ipin katkısı yadsınamaz derecede önemlidir. Eğirme işleminde öncelikle lifler iki el arasında ovuşturularak gerçekleştirildi.

Daha sonra bunun için iğ ve çıkırık gibi gerekli aletler geliştirilip, lifleri eğirerek uzun ve bükümlü iplikler yapmayı başarmışlardır.³⁵ Bu uzun ve bükümlü iplikler, liflerin birbirine eklenmesi ve bükülmesi ile elde edilirdi. Önceleri iki el arasında bir miktar yün ovuşturularak uzatılır, bunun ucuna bağlanan taştan, kemikten veya nadiren de tahtadan aletin döndürülmesi ile de büküm sağlanıyordu. Kumaş yapımında ilk aşama liflerin ince bir demet halinde bir araya getirildikten sonra bükülerek birbirlerine sarılmasıyla ip elde edilmekteydi. Dokuma esnasında ip, öncelikle iki eşit şekilde dikey biçimde keşitirildikten sonra, biri diğerinin etrafında döndürülmesi sonucu örgü denilen basit bir dokuma oluşturulur. Kumaş olarak adlandırılan malzemenin

³⁴ Ö. Tütüncüler, *a.g.e.*, s. 3.

³⁵ N. R. O. Büken, "El...", s. 74.

oluşmasında ise dokuma yöntemi tek yöntem değildir. Bir demet ipin kullanılması sonucu ortaya çıkan ilmeklerin birbirine bağlanmasıyla “örme kumaş” elde edilmesinin yanında, birde doğrudan liflerden oluşturulan keçe ve vb. dokumalarda vardır.³⁶

1.2.1. Eğrilmiş İpe ve Kumaşa İlişkin İlk Veriler

Anadolu'da, Diyarbakır Çayönü yerleşiminde M.Ö. 7. binde ve Konya'nın Çatalhöyük yerleşiminde de M.Ö. 6. binde (VI. Tabaka) Anadolu'nun en erken örnekleri olan eğrilmiş ipe ilişkin bulgular bulunmuştur.³⁷ Bunun yanında 1957'de Tokat'ın Erbaa ilçesi yakınlarında bulunan Tunç Dönemi'ne ait bir kirmanla, Alaca Höyük'te bulunan gümüş kirmanlardan³⁸ da anlaşılacağı üzere eğrilmiş ipin kullanılmasıyla ortaya çıkan köklü bir dokumacılık sanatının varlığı yadsınamaz derecede gerçektir. Çatalhöyük'te kullanılan ip, aslında iki tane ipin birbiri etrafında döndürülmesi ve örülmesi şeklinde oluşmuştur. Ayrıca M.Ö. 4. bine tarihlenen Kuruçay Höyük'te ele geçen çömlek mezarda kemiklere yapışık bir kumaş parçası tespit edilmesi de bu dönemlerde kumaşın ölülerini sarmak için de kullanıldığını göstermektedir. Yangın geçirmiş mezarlardan kürk ve derinin yanında karbonlaşmış kumaş parçaları da ele geçmiştir. Ancak kömürleşmiş kumaş parçaları üzerinde yapılan inceleme ve analizlerle tam sonuca ulaşılammıştır.

M.Ö. 6000 civarına tarihlenen Çatalhöyük'teki kumaş buluntular en erken örneklerdendir. Nahal Hemar'da ele geçen örnekler büyükçe keten ve insan saçı iken, buna karşın Çatalhöyük örnekleri üzerine M. L. Ryder tarafından yapılan analizler burada keten lifi olduğunu tespit etmiş ve ketenin yanı sıra yün içeren parçalarda saptanmıştır.³⁹ Ortaya konan bulgulardan anlaşıldığı kadarıyla dokumada kullanılan ipin kaliteli yünden imal edildiği ortaya çıkmaktadır. Anadolu'da, M.Ö. 6. bine tarihlenen Çatalhöyük'teki bir tapınakta sıra dışı bir mezar ele geçmiştir. Bu mezardan anlaşıldığı kadarıyla mezardaki ölünün beyni, kafatasından çıkarılmış ve yerine ince dokunmuş, tek renkli bir kumaş topağı yerleştirilmiştir. Üst tabakadaki yapının yangın geçirmesi sonucunda bu malzeme kömürleşmiştir. M.Ö. 4. bine tarihlenen Kuruçay Höyük'ün Geç Kalkolitik Çağ 6. yapı katında ele geçen çömlek mezarda kemiklere yapışık bir kumaş parçası tespit edilmiştir. Bulunan bu kumaş parçası, kumaşın ölülerini sarmak için kefen olarak da kullanıldığını göstermesi açısından önemlidir. Alişar'ın M.Ö. 4. binin

³⁶ G. Başer, *a.g.e.*, s. 2.

³⁷ Ö. Tütüncüler, *a.g.e.*, s. 33.

³⁸ Tevhide Özyağcı-Nihal Ülger-Gülten Kurt-Pınar Toktaş (Yay. Haz.), *Halkbilim Araştırmaları Merkezi Koleksiyonu'ndan El Sanatları Örnekleri II, Dokumalar ve Örgüler*, Eskişehir 2009, s. 130.

³⁹ Ö. Tütüncüler, *a.g.e.*, s. 48.

sonuna tarihlendirilen Kalkolitik Çağ tabakasına ait mezarda bulunan birkaç çizgili dokuma kumaş parçası da bu döneme ait ele geçen örnekler arasındadır.

Diğer taraftan Mezopotamya yerleşimlerindeki mezar kazılarında M.Ö. 4. bine tarihlenen yün niteliğinde kumaş kalıntılarına rastlanmıştır. Mezopotamya da hem Lağaş'ta hem de Ur şehrinde ele geçen bulguların üzerine işlenmiş şekilde figürler bulunmuştur. Silah ve buna benzer aletlerin üzerinde işlenmiş şekilde kumaş bezemelerine rastlanmıştır. İran'da, M.Ö. 3. binyıl sonu ve M.Ö. 2. binyıl başına tarihlenen Tepe Hissar'ın III B safhasında silahlar üzerinde keten kumaşa ait olabilecek yanmış kalıntılar ele geçmiştir.⁴⁰

Samsun Tekeköy kazılarında bulunan Eski Tunç Çağı'na tarihlendirilen bronz bir kama üzerinde seyrek dokunmuş kumaşa ait parçalar tespit edilmiştir. Ayrıca M.Ö. 3. binyıla tarihlenen Samsun-İkiztepe kazılarında da ele geçen silahlar üzerinde tekstil kalıntıları bulunmaktadır. Bunların yanında Alaca Höyük⁴¹ kazı alanındaki mezarlardan ele geçen bulguların üzerinde de kumaş kalıntılarına rastlanılmıştır. Ortaya çıkarılan kumaş numunelerinden anlaşılacağı üzere kumaş malzemeleri metal cisimler üzerinde ömürlerini devam ettirebilmektedirler. Bunun sebebi ise metal cisimler üzerinde var olan tuz maddesinin varlığıdır. Tuz, kumaş numunelerinin çürüme sürelerini uzatarak ileriye dönük olarak bilgi sahibi olunmasına sağlayan önemli bir etkidir.

1.2.2. İğ ve Ağırşaklara İlişkin İlk Veriler

İlk eğirmenin, liflerin önceleri iki el arasında sonraları ise yuvarlağa yakın bir tas ile diz üzerinde ovuşturularak yapıldığı tahmin edilmektedir. İpe büküm vermek için ise ipin ucuna taş bağlayıp döndürülmesi ile sağlanmaktaydı. Bu şekilde ip elde etmek zahmetliydi ve zaman alıyordu. İnsanoğlu bir süre sonra kaliteyi ve artan ip ihtiyacına cevap vermek için, taş yerine ağaç kullanıldı. Böylece ilk iğler icat edildi. İğ ağaçtan yapılmış, ortaya doğru genişleyen uçları ince bir araçtır. İğ iki kısımdan oluşur. Birinci kısım ucu çentikli veya çengelli çubuktur. Bu çubuğa ip sarılır. İkinci kısım ise çubuğa takılan ağırşaktır.

Arkeolojik kazılarda ağırşakları ve iği bir arada bulmak zordur. Anadolu'da Troya yerleşiminde ağaçtan yapılmış bir çubuk yünle sarılmış ve kömürleşmiş halde

⁴⁰ Ö. Tütüncüler, *a.g.e.*, s. 50.

⁴¹ Alaca Höyük: Çorum il merkezinin güneyinde, Alaca ilçesinin batısı ve kuzeybatısında yer almaktadır. 1935 yılında Atatürk tarafından başlatılan ilk Türk kazısı olan Alaca Höyük kazısının başına Remzi Oğuz Arık getirilmiş ve 1936'dan sonra ise Hamit Zübeyr Koşay ve Mahmut Akok'un gelmesi ile bu bölgede son derece önemli çalışmalar yapılmıştır. Buradaki son dönem kazıları ise Aykut Çınaroğlu tarafından gerçekleştirilmektedir.: Aslı Özyar, "Alaca Höyük ve Horoztepe", *Arkeo Atlas, Tarihöncesinden Demir Çağı'na Anadolu'nun Arkeoloji Atlası*, İstanbul 2011, s. 232.; Ekrem Akurgal, *Ancient Civilizations And Ruins Of Turkey*, İstanbul 1985, s. 316.

bulunmuştur. Bunun yanında iğ ve ağırşakın bir arada bulunduğu kazılarda vardır. Bu kazılarda bir kemik çubuk ağırşakla birlikte bulunmuştur. İğ, tasvir sanatında ilk defa Mezopotamya'da Tell Agrab'da M.Ö. 3. binyıl başlarına tarihlenen bir vazo üzerinde görülmektedir.⁴² Bir başka iğ ise Mısır'da Teb'te Orta krallık Dönemi'ne tarihlenen bir mezarlığın duvarlarında resmedilmiş kadınların dokuma yaparken tasvir edilmesi sırasında karşımıza çıkmaktadır.⁴³ Bu tasvir işleminde resmedilen kadınların elinde iğ maddesinin olduğu anlaşılmıştır.

Anadolu'da Eski Tunç Çağı'na ait yerleşim yerlerinde iğ örneklerine dair buluntular ele geçirilmiştir. Bu iğ örneklerinden bazıları Horoz tepesi'deki bir mezarlıkta ortaya çıkarılmış olan iki tane ağırşak ortada olan iğ buluntularıdır.⁴⁴ Alaca Höyük kral mezarlığında bir adet bronz bir iğ ve aynı şekilde Horuztepe'de bulunan iğ ise altın kaplamalı halde ele geçirilmiştir. Kaplama halde bulunan bu iğ malzemelerinden hareketle altın ve bakır madenlerinin Eski Tunç Çağı Anadolu'sunda bu tür özelliklerinden yararlandığını gösterir.

Yine aynı şekilde Oymağaç kazılarında iki madeni iğ ve Antalya Karataş kazılarında da gümüş iğ bulunmuştur. Bu iğ'ler üzerinde keten ve yünden eğrilmiş ipe sarılı halde bulunmuştur.

Ayrıca Troya kazı alanında ağırşak pişmiş topraktan kemik bir iğ'de bulunmuştur. Ahşap iğlerin varlığı Mısır'da yapılan kazılardan bilinmektedir. Bunun nedeni ise kanaatimizce Anadolu'ya göre daha sıcak bir iklime sahip olan Mısır'da, Keten bitkisi gibi dokuma işleminde kullanılabilen maddelerin burada yetişebilme imkânının daha fazla olmasından ileri gelmektedir. M.Ö. 8. yüzyılda Geç Hitit Beylikleri Dönemi'nde Kahraman Maraş civarında da iğ maddesine benzer maddeler ele geçirilmiştir. Ele geçirilen iğ bulgularından hareketle Anadolu'da bu maddelerin bulunmuş olması, iğ'in dokumacılıkta kullanıla gelen bir malzeme olduğunun göstergesidir. Dolayısıyla bu ifadeler görüşümüzü destekler mahiyettedir.

Öte yandan tekstil ürününün üretimi için dokumaya, dokumanın gerçekleşmesi içinde ipe gereksinim vardır. Dokuma üretimi öncelikle ip üretmekle başlamıştır. İlkel dönemin ilk endüstriyel gelişmesi olan eğirme işlemi giysi yapımının ilk hamlesidir. İp ise liflerden eğirme yöntemi uygulanarak elde edilirdi. Ağırşak ise gövdeye ağırlık

⁴² Ö. Tütüncüler, *a.g.e.*, s. 34.

⁴³ Mısır'da dokuma için gerekli olan iğ ve ağırşakların varlığı ve kullanımı çok eskiye götürülmemesine rağmen, yapılan araştırmalar sonucu Fayyum'da M.Ö. 6000'lerde taştan veya topraktan ağırşaklar bulunmuştur. Bunun yanında aynı zamanda M.Ö. 5500'lerde de keten tohumu ve kemikten yapılmış malzemeler ortaya çıkmıştır.: Jennifer Harris, *5000 Years Of Textiles*, London 2004, s. 54.

⁴⁴ G. Yalçın-H. Karaoğlan, *a.g.m.*, s.7.

vermesi içindir. İpliğe bükümü muntazam olarak verilebilmesi için ahşap, kemik veya madenden yapılan iğlere ağırşak takılır. Ağırşak iğnin ucunda ağırlık sağlayarak ipi aşağı çekmeye yarar. Anadolu'da arkeolojik kazılar sonucu hemen hemen her bölgede ve her dönemde çok sayıda ağırşak ele geçmiştir. Dolayısıyla Anadolu'nun hemen hemen her bölgesinde de dokumacılık faaliyetlerinin gerçekleştirilmiş olabileceği kanısını akla getirmektedir. Anadolu'da ağırşakların varlığı ilk olarak Çatal höyük'ün Neolitik Dönem tabakalarında, ilkin pişmemiş topraktan şekillendirilen çeşitli kalitelerde ve türlerde yapılmış örnekleri bulunmuştur. Anadolu'da dokuma yapıldığına dair izler taşıyan yerleşimlerden biride Hacılar'dır.⁴⁵ Anadolu'da Suberde⁴⁶ (30 adet kilden örnek), Hacılar⁴⁷ (Geç Neolitik VI) ve Yümektepe⁴⁸ Geç Neolitik dönemine tarihlenen 25-26. tabakalarında (3 taş örnek ve kil örnekler), Beycesultan'da⁴⁹ Kalkolitik Dönemden itibaren tunç dönemine kadar çeşitli tipte ağırşaklar bulunmuştur.⁵⁰

Mersin Yümektepe yerleşmesinin Neolitik ve Kalkolitik Dönem tabakalarında ağırşaklar, dokuma ağırlıkları, kemik ya da boynuzdan yapılmış iğneler bulunmuştur. Bulunan bu objelerden hareketle burada tarımla geçinen halkın dokumacılıkla da uğraştığını görmekteyiz.

Samsun-Dündar Tepe'de de Kalkolitik Döneme tarihlenen ağırşak ve ağırlık taşları bulunmuştur. Kuruçay'ın Erken Kalkolitik Dönem'ine ait 12 ve 8. katlarında, geniş getiren hayvanlara ait kemiklerin kesilip düzeltilmesiyle yapılan ortaları delik, konik biçimli ağırşaklar ele geçmiştir. Kuruçay, Beycesultan, Aphrodisias⁵¹ gibi önemli

⁴⁵ G. Yalçın-H. Karaoğlan, a.g.m., s. 5.

⁴⁶ Suberde: Konya il merkezinin güneybatısında ve Seydişehir ilçesinin 11 km güneydoğusunda; Gölyüzü (Suberde) Köyü'nün 500m doğusundadır. J. Bordaz tarafından 1964-1965 yılları arasında Suberde başlatılan kazılarda çok sayıda figür, idol, kemikten yapılmış boncuk görünümünde aletler ortaya çıkarılmıştır. Çok sayıda hayvan kemiklerine rastlanması ve bu kemiklerden çeşitli eşyalar yapılması bu bölge insanların erken zamanlardan itibaren yaşam şartlarına uyum sağladıklarını gösterir.: Savaş Harmankaya-Burçin Erdoğan, "Suberde", *TAY*, İstanbul 2002.

⁴⁷ Hacılar: Burdur'un 25 kilometre batısında, Burdur Gölü'nün güneybatı ucuna 3-4 kilometre uzaklıkta olan Hacılar yerleşkesi 1956 yılında James Mellaart tarafından tespit edilmiş ve 1957-1960 yılları arasında kazı çalışmalarına başlanmıştır. Yapılan kazılar sonucu ilk önceleri taş keskilere, çakmak taşı aletlerine, kemik bız ve mermer kap parçalarına rastlanmıştır.: Mehmet Özdoğan-Nezih Başgelen, *Türkiye'de Neolitik Dönem*, İstanbul 2007, s. 331.

⁴⁸ Yümektepe: Mersin kentinin 3 km kuzeybatısında yer alan Yümektepe'deki kazılar ilk olarak 1935-1939 ve 1946-1947 yıllarında J. Gastang tarafından başlatılmıştır. 1993 yılında Veli Sevin ve I. Caneva yönetiminde tekrar kazı çalışmaları yapılmasıyla, bu son dönem kazıları daha çok İTÇ öncesine tarihlenmektedir.: Savaş Harmankaya-Burçin Erdoğan, "Yümektepe", *TAY*, İstanbul 2002.

⁴⁹ Beycesultan: Denizli il merkezinin kuzeydoğusunda, Çivril'in 5 kilometre güneybatısında ve Menteşe köyünün yakınındadır. 1954-1959 yılları arasında İngiliz Akeoloji Enstitüsü adına S. Loyd başkanlığında James Mellaart'ın da katılımıyla 6 yıl kadar bir süre kazı çalışmaları gerçekleştirilmiştir.: Savaş Harmankaya-Burçin Erdoğan, "Beycesultan", *TAY*, İstanbul 2002.

⁵⁰ Ö. Tütüncüler, a.g.e., s. 36.

⁵¹ Aphrodisias: Aydın il merkezinin doğu ve güneydoğusunda, Karacasu'nun 13 kilometre doğusunda yer almaktadır. Aphrodisias antik kentinin içinde İTÇ yerleşmeleri olan Pekmez Höyük, Akropolis Tepesi

Erken Tunç Çağ yerleşimlerinin Kalkolitik Dönem'e ait tabakalarından sonraki dönemin öncüleri olan ağırşaklar ortaya çıkarılmıştır. Önceleri kemikten yapılan ağırşakların yerine, sonraları ağaçtan yapılabildiği anlaşılmamasının ardından ağırşaklar tahta malzemelerden yapılmaya başlanmıştır.

İkiz Tepe'de⁵² yapılan kazılar neticesinde İlk Tunç Çağı II. evrede (M.Ö. 2650-2400) dörtgen yapıların içinde işlik yerleri ve çok sayıda tezgâh ağırlığı ve tarakların bulunuşu burada yoğun bir tekstil endüstrisine işaret etmektedir. Tezgâh ağırlığı, tezgâh tarakları, fırça sapı, sapan tanesi, kil toprakları, ağırşak tekerlek, tıkaç gibi nesnelere hem İTÇ II' de hem de İTÇ III. evre yapı katlarında bulunmuştur.

Han İbrahim Şah⁵³'da yapılan kazılarda İTÇ zamanına rastlayan pişmiş topraktan delikli nesnelere ve ağırşaklar V. tabakada ortaya çıkarılmıştır. Ağırşakların işçilik, biçim ve bezeme açısından M.Ö. 1. binyıl ağırşaklarından farklı olduğu görülmektedir.

Anadolu coğrafyasının hemen her bölgesinde iğ ve ağırşak kalıntılarının rastlanması Neolitik Dönem'den başlayarak gelişen ve geliştirilen dokumacılığın bütün Anadolu coğrafyasına yayılmış olduğunu göstermektedir. Anadolu coğrafyasında yaşayan insanlar ihtiyaçlarını karşılamak adına dokuma endüstrisinin gelişmesine sebebiyet vermiştir.

1.3. Dokuma Tezgâhları

Dokuma tezgâhlarının varlığı ancak ipin gerçek anlamda elde edilmesinden sonra gelişme aşamasına başlamıştır. İlk insanlar iki çatal sopa üzerine uzun yatay bir sopa oturtarak üstünden çözümlenen iplerini sarkıtıp her birinin uçlarına ağır taşlar bağlayarak aralarında el yardımıyla atkı ipliklerini çapraz olarak geçirmişler ve günümüz itibari ile basit dokuma olarak adlandırdığımız basit dokumayı (bez ayağı) bulmuşlardır.⁵⁴ İlk dokumalarda el ile işlenen ipliği sıkıştırma işlemi önce el ile yapılmıştır. Daha sonra iplerin çözümlenen arasından geçmesini kolaylaştırmak için mekik adı verilecek olan

(Höyüğü), ve de Kuşkalesi mevkiinde yerleşimleri bulunmaktadır. K. Erim tarafından yürütülen kazı başkanlığında 1962'de J. Bordaz, 1966'da S. Page, 1967-72 yılları arasında B. Kanish, 1973-74 yıllarında R. Marchase ve 1975-83 yıllarında da M.S. Joukowski tarafından burada kazı çalışmaları gerçekleştirilmiştir. 1992 yılındaki kazı başkanlığını ise R.R. Smith gerçekleştirmiştir. Burada yapılan son kazılar genel olarak Roma Dönemi'ne yönelik kazılardır.; Savaş Harmankaya-Burçin Erdoğan, "Aphrodisias", *TAY*¹, İstanbul 2002.

⁵² İkiztepe: Samsun il merkezi'nin yaklaşık 55 km, Bafra'nın 7 km kuzey batısında, İkiztepe köyünün hemen kuzeyindedir. Höyüğe Bafra'nın kuzeybatı'ya doğru olan köy yolu ile rahat ulaşılmaktadır.: Savaş Harmankaya-Burçin Erdoğan, "İkiztepe", *TAY*¹, İstanbul 2002.

⁵³ Han İbrahim Şah: Elazığ il merkezinin yaklaşık 40 km kuzeybatısında, Balıbey Nahiyesi'nin kuzeydoğusundaki aynı adlı köyün hemen yanındadır. Ancak Höyük Keban baraj göl sularının altında kalarak yok olmuştur. Höyük'te ilk yerleşim İTÇ'n da başlayıp, kesintili olarak Selçuklu dönemine kadar devam ettiği anlaşılmıştır.: Savaş Harmankaya-Burçin Erdoğan, "Han İbrahim Şah", *TAY*¹, İstanbul 2002.

⁵⁴ N. R. O. Büken, "El...", s. 75.

ince, yatay, oval bir alet geliştirilecektir. Bu aletin ilkeli olarak, ağaç parçası sopa ya da yatay ince taş kullanılıyordu. Bu tür bir dokuma üst taraftan aşağıya doğru yapılmaktaydı. Daha sonraki tezgâhlarda bu işlev, aşağıdan yukarıya doğru yapılacaktır. Dokuma işlemi gelişme kaydettikçe bu alette gelişmiş ve tarak adı altında kullanılmaya devam etmiştir.

Yün, keten ve buna benzer nesnelere eğrilip ip haline getirildikten sonra kumaş haline gelmesi için dokunması, dokunabilmesi için de dokuma tezgâhlarına ihtiyaç vardı. Dokuma tezgâhlarının gelişimi basit bir şekilde dizayn edilen tezgâhlarla başlayıp daha sonra geliştirilerek devam edecektir. Yapılan arkeolojik kazılar ve Tarih Araştırmaları İlkçağ tarihi sürecinde üç çeşit dokuma tezgâhının kullanıldığını göstermektedir.

1.3.1. Uçları Ağırlıklı Dikey Dokuma Tezgâhi

İlkçağ tarihi sürecinde kullanılan ilk dokuma tezgâhi, uçları ağırlıklı dikey dokuma tezgâhidir.⁵⁵ Uçları ağırlıklı dikey dokuma tezgâhları, öncelikle Anadolu'nun batısı ve Yunanistan sahasında olmak üzere Akdeniz çevresinde de kullanılan dokuma tezgâhidir. Neolitik Dönem'e ait tabakalardan ele geçen dokuma tezgâhi ağırlıkları bu tezgâhların çok erken dönemlerden itibaren kullanıldığını göstermektedir. Tunç Çağı Anadolu'sunda da dokuma tezgâhi ağırlıklarına rastlamaktayız. Ayrıca dokuma tezgâhi ağırlıklarına benzeyen pişmiş toprak eserlere Ege Adalarında ve Yunanistan'da birçok yerleşmede Tunç Çağı'na ait tabakalarda rastlanmıştır. Dokuma tezgâhi ağırlıklarının varlığından anlaşılacağı üzere Neolitik Dönem'den itibaren kullanılmaya başlanması, dokuma tezgâhlarının da aynı tarihlerden itibaren kullanılmaya başlanacağını akla getirmektedir.

Bu tür tezgâhlarda iki çatal sopa üzerine yatay bir sopa yerleştirilir ve çözümlü iplikleri, yatay sopanın üzerine gerilmiş iplerin alt uçlarına birbirlerine karışmaması ve düz durması için ağırlıklar bağlanarak oluşturulmuş tezgâhlardır. Bu dokuma tezgâhında çözümlü ipleri⁵⁶ el ile tek tek yapıyorken, atkı ipleri ise yumak şeklinde geçiriliyordu. Çözümlü ipliklerinin sıra ile beraber kaldırılması işlemi çok daha sonraki gelişmeler arasındadır. Bundan dolayı tek sayılı çözümlü iplikleri taşlara, çift sayılı çözümlü iplikleri bir sopaya bağlanıyordu. Sopanın kaldırılması ile çift sayılı tüm çözümlü iplikler kaldırılıyor, tek sayılılar ise ağırlıklara bağlı olduklarından gergin kalıyordu. Bu işlem

⁵⁵ G. Yalçın-H. Karaoğlan, a.g.m., s. 3.

⁵⁶ Çözümlü İpi: Dokuma kumaşı oluşturan iki iplik sisteminden, kumaşın boyuna doğru yani kumaşın kenarlarına paralel olarak yönlendirilmiş olan iplere çözümlü iplik adı verilir.

bir çeşit germe işlemi idi. İplerin çözümlerinin arasından geçmesini daha önce bahsetmiş olduğumuz mekik; ince, yatay oval bir alet gerçekleştirilmektedir. Bu aletin ilk kullanımı ise tahtadan, taş veya kemikten yapılmaktaydı. Bahsedilen bu tür dokumalar, uçları ağırlıklı dikey dokuma tezgâhlarında, üst taraftan alt tarafa doğru gerçekleşmekte idi.

Bu tür dokuma tezgâhlarının varlığına ilk olarak M.Ö. 6000'lerde Çatalhöyük'te karşılaşmaktayız. Çatalhöyük'te bulunan dar ve ensiz dokumalar bu dokuma tezgâhından çıkan ürünlere örnek olarak verilebilir.⁵⁷ Ortaya çıkan bu dokuma örnekleri uçları ağırlıklı dikey dokuma tezgâhının Neolitik dönemde Anadolu coğrafyasında kullanılmış olduğunu da ispatlar mahiyetindedir.

Tunç Çağı'nda Anadolu'da Troya yerleşiminde M.Ö. 3000-1900 yılları arasındaki dönemde pişmemiş halde dokuma tezgâh ağırlıkları ele geçirilmesinin yanında yine Troya'nın VI. (M.Ö. 1900-1300), VII. (M.Ö. 1300-900) tabakalarında da ele geçmiştir.⁵⁸ Uçları ağırlıklı dikey dokuma tezgâhlara Anadolu coğrafyasında bulunmasının yanında aynı zamanda İsrail, Lübnan ve de Mısır coğrafyasında yapılan kazılar sonucunda da ulaşılmıştır.

Anadolu'da tarih öncesi dönemlerden devam ederek gelen, el dokumalarının, uzun geçmişlerinin yanısıra, kullanılan tezgâh ve araçların da büyük önemi vardır. Eski çağların o son derece basit ama bir o kadarda işlevsel aletleri, yapılan araştırmalar neticesinde düne ulaşmış, geleneklerine son derece bağlı, alışkanlıklarını kolay bırakamayan insanlar ile dünü bugüne getirmiştir. Antik dönem dokumacılığı için lazım olan alet ve tezgâhlar her bölgenin fizik ve kültürel özelliklerine göre değişiklik göstermektedir. Nitekim ilk toplumlarda görülen Penelope tezgâhı, uçları dikey çözgü sistemli ağırlıklı dokuma tezgâhlarının ilk örneklerindedir.⁵⁹ Eşit uzunluktaki, uygun iki ağaç arasındaki çubuğa düğümlenip sarkıtılan çözgü ipliklerinin gerginliği taş, seramik vb. ağırlıklarla sağlanmaktaydı. Uçları dikey dokuma tezgâhlarında olduğu gibi Penelope tezgâhında da dokumanın başlangıcı yukarıdan başlamaktadır. Çözgü ve atkı ipliklerinin sıkıştırılması da iğne veya mekik bir çubukla (kılıç) gerçekleştirilmektedir.

Çözgü-Ağırlıklı dokuma tezgâhlarında, yapılan araştırmalar sonucu görülmüştür ki: tezgâhın tüm bölümleri için ağırlıklar dışında ahşap malzeme kullanılmıştır. Bundan dolayı dokuma tezgâhına ait iz bulmak, yanmadığı veya korunma koşulları olmadığı sürece zordur. Bu tür tezgâhlarda dokumanın eni sınırlandırılırsa da uzunluğu konusunda

⁵⁷ E. J. W. Babber, *a.g.e.*, s. 124.

⁵⁸ İ. Fazlıoğlu, *a.g.e.*, s. 14.

⁵⁹ N. R. O. Büken, "El...", s. 76.

bir sınırlama olmamıştır. Aynı zamanda bu tür çözgü ağırlıklı tezgâhlarda uzun kumaş üretimi gerçekleştirilmektedir.⁶⁰

İlkçağ tarihi dokuma tezgâh ağırlıklarında belirli bir şekil birliği yoktur. Dokuma tezgâhının kullanımına, tezgâhın cinsine ve en önemlisi tezgâhı kullanan insanların yaşadıkları zaman dilimindeki ihtiyaçlarına cevap verebilen tezgâh ağırlıkları kullanılmıştır. Ayrıca dokuma tezgâhının tam anlamı ile nasıl oluşum gösterdiğine dair bilgiler kısıtlı olması hasebiyle bu tür tezgâhların basit formdaki tezgâhların gelişmiş halleri olduğunu düşünmek gerekir. Tam anlamı ile bu tezgâhların bahsedilen hallerine dair bilgiye ve şeklinin nasıl olduğuna M.Ö. 1. binyılda ulaşılmaktadır.⁶¹

1.3.2. Yatay Yer Tezgâhı

Yatay yer tezgâhı⁶² uçları birbirine bağlanmış ağaç parçalarından oluşan tezgâhlardır. Bu ağaçlar köşelere çakılmış olan kazıklara bağlanmıştır. Ön ağaç, iplerin gerdirilmesi ya da bollanması için kazıklara bağlanmasına rağmen, arka ağaç kazıklara tamamen bağlanıp sabitlenerek sağlamlaştırılmıştır. Bu tür tezgâhta ipler her iki yönde de yerden çok az yükseklikte bulunmaktadır. Yatay yer tezgâhında dokuma işleminin yapımı ise, tezgâhta gerili olan iplerin arasından bir çubuk geçirilerek, yanlardaki iplikler birbirinden ayrışması sağlanır. İki taraftaki ipleri ayırması için geçirilen çubuğun altında kalan ipler başka bir çubuğa halka olacak şekilde bağlanır. Daha sonra bu çubuk dokuma esnasında yukarıya doğru çekilerek geçici bir bölümün oluşması sağlanır. Bu işlemler, mekik yardımı ile sağdan sola ya da soldan sağa taşınır ve başka bir aletle de sıkıştırılması gerçekleştirilir. Dokunan kumaş tezgâh boyunca dokunur ve dokuma tamamlanınca da kumaş kesilerek tezgâhtan alınır.

Yatay yer tezgâhlarında dokuma işlemi hem zor hem de bu dokuma işlemi kuvvet gerektiren bir işlemdir. Bu nedenle dokumayı bir kişinin yapması zordur.⁶³ Dolayısıyla bu tür dokuma tezgâhlarında iki kişinin çalışıyor olması muhtemeldir. Yatay yer tezgâhı ile ilgili bilgilere Mısır'da ortaya çıkan M.Ö. 2000 yıllarına tarihlenen bir mezar buluntusundan ve duvar resimlerinden ulaşmaktayız. Yatay yer tezgâhı Mısır'da⁶⁴ keten dokuma için kullanılmıştır.⁶⁵ Yatay yer tezgâhının uçları ağırlıklı dikey

⁶⁰ Ö. Tütüncüler, *a.g.e.*, s. 100.

⁶¹ İ. Fazlıoğlu, *a.g.e.*, s. 14.

⁶² Yatay yer tezgâhı için bkz. Ek 2 (D).

⁶³ İ. Fazlıoğlu, *a.g.e.*, s. 12.

⁶⁴ J. Harris, *a.g.e.*, s. 57.: İki kirişli yatay dokuma tezgâhı en erken zamanlardan, Orta Krallık Dönemi'nin sonuna kadar Mısır'da kullanılmıştır. Aynı zaman aralığı Mısır tekstil tarihinin zirve yaptığı dönemdir. Yeni Krallık Dönemi'nin başlarında da yuvarlak ağırsaklar ve dikey dokuma tezgâhlar profesyonel dokumacı olan kadınlar tarafından kullanılmaktaydı.

⁶⁵ N. R. O. Büken, "El...", s. 77.

dokuma tezgâhından yere kurulması ve oraya levent denilen parçalarla sabitlenmesi açısından farklıdır. Bu tezgâhta dokuma işlemi zor olmasına rağmen tezgâhın kurulum aşaması ona nazaran daha basit bir şekilde gerçekleşmektedir.

Bu tezgâhlar Anadolu'nun kırsal yerleşmelerinde kaba dokumalar için hala kullanılmaktadır. Hatta bu yatay yer tezgâhı Mısır'da Bedeviler, Ortadoğu ülkeleri Pakistan ve Kuzey Afrika göçebe dokumacıları tarafından da kullanılmaktadır. Üç ayak, halk arasında, yer tezgâhı diye de bilinir.⁶⁶ Yer tezgâhı genellikle yaylacılık yapan Yörükler tarafından kullanılmaktadır. Kurulumu basit olduğu için olsa gerektir ki yatay yer tezgâhları diğer tezgâhlara nispeten daha çok rağbet görmüştür. İnsanlar tarafından daha fazla kullanılması onun daha çok alana yayılmasına sebebiyet vermiştir.

1.3.3. Alt Ve Üst Kirişlere Sahip Dikey Dokuma Tezgâhı

Alt ve Üst kirişlere sahip dikey dokuma tezgâhı ile ilgili bilgilere Mısır'da M.Ö. 1500-1400 yıllarına ait bir mezar duvarlarındaki resimlerden elde edilmektedir.⁶⁷ Mısır'da kullanılan bu tezgâha benzer bir dokuma tezgâhı, daha sonra Roma Dönemi'nde kullanılmaya başlamıştır. Roma Dönemi'nde, Anadolu'nun ve Yunanistan'ın klasik dokuma tezgâhı olan ağırlıklı dokuma tezgâhından sonra M.S. 1. yüzyılda bu dokuma tezgâhı ortaya çıkmıştır. Alt ve Üst kirişlere sahip dikey dokuma tezgâhı Roma'da Nerva Formu'ndaki frizde alan Athena ve Arakhne arasındaki dokuma yarışını işleyen kabartmalarda görülmektedir.⁶⁸

Alt ve Üst kirişlere sahip dikey dokuma tezgâhının biçimsel özellikleri göz önüne alındığında Anadolu toplumları tarafından kullanılan Iştar Dokuma tezgâhı ile arasında benzerlik olduğu görülecektir. Benzer özelliklerin bu denli olması Anadolu toplumlarınca kullanılan Iştar Dokuma tezgâhının daha sonraki evrelerde Mısır toplumuna ve Yunanistan'a farklı isimlerle geçmiş olabileceği kanısı da akla getirmektedir.

Dokuma, Eskiçağlardan beri doğurganlığının yanı sıra kadının en soylu görevlerindedir. Anadolu'da adlandırılan Istar Dokuma tezgâhları ile ilkçağ kültürlerindeki Iştar tanrıçası arasındaki benzerlik bu açıdan ele alınırsa, Anadolu kadınının dokumaya verdiği emek, sabır ve içtenliğin kutsallığı açıklanabilir. Istar, taşınması, kurulması kolay, pratik, dikey çözümlü sistemli dokuma tezgâhıdır. Bu tür dokuma tezgâhında önceleri döndürme kirişi olmadığı için uzun dokumalar

⁶⁶ N. R. O. Büken, "El...", s. 78.

⁶⁷ G. Yalçın-H. Karaoğlan, a.g.m., s. 4.; İ. Fazlıoğlu, a.g.e., s. 12.

⁶⁸ www. Des.&Tech.(Tasarım ve Teknoloji Dergisi) uludag edu. tr., *Geçmişten Bugüne Dokuma Tezgâhları*, Uludag (01/07/2003), s. 1.

yapılamıyordu. Bundan dolayı olsa gerek daha sonraki dönemlerde üçüncü bir kirişle daha uzun dokuma yapılmaya çalışılmıştır. Bu üçüncü kiriş ya duvara dayanarak ya da toprağa gömülerek uzun dokumalar gerçekleştirilmeye çalışılıyordu. Bu dokuma tezgâhında dokuma, aşağıdan yukarıya doğru gerçekleştirilmektedir.

Istar dokuma tezgâhı ya da Alt ve Üst kirişlere sahip dikey dokuma tezgâhı bugün Anadolu'da “el tezgâhı” olarak isimlendirilmektedir. Bugün itibari ile hala halı ve kilim dokumacılığında kullanılmaktadır.

İlkçağ tarihi sürecinden itibaren başlayan ve gelişerek devam eden dokuma sektöründeki tezgâhlar, kullanım alanlarının farklılaşması, kullanıldığı coğrafyanın farklılığı ve en önemlisi ihtiyaçların farklı olması hasebiyle farklı coğrafyalarda farklı isimler ile adlandırılmışlardır. Yaşanılan döneme göre farklı tezgâhlar geliştirilerek dokuma işlemi gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. En eski dokuma örneklerinin Anadolu coğrafyasında bulunması, dokuma tezgâhlarında bu bölgede kullanılmaya başlandığı fikrini akla getirmektedir. Anadolu coğrafyasında yapılan arkeolojik kazılarda ağırşak, tezgâh ağırlıkları, ağaçtan veya taştan yapılma mekikler ve tahtadan yapıldıkları için çok fazla ele geçmemiş olsalar da dokuma tezgâhı gibi dokuma için gerekli olan malzemelerin ve bulguların ortaya çıkarılması Anadolu'nun diğer toplumlara nazaran daha erken bir dönemde dokuma faaliyetlerine giriştiğini göstermektedir. Bize bu fikri ise, elbette ortaya çıkan bulguların tarihsel olarak sınıflanması yapıldıktan sonraki kapsadıkları dönem aralığı vermektedir. Bu malzemelerin İlkçağ tarihinde kullanılmaya başlandığı döneme bakıldığı zaman Anadolu coğrafyasında dokuma işleminin Neolitik Dönem'den itibaren başladığı görülmüştür. Bu tarihleme diğer bölgelerde ele geçen bulgularla karşılaştırıldığında Anadolu coğrafyasında ortaya çıkan arkeolojik malzeme daha erken bir zamana tarihlenmektedir.

II. BÖLÜM

ASUR TİCARET KOLONİLERİ DÖNEMİNDE (M.Ö. 1974-1719)

ANADOLU'DA DOKUMACILIK

1. Anadolu'da, Asur Ticaret Kolonileri Dönemi

Anadolu, ulaşımın kolaylığı ve daha önemlisi başta madenler olmak üzere, sahip olduğu doğal kaynakların zenginliği bakımından, tarihin ilk devirlerinden itibaren Mezopotamya'da oturan kavimlerin ilgisini çekmiştir. Nitekim çivi yazılı kaynaklar, Adap kralı Lugal-Anne-mundu ve Uruk kralı Lugalzaggesi'nin, Amanos Dağları ve yukarı memlekete kadar gittiğini ifade etmektedir.⁶⁹ II. Lagaş hanedanı beyi Gudea, Lagaş'ta Tanrısı Ningir-su için inşa ettiği ünlü tapınağının yapılarında kullanmak üzere Anadolu'nun bazı bölgelerinden taş ve Amanos Dağları'ndan da sedirkerestesi getirtmiştir. Yine Asur Ticaret Kolonileri Devri'nde bir Karum merkezi olarak karşımıza çıkan ve 2001 yılında Kültepe'de bulunan bir metinden, Dicle üzerinde olduğu kesinleşen Hahhum'dan (Malatya) da altın tozu getirtmiştir. Mezopotamya Anadolu arasındaki sistemli bilgiler ise M.Ö. 3. binyılın ikinci yarısına tarihlenmektedir.⁷⁰ Buradan hareketle, Adap kralı ve Uruk krallarından sonra Akad kralı Sargon tarafından da Anadolu üzerine girişimler olmuştur. M.Ö. 2. binyılın ilk yarısında ise Asurlu tüccarlar büyük zorluklarla Orta Anadolu'da bir ticaret ağı kurmuşlardır.

Gerçekten M.Ö. 2. binin ilk çeyreğine gelindiğinde Anadolu ile Kuzey Mezopotamya toplumları arasında geçmişten beslenerek gelişen güçlü ve sistemli bir ticaret ağı kurulmuştu. Anadolu ve Mezopotamya arasındaki bu yaygın ticaret ağının merkezi Asur Devleti'nin başkenti olan Asur şehri idi. M.Ö. 2100-2000 yılları arasında Güney Irak bölgesinin tamamı, merkezi Ur kenti olan ve son derece bürokratikleşmiş

⁶⁹ Emin Bilgiç, "Anadolu'nun İlk Tarihi Çağının Ana Hatlarıyla Rekonstrüksiyonu (Siyasi-İdari ve İktisadi-İçtimai Bakımlardan)", *Ankara Üniversitesi DTCF. Dergisi*, C. VI, S. 5, Ankara 1948, s. 493.

⁷⁰ Anadolu ve Mezopotamya arasındaki ilişkinin aydınlatılmasında temel teşkil eden M.Ö. 3. binyıl kaynakları arasında Akad İmparatorluğu'nun kurucusu olan Sargon (M.Ö. 2334-2279) ve torunu Naramsin'in (M.Ö. 2254-2218) askeri hareketlerini anlatan metinler büyük önem taşımaktadır. Sargon'un Şar tamhari (savaşın kralı) metinlerinde Koloni devrinin önemli merkezlerinden birisi olan Puruşanda'lı (Acemhöyük) tüccarların kendisinden yardım istemesi üzerine buraya sefer düzenlemiştir. Bu sefer esnasında Anadolu'nun zengin maden yataklarını ve mevcut olan kaynaklarının potansiyel bir öneme sahip olduğunun farkına varmıştır. Aynı şekilde Naramsin'de Anadolu'daki 17 krallığa karşı mücadele ettiğini ve zafer kazandığını zikretmektedir. Naramsin bu metinde Anadolu'nun kullanılabilir kaynak çeşitliğinin fazla olduğundan bahsetmektedir. Bu iki metinde Anadolu ve Mezopotamya arasındaki ilişkinin M.Ö. 3. bin yıla kadar dayandığını göstermektedir. Sargon ve Naramsin'in, Anadolu ile yakından ilgilenmelerinin temelinde ekonomik sebeplerin olduğu açıktır. M.Ö. 2. binyılda gelişen ticaret ağının temellerini de burada aramak gereklidir.: Cahit Günbattı, "Akadlı Sargon", *Arkeo Atlas Tarihöncesinden Demir Çağı'na Anadolu'nun Arkeoloji Atlası*, İstanbul 2011, s. 250-251.

III. Ur Hanedanı'nın bir parçasını oluşturmaktaydı. Ur hükümdarları Zağros Dağ silsilesi, Güneybatı İran ve Asur şehrini de içine alan Kuzey Irak ve Suriye'nin bazı bölgelerinde egemenlik kurarak sınırlarını kuzey ve güney yönünde bir hayli genişletmişlerdi. M.Ö. 2000 yıllarında (M.Ö. 2112-2038) bu bürokratik ve merkezleşmiş, III. Ur (Yeni Sümer) Hanedanlığı'nın yıkılmasından sonra İlluşuma liderliğinde Asur Devleti kurulmuştur. İlluşuma'nın oğlu I. Erişum zamanında ise (M.Ö. 1974-1935) Asur Devleti bağımsızlığını kazanarak güçlü bir devlet haline gelmiştir.⁷¹ Kral I. Erişum Asur ticaretinin gelişimini sağlamak amacı ile ticarete reformlar yapmış ve Anadolu ile ticareti başlatmıştır. Bu reform ticarete devlet tekelinde bulunan bir ticaret anlayışından ziyade serbest ticaretin, aile erkanı ve onların kuracağı firmalar tarafından yapılmasına ve kolektif ticaret esasına dayanıyordu.

Asur kuzeyden güneye olduğu kadar, batıya da giden yollara hükmedebileceği bir noktada kurulmuştu. Buna nazaran çevresinde uzanan kırsal alanların bir kısmına hakim idi. Ancak egemen olduğu alan yeterli büyüklükte değildi ve tarımsal potansiyeli de son derece sınırlıydı. Asur kuru tarımın gerçekleştirilebildiği bir bölgenin kıyısında bulunmakta ve dolayısıyla iyi tahıl için gereken arazilerden mahrum oluşu ve aynı zamanda topraklarının da sadece koyun ve keçi gibi hayvanları otlatmaktan öteye geçmeyen bir imkâna sahip olması neticesinde⁷² Asurlular dışa açılmanın gerekli olduğunun bilincine erken varmışlardır. Doğal kaynakları zayıf, yağmuru az olmasına rağmen hayvancılığı biraz daha iyi olan Asur'un ülke dışı, uluslararası ticaret sisteminin ilk gelişmiş örneğini gerçekleştirmiş olmasının nedenleri, onun stratejik bir bölgede, kervan yollarının kilit noktasında kurulmuş olmasında halkının girişimci ve usta tüccarlar olmasında aranmalıdır.⁷³

Bu ticaretin yapıldığı çağın şartlarına göre uzak mesafe ticaret sisteminde tüccarların ve tüccarın temsilcisinin ticaretin gerçekleştiği ülkede yaşama zorunluluğu vardı. Bu durumun farkına varan Asurlular kurdukları sistemi bir ticaret kolonisi adı altında geliştirmeyi başarmışlar ve sadece ekonomik anlamda kazanç sağlamak gayesiyle geldikleri Orta Anadolu topraklarında büyük şehirler kurmuşlardır. Böyle bir

⁷¹ Tahsin Özgüç, *Kültepe(Kaniş/ Neşa)*, İstanbul 2005, s. 4.

⁷² Helen Parkins-Christopher Smith, *Ticaret, Tüccarlar ve Antik Kent*, (Çev: Ömür Harmanşah), Homer Kitapevi, İstanbul 2010, s. 29.

⁷³ M.Ö. 2000'li yıllarda Babil'de olduğu gibi, Asur'da da mülkiyet anlayışı değişmiştir. Sümerlilerin eski devlet mülkiyet sistemi yerine şahsi mülkiyet sistemi hakim görüş halini almasından sonra Asur Devleti ve halkı süratle kalkınmış, dışarı ve uzak mesafelere açılma gereği duyulmuştur. Böylece alış veriş şartları bakımından Anadolu pazarları çekici bir hal almıştır.: Hüseyin Sever, "Koloni Çağında Yerli Halk", *Belleten*, C. LIX, S. 224, Ankara 1995, s. 2.; Hasan Ali Şahin, "Kültepe Metinlerinde Geçen Kumaş İsimleri", *I. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri*: (11-12 Nisan 1996), No 1, Kayseri 1997, s. 313.

durumun iki yabancı ülkede oluşması için, yöneticilerin anlayışlı ve tutarlı olmalarının yanında iki tarafında dostluk çerçevesinde, adilane ilişkiler içinde olması gerekli idi. Tam da bu zamanda Anadolu'da şehir devletlerinden oluşan bir yapı vardı ve çıkarları doğrultusundaki ticarete de karşı bir durum söz konusu değildi. Aynı şekilde Kuzey Mezopotamya'da ise yeni bir devlet kurulmuş ve eski mülkiyet anlayışı yerine şahsi mülkiyet anlayışı egemen görüş olunca, kralda ticareti geliştirmek için girişimlerde bulunmaya başlamıştır. Bu doğrultuda hem Anadolu hem de Mezopotamya ticaret yapmak adına müsait bir konuma gelmiştir. Asurlu tüccarların kurduğu ticaret ağı sadece Anadolu ile sınırlı değildi ve bundan dolayı da ortaya çıkan sisteme uzun mesafeler arasında teşekkül eden Uluslararası nitelikli bir ticaret organizasyonu olarak bakılmıştır. Uzak mesafeli ticareti doğrulayan göstergelerden biri de Mari arşivlerinde bazı tüccarlara ait belgelerin ortaya çıkmasıdır. Bu arşivlerden anlaşıldığı üzere Mari'de Zimri-Lim'in (M.Ö. 1779-1757) hükümdarlığı⁷⁴ dönemiyle çağdaş olarak Leilan'da(Suriye), Asurluların Karum'larda kurduğu evlerden vardı. M.Ö. 1765'te Elamlılar, Mari'ye saldırmış ve Leilan'da yaşayan halkı evlerinden çıkararak ve Zimri-Lim'in egemenliğindeki bir şehri de ele geçirmişlerdir. Elamlıların bu bölgeye saldırmalarının Asur ticaretini engellemek olduğu düşünülmektedir.⁷⁵ Bu arşivlerden ortaya çıkan tabletlerden elde edilen bilgilerden hareketle Asurlu tüccarlar uluslararası ticareti gerçekleştirmenin gereği olan, tüccarın veya temsilcisinin ticaretin gerçekleştiği ülkede yaşama zorunluluğunu, uzak mesafelerde Karum merkezleri kurarak gerçekleştirmişlerdir.

Öte yandan Asurluların büyük ticaret şebekelerini safha safha gerçekleştirdikleri anlaşılmaktadır. Öyle ki, Asurlu tüccarlar, önceleri Asur'a yakın bölgelerde ticarete

⁷⁴ Mari'yi M.Ö. 2. binyılın başlarında Sami kökenli Amurrulu krallar yönetmekteydi. Asur kralı Şamsi Adad krallığının en parlak döneminde Mari'yi ele geçirmiş ve burada hükümdar olan Yakdun-Lim adlı kralın yerine oğlunu geçirmiştir. Fakat daha sonra eski kralın oğlu Zimri-Lim tahtı ele geçirmiştir. Burada ortaya çıkan 20.000'in üzerindeki Akadca çivi yazılı tabletlerin büyük bölümü bu dönemde yazılmıştır. Ayrıca alt katında 260'dan fazla odası olan iki katlı görkemli sarayda bu dönemde yapılmıştır. Yazılı belgelerden anlaşıldığı kadarıyla Zimri-Lim, batıdaki Yamhad (Halep civarı), Alalah (Tel Açana), Katna (El-Meşrefe) ve Suriye Devletleri ile diplomatik ilişkilerde bulunmuştur. Ayrıca Güneydoğuda Eşnunna, Babil ve Elam ile siyasi münasebetlerde bulunmuştur. Mari kenti stratejik bir konumda olması hasebiyle, Fırat üzerinden güneydeki kentlere sallarla yapılan ham madde ticaretinden büyük kazanç sağlanmaktaydı. Karayolu ticaretinde de durak konumunda olmasından, Orta Anadolu'daki Kaniş ile güneyde körfez üzerindeki Dilmun'dan bile mal sevkiyatı yapıyordu.: Geniş bilgi için bkz. Kemalettin Köroğlu, *Eski Mezopotamya TarihiBaşlangıcından Perslere Kadar*⁶, İstanbul 2011, s. 105.

⁷⁵ Jesper Eidem, "Old Assyrian Trade in Northern Syria The Evidence From Tell Leilan", *Old Assyrian Archives Studies*, C. III, Hollanda 2008, s. 34.

başlamışlar, daha sonra bu ticari ağı genişleterek Anadolu'ya kadar yayılmışlar ve buralarda ticaret koloniler kurmuşlardır.⁷⁶

Bununla birlikte çağın uygun şartlarından yararlanılması ve ticari bağlantıların gelişmesi sonucu Asurlu tüccarlar Anadolu'da merkezi *Kaniş*⁷⁷ olan *Karum* ve *Wabartum* denilen pazar yerleri kurmuşlardır. *Karum* veya *Wabartum* merkezi olan bu Pazar yerleri genellikle tepeler üzerinde veya kaleler içinde bulunan şehirlerin egemenlik sınırları içerisindeydi. Nitekim Asur kolonileri bu şehirlerin eteğinde, düzlük alanlarda kurulmuşlardı. Öyle ki, *Kaniş*'in aşağı şehrinde ise daha çok yerli tüccarlara ait işyerlerinin bulunduğu tespit edilmiş, *karum* alanında ise daha çok Asurlu tüccarların ticarethanelerinin olduğu, hem çivi yazılı tabletlerden hem de mimari kalıntılardan anlaşılmıştır.

Öte yandan "*Karum*" tabirinin Akadca da"liman" anlamına geldiğini, Güney Mezopotamya'da su yolu trafiğinde büyük önem arz eden teknelerin yığıldığı liman olarak kullanılmasından anlamaktayız. Ancak zamanla liman kelimesinin bu anlamı değişmiş, tüccarların yerleştiği, ambarlarını kurduğu, mallarını depo ettiği, alışverişlerini gerçekleştirdiği ayrı bir ticaret mahallesi olarak gelişmiştir.

Asurluların koloni merkezlerine bağlı olarak kurdukları *karum*'lara nazaran daha küçük pazar yerlerine de "*wabartum*" denmektedir. *Wabartum* Asurca'da"konuk" anlamına gelir ve *karum*'dan daha küçük çaplı ve daha az bağımlıdır. *Wabartum* yerleşimlerinin ekonomik açıdan daha az öneme sahip ve ulaşımı zor sapa kentlerin bitişine yakın yerlerde kurulduğuna dair bazı belgeler bulunmaktadır.⁷⁸

Karum ve *wabartum*'ların birbirlerine karşı olan bağılıkları tam olarak bilinmemesine rağmen *wabartum*'ların en yakın *karum* yerine bağlı ve onun yönetiminde olduğu kuvvetle muhtemeldir. Tüccarlar *karum*'larda ikamet etmelerinin yanında *wabartum*'larda da sürekli oturmakta ve günlük işlerini de buradan gerçekleştirebilmekteydi. *Wabartum*'larda kendilerine ait işlerle alakalı olarak

⁷⁶ Esma Öz, *Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'nde Anadolu'nun Etnik ve Sosyal Yapısı*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi SBE. Eskiçağ Dilleri veKültürleri (Sümeroloji) Ana Bilim Dalı, Ankara 2005, s. 2-3.

⁷⁷ Kültepe-Kaniş: Ankara'nın 320 km. güneydoğusunda, Asur'un 1000 km kuzey batısındadır. Hattuşa kentinin 124 km, Alishar'ın ise (Ankuwa) 73 km güneyindedir. Kültepe, Kapadokya Krallığının merkezi Kayseria'nın (Kayseri) 21 km kuzeydoğusunda, Erciyes (Argeus) Dağı'nın eteğindeki bereketli, iyi sulanan ovanın ortasında yer almaktadır. Ayrıca burası Sivas üzerinden gelen doğu-batı; Malatya ve Kahramanmaraş'tan gelen güneydoğu-batı; ve güneyden kuzeye ulaşan doğal ve tarihi yol güzergahları üzerindedir.: T. Özgüç, *a.g.e.*, s. 6.; Ayrıca bkz: Hasan Ali Şahin, "Koloni Çağı'nda (M.Ö. 2000-1750) Anadolu'da Bulunan Asurlu Görevliler", *Erciyes Üniversitesi SBE. Dergisi*, S. 12, Erciyes 2012, s. 69.; Taylan Sümer, *Asur Ticaret Kolonileri Çağı*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ahi Evran Üniversitesi SBE. Arkeoloji Anabilim Dalı, Klasik Arkeoloji Bilim Dalı, Kırşehir 2010, s. 1.

⁷⁸ T. Sümer, *a.g.e.*, s. 5.

çevrelerindekilerle iletişime geçebiliyor, sınırlı olarak hukuki düzenlemeler yapabiliyor ve kararlar çıkarabiliyordu. Bu bölgede ortaya çıkan tabletlerden elde edilen bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla 20 tane *karum* ve 24 tane de *wabartum'un* varlığı son yapılan tetkikler sonucu tespit edilmiştir.⁷⁹ Ayrıca Asurlular tarafından Anadolu'nun yerli halkına “nu'aum” adı verilmekteydi. Nu'aum sözcüğü Asurca da "dilsiz", "akılsız", ve "barbar" anlamına gelmektedir.⁸⁰ Ancak incelenme imkânı olan Kaniş'in hem II. kat hem de Ib katı yerleşimlerinde çıkan metinlerden anlaşıldığı kadarı ile bu kelime karşı tarafı aşağılayıcı veya diğer tarafa üstünlük katan bir anlam çerçevesinde kullanılmamıştır.

Asurlu tüccarların Anadolu'da ikamet ettikleri ve mallarını pazarladıkları *karum* ve *wabartum*'lar, Kaniş Karum'unun örneğinden bildiğimiz gibi, şehrin dışmahallesinde bulunmaktaydı.⁸¹ Ancak bu, yerel idarecilerin Asurlular için özellikle dış mahalleleri ayırdıkları anlamına gelmemelidir, çünkü bu bölgelerde oturup ticari faaliyetlerini devam ettiren yerli tüccarlar da bulunmaktaydı. Arkeolojik buluntular, Asurlu ve yerlilerin yan yana oturduklarını; dil, yazı ve silindir mührü dışında Asurlu tüccarların kendilerinininkinden farklı, yerli evlerde yaşadıklarını, Anadolu seramiğini ve günlük eşyasını kullandıklarını göstermektedir.

Anadolu'da Asurlular tarafından kurulan *karum*'ların başkenti ve idare merkezi *Kaniş Karumu'ydu*. *Wabartum*'lar yakın oldukları *karum* merkezine, *karum*'larda *Kaniş Karum'una*, o da direk Asur'a bağlı olmasından dolayı yazışmalar ve metinlerin arşivlerinin çoğunluğu Kültepe'de yani Kaniş'te (Neša) ortaya çıkmıştır.⁸² Bundan

⁷⁹ Emin Bilgiç-Sabahattin Bayram, *Ankara Kültepe Tabletleri II*, Ankara 1995, s. 38-39.; Cahit Günbattu, “Karum’lar Arasındaki Mektuplaşmalardan Yeni Örnekler”, *XXXIV. Uluslararası Assirioloji Kongresi (6-10/VII/1987 İstanbul)*, TTK Yayınları, S. 3, Ankara 1998, s. 479.; Kemalettin Köroğlu, *Eski Anadolu Tarihi*, Eskişehir 2011, s. 26.; Diğer taraftan Hüseyin Sever ise toplamda bu sayının 50'yi geçtiğini savunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hüseyin Sever, a.g.m., s. 248.

⁸⁰ Klaas R. Veenhof, “Some Social Effects of Old Assyrian Trade”, *British Institute for the Study of Iraq*, C.XXXIX, No. 1, Londra 1977, s. 110.; T. Özgüç, a.g.e., s. 6.

⁸¹ Ayşe Karaduman, “1950 Yılında Kültepe Kazısında Bulunan Bir Grup Vesika”, *AMM. 1989 Yıllığı*, Ankara 1990, s. 42'ye göre, Yerliler şehirde (höyük), Asurlu tüccarlar *karum'da* oturmaktaydılar. Aslında bunu yazılı vesikaların çoğunun *karum'larda* ortaya çıkmasına bağlayabiliriz fakat neşredilen metinlerden de anlaşıldığı gibi Asurlu tüccarlar ile Anadolu'nun yerli halkının beraber oturduğu da olmuştur.

⁸² Koloni ticaretini aydınlatabilecek metin ya da belge türünde herhangi bir kaynağa Asur'da rastlanmamasından dolayı Anadolu ve Mezopotamya arasındaki uluslararası ticaret organizasyonunun açıklamasını tek tarafa dayanarak yapmaktayız.: T. Özgüç, a.g.e., s. 6.

dolayı Asur Ticaret Kolonileri dönemini ihtiva eden metinlere Kültepe tabletleri veya Kapadokya tabletleri ⁸³ ismi verilmektedir.

Kültepe, “Tepe ve Aşağı Şehir” şeklinde iki bölümden oluşmaktadır. Tepe adından da anlaşıldığı gibi ova seviyesinden belirli yükseklikte olmasına rağmen bölgede yaşayan insan topluluklarının tahribatı sonucu bu alanlar zarar görmüştür. Aşağı Şehir ise, ortaya çıkan arkeolojik bulgulardan anlaşıldığı kadarıyla Tepe'den sonra kurularak iskân edilmiş ve ondan çok önce terk edilmiştir. Aşağı Şehir'in Tepe'den sonra kurulup önce terk edilmesinin nedeni: insanlar yerleşecekleri alanın güvenli olması gerektiğini düşünerek önce Tepe'lere yerleşmiş, daha sonrasında zamanın gerektirdiği ve çağında koşullarına göre Aşağı Şehir'e yerleşmiş olmalıdırlar.

Kaniş'e gelen Asurlu tüccarlar Aşağı Şehir'in sınırlı bir alanına toplu biçimde yerleşmişlerdir. Asurluların yerleşim alanı metinlerde Kaniş Karum'u ticaret merkezi olarak geçmektedir. Bu bölgede sadece Asurlular yerleşik durumda değil aynı zamanda yerlilerde Aşağı Şehir'in geniş alanlarına yayılarak, kendi mahallelerini kurmuş bulunmaktaydılar. Asurlu tüccarlar hem yerli halk ile anlaşarak burada kendilerine yeni evler yaptırmış hem de kendi adlarına ticareti gerçekleştirmek adına evlilik ilişkilerine girerek evler satın almışlar ve yerli halk ile beraber yaşamışlardır. Asurlu tüccarların Anadolu'da kurduğu ticaret merkezlerindeki yerleşim birimlerindeki bu evlere bakıldığı zaman, ofis ve arşiv malzemesi koymak amaçlı yapılmadığı anlaşılmaktadır. Başka bir deyişle arkeolojik çalışmalardan hareketle Anadolu'daki inşa edilmiş geniş ev planlarından anlaşılacağı üzere ofis ve arşiv odaları evin yerleşik bölümünden ayrı olarak inşa edilmiştir.

M.Ö. 2. binyılın başlarından itibaren Anadolu-Mezopotamya toplumları arasında gelişen ilişkilerin temel yazılı kaynakları olan çivi yazılı belgelerin büyük çoğunluğunun ortaya çıkarıldıkları merkez olan Kültepe'nin keşfine gelince; Kültepe'den haberdar olmamız ilk olarak 1881 yılında Th. G. Pinches'in bölgeyi ziyaret edişiyle başlamaktadır.⁸⁴ Kültepe höyüğünde ilk kazı faaliyeti ise Ernst Chantre tarafından gerçekleştirilmiştir. Chantre höyüğün doğu ve kısmen de merkezi kısımlarında sondaj yapması sonucu birçok pişmiş topraktan yapılmış Hitit vazoları, ritonları hayvan heykelciklerinin yanısıra mimari kalıntılarda ele geçirmiş ve burada

⁸³ Kapadokya Tabletleri ismi, Grek ve Roma Taksimatında bu sahaya verilen isimdir.: Hüseyin Sever, "Kültepe Tabletlerinin Anadolu Tarihi ve Kültür Tarihi Bakımından Önemi", *Ankara Üniversitesi DTCF. Dergisi*: 365, C. XXXV, S. 2, Ankara 1991, s. 243.

⁸⁴ T. Özgüç, *a.g.e.*, s. 8.

bulduğu eserleri Mission en Cappadoce (Paris 1898) adlı eserinde yayınlamıştır.⁸⁵ 1906'da H. Winckler burada kazı işlemleri yapmasına rağmen önemli eserler ele geçirememesinden dolayı kazı raporu yayınlamamıştır. Aynı yıl içerisinde ondan bağımsız olarak da H. Grothe'nin Tepe üzerinde kısa vadeli kazı çalışmaları olmuştur. Grothe bu kısa süreli gerçekleştirdiği kazı çalışmalarını Meine Vordersian Expedition in 1906-1907 adlı eserinde yer vermiştir.

1925 yılında ise B. Hronzy, önce Tepe'de kazılara başlamış fakat asıl maksadı Asurlu tüccarlara ait çivi yazılı tablet bulmak olmasından dolayı Tepe'de sistemli bir kazı gerçekleştirmemiştir ve bununla da kalmayarak höyüğün *karum* kısmında tahribata sebebiyet vermiştir.⁸⁶ Hronzy *karum* alanındaki modern Karahöyük köyü'nde yaşayan halkın uzun bir süredir kazanç sağlamak için çıkarıp sattıkları çivi yazılı tabletlerin bulunduğu yeri, arabacısından öğrenmiştir.⁸⁷ Burada kazı çalışmaları sonucu açığa çıkardığı ve satın aldığı 1000 tablet, bu tabletlerin kaynağının Tepe değil Aşağı Şehir'de *karum'da* olduğunu kanıtlamıştır. 1925'ten önce burada bulunan tabletlerin sayısı 2500 civarındaydı ve bu konu üzerine öne sürülen görüşlerde bu 2500 tablete dayandırılarak yapılmaktaydı. 1881'de tabletlerin bulunduğu yerin eski ismi bilinmediği için Th. G. Pinches bulunan tabletlere “Kapadokya Tabletleri” ismini vermişti fakat 1925'ten sonra ortaya çıkan tabletlerden *Karum'un*, Kaniş olduğu anlaşılınca, bu tabletlere “Kültepe/Kaniş Tabletleri” denilmiştir.

Kültepe/ Kaniş'te Hronzy'nin kazı çalışmasından sonra *karum* üzerinde kazı çalışmalarına uzun bir süre ara verilmiştir. Bu durum 1948 yılında Tahsin Özgüç'ün başkanlığında gerçekleştirilen kazı çalışmalarına kadar devam etmiştir. Nitekim Kültepe ve Karum yerinde kazı yapmanın gerekliliğine inanan Tahsin Özgüç, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu olan Atatürk'ün vasiyetini yerine getirmek için Türk Tarih Kurumu adına kazı çalışmalarına başlamıştır.⁸⁸ Tahsin Özgüç başkanlığında 1956

⁸⁵ Hasan Ali Şahin, “Cumhuriyet'in 80. Yılında Kültepe Kaniş Kazıları”, *Erciyes Üniversitesi SBE. Dergisi*, S. 22, Erciyes 2007/1, s. 154.

⁸⁶ T. Sümer, *a.g.e.*, s. 1.; Kültepe'de gerçekleştirilen ilk kazıların çoğunun bilinçsiz ve gerekli bilgi donanımına sahip olunmadan yapılması sonucu, höyük bir hayli fazla zarar görmüştür. Nitekim Anadolu'nun en çok zarar görmüş höyükleri arasında yer alan Kültepe'de, kazı bilimi tekniklerini ve yöntemlerini bilmeyen araştırmacıların sadece tablet veya eski eser bulmak için kazı yapmaları, bu tahribatın ana nedenidir.: Fikri Kulakoğlu, “Uluslararası Ticaret Merkezi Kültepe/Kaniş”, *Aktüel Arkeoloji, (Ve Tarih Başladı..., Kültepe, Anadolu'nun Belleği, Yerel Krallar ve Asurlu Tüccarlar)*, İstanbul 2013, s. 78.

⁸⁷ T. Özgüç, *a.g.e.*, s. 9.; T. Sümer, *a.g.e.*, s. 2.: Hronzy tabletlerin bulunduğu bu yeri yakın bir Türk dostundan öğrenmiştir.

⁸⁸ 1948 yılında Türk Tarih Kurumu adına Kültepe ve *Karum'daki* kazı heyetinin başkanlığına getirilen Tahsin Özgüç, 2005 yılına kadar burada kazı çalışmalarına devam etmiş ve yaklaşık 23500'ün üzerinde

yılındaki Kaniş'te yapılan kazılarda bir odanın içerisinde bir adet çivi yazılı tablet ele geçirilmiştir. Bu tablet, hem bölgenin hem de Anadolu'nun ilk tarihi belgesi niteliği taşıyan Mama Kralı Anum- Hirbi'nin Kaniş Kralı Warşama'ya gönderdiği mektuptur.⁸⁹ Bu belgeler sayesinde o dönemde varlığı bilinen krallar arası ilişkileri, tabi-metbu ilişkileri ve bu dönemde ortaya çıkan sosyal ve siyasi olayları öğrenmekteyiz.

1958-1962 yılları arasında Kültepe höyüğü'nde yapılan kazılarda sarayda Kaniş krallarının tasdikledikleri belgelerin ele geçmesiyle, kralların isimleri, icraatları, sarayda görevli devlet erkânının isim ve ünvanları, pozisyonları hakkında bilgi sahibi olmamızın yanında devlet ve saray erkânını da tanıma imkânı hâsıl olmuştur. Ayrıca bu kazı çalışmaları sonucu ortaya çıkan bulgulardan hareketle Kuşşara kralı Pithana'nın Kaniş'te hüküm sürdüğü ve onun ölümünden sonra oğlu Anitta'nın büyük kral olduğu, oğlunu da Alişar'a vali olarak atadığı anlaşılmaktadır. Anlaşılacağı gibi ortaya çıkan bulgular daha sonraki Ortaçağ ve Yeniçağ'da gelenekselleşen Atabey veya Şehzadelerin tecrübe kazanmaları amacıyla, büyük hükümdara bağlı kalmak şartıyla, vilayet ve eyaletlerin idarecisi olarak atanmalarının ilk uygulamalarının Anadolu'da hüküm süren toplumlarda ve özellikle Hititlerde olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Diğer taraftan Türk kazılarının başlamasından sonra Kültepe'deki Asur'lu tüccarların Tepe'nin eteklerinde kurdukları, yaşamlarını geçirdikleri ve alış verişlerini gerçekleştirdikleri yerleşim yerinin tespiti yapılmış ve sonucunda buranın dört yapı katından oluştuğunun farkına varılarak incelemeler farklı bir boyut kazanmıştır.

Şöyle ki, Kaniş Karumu'nda sonuncusu iki safhalı (Ia-b) olmak üzere dört yapı katı (Ia-b-IV) vardır. Ana toprak üzerine kurulan IV. ve onun üzerinde bulunan III. yapı katları⁹⁰ Eski Tunç Çağı'nın başı (M.Ö. 3000) ile Orta Tunç Çağı'nın başına (M.Ö. 2000) tarihlenen yerleşim katlarıdır. Karum'un IV. ve III. tabakalarında yaşayan halkın mevcut ekonomik kurumlarının neler olduğunu ve bu kurumların nasıl işlediğini bilemiyoruz. Fakat bu eski tabakaların Güney Mezopotamya ve Anadolu arasındaki en eski ticarî ilişkileri yansıtır olması muhtemeldir.

çivi yazılı Asurca tablet ele geçirmiştir. Bu tabletler Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde oluşturulan bir ilim heyeti tarafından neşredilmektedir. 2005 yılında Tahsin Özgüç'ün vefatı sonucu kazı çalışmalarının başkanlığına öğrencisi Fikri Kulakoğlu geçmiş ve kazı çalışmaları onun önderliğinde hala devam etmektedir.

⁸⁹ Mama kralı Anum-Hirbi'nin Warşama kralına gönderdiği bu mektup 1957 yılında Kemal Balkan tarafından yayınlanmıştır. Mektup için bkz: Ekler

⁹⁰ Hasan Ali Şahin, "Cumhuriyet...", s. 154.

Bu tarihler arasında Karum⁹¹ alanı iskan halinde olmasına rağmen burada dönemin genel yapısına ışık tutan herhangi bir yazılı belge ele geçirilmemiştir. Bu dönemde Orta Anadolu'da şehir devletlerinin var olduğunu ise Akad krallarının Anadolu üzerine yaptığı seferleri anlatan, Boğazköy ve Kültepe'de bulunmuş olan tabletlerden öğrenmekteyiz. Bununla birlikte Kaniş Karumu'nun en parlak dönemi tahminen Asur kralı I. E(İ)rişum zamanına rastgelen II. kat (M.Ö. 1945-1835) ve akabinde Ib (M.Ö. 1800-1730) kat yerleşimleridir. II. kat aşağı yukarı M.Ö. 1830 yıllarına gelindiğinde şiddetli bir yangınla son bulmuştur. Bu olayın önceleri Asur kralı Puzur-Aşşur zamanında ortaya çıktığı düşünülmekteydi ancak daha sonra ortaya çıkan metinlerden anlaşıldığı kadarı ile bu olay Puzur-Aşşur'un halefi olan kral Naram-Sin döneminde cereyan etmiştir.⁹² Nitekim yangın sonucu harap hale gelen yerleşim, M.Ö. 1800'lerde yani yaklaşık 30 yıllık bir aradan sonra tekrar iskan görmüştür. Bu yerleşime de Ib yerleşimi denilmektedir. Ayrıca Akadca'nın Eski Asur lehçesi ile yazılan çivi yazılı tabletlerin 19000'inden fazlası II. katta⁹³, 520 tanesi ise Ib katında ortaya çıkmıştır. Kültepe'den başka Orta Anadolu'da Alishar'da 70, Bogazköy'de 64 ve Kalehöyük'te (Kaman) 4 adet tablet bulunmuş⁹⁴ ve yapılan incelemeler sonucu bu tabletler Asur Ticaret Kolonileri döneminin Ib yapı katına tarihlenmiştir.⁹⁵ Eski Asurca tabletlere az sayıda olmak üzere, Kuzey Mezopotamya'da Asur, Nuzi (Yorgantepe)⁹⁶, Suriye'de Mari ve Tell- Leilan'da da rastlanmıştır. Ayrıca Tell-Leilan'da ortaya çıkan

⁹¹ J.Mellaart: M.Ö. 3. bin yılın son çeyreğinde Karum'un çoktan kurulmuş ve olasılıkla III. Ur devletiyle çağdaş olduğunu söylemektedir. Tahsin Özgüç ise, bu döneme ait Karum Kaniş'te hiçbir belge bulunmadığını belirtmektedir. Öte yandan *Larsen* ise, III. Ur metinlerinde Anadolu kentlerinin hiçbirisinin adının geçmediğini söyler. Yine de belirtmek gerekir ki, burada yapılan kazı çalışmalarına bakılarak, Asurluların Kaniş'in önde gelen tüccarları haline gelmesinden önce de buranın var olduğu düşünülmektedir. Karum'un, Asurlulardan önce de Anadolu'nun yerel bir ticaret merkezi olduğu, Asurluların da burayla bağlantıya geçmeleriyle Kaniş Karum'un ticarete genişlediği ve Asurluların giderek burada güçlendiği sonucuna varılabilir.

⁹² T. Özgüç, *a.g.e.*, s. 9.

⁹³ II. kat karum yerleşimleri arasında, Durhumit (Kızılırmak havalisinde), Hattuş (Çorum/Boğazköy), Wahşušana (Tuz gölünün güneyi), Haḫḫum (Malatya-Elanı), Hurama (Kaniş'in güneydoğusunda), Kaniş (Kayseri), Nihriya (Diyarbakır'ın kuzey veya kuzeydoğusunda), Puruḫhattum (Acemhöyük/Aksaray), Uršu (Haḫḫum'a yakın bir yerde, Malatya'nın Kuzeydoğu taraflarında) ve Zalpa (Tokat/Niksar) gibi yerleşkeler bulunmaktadır. Bu yerleşimler ticaret organizasyonunda faal olan ticaret merkezlerinden bazılarıdır. Asur'da başlayan ve Anadolu'ya gelen ticaret malzemelerinin sirkülasyonuna yön veren ve aynı zamanda ticaretin rotasının belirlenmesini ve şekillenmesini sağlayan yerleşim birimleri buralardır.

⁹⁴ Robert McCormick Adams, "Anthropological Perspectives on Ancient Trade", *Current Anthropology*, C. XV, No. 3, Chicago 1974, s. 246.: Çivi yazılı tabletlerin çoğunluğu Kaniş'te ortaya çıkmasına rağmen Boğazköy ve Alishar gibi koloni merkezlerinde de Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'ne ait çivi yazılı tablet ele geçirilmiştir.

⁹⁵ T. Özgüç, *a.g.e.*, s. 12.; Kemal Balkan, *Kaniş Kārum'unun Kronoloji Problemleri Hakkında Müşahadeler*, Ankara 1955, s. 8.

⁹⁶ K. Balkan: Nuzi'de bulunan beş tablettten dördünün tarihsel olarak incelemesi yapıldıktan sonra, bu tabletlerin kronolojik bakımdan Kültepe'nin 2. kat tabletlerinden daha eski bir zaman aralığını kapsadığını savunmaktadır. Bkz. K. Balkan, *a.g.m.*, s. 9.; David I. Owen, "An Old Assyrian Letter From Nuzi", *Studies on the Civilization and Culture of Nuzi and the Hurrians*, C. VII, Bethesda 1995, s. 65.

tablet, iki taraf arasında imzalanan ilk anlaşma metni olması ve aynı zamanda karşılıklı olarak grupların mutabık oldukları metinlerin varlığını göstermesi açısından büyük önem taşımaktadır.⁹⁷ Larsen'in 1976'da yaptığı bir çalışmaya göre: "Asurlu tüccarlar ve yerel yöneticiler arasında gerçekleştirilen ticaret sonrasında fikir birliğinin sağlandığını doğrulayan her hangi bir belge yoktur. Fakat zamanla ortaya çıkan maddi kalıntılardan hareketle iki taraf arasında belirli yasaklamalara dayanan anlaşma metninin varlığı söz konusudur." Ayrıca son zamanlarda yapılan çalışmalar sonucu Kültepe'den ortaya çıkarılan tabletlerden anlaşıldığı kadarıyla, Asurlu tüccarlar ve Anadolu arasında gerçekleşen ticarete iki tarafın anlaşmalarını içeren tabletlerin varlığı oldukça genişlemiştir.⁹⁸

Diğer taraftan tabakalar arasındaki ayrışma tabletlerin yazı karakteri, renk ve şekillerine de yansımıştır. Gerçekten Ib ve II. kat tabakalarından çıkan tabletler arasındaki ilk fark Ib tabletlerinin genellikle dikdörtgen formlu ve siyah renkli olmalarıdır. II. katta ortaya çıkan belgeler Eski Asur yazı formuyla yazılmış olmalarına rağmen, Ib'de ortaya çıkan belgeler ise Eski Asur yazı formundan, Eski ve Orta Babil yazı formuna doğru kayarak daha sade bir görünüm kazanmıştır.⁹⁹ Bu değişimin nedeni çivi yazısındaki doğal gelişme sürecinin yanında, II. tabakanın sonu ile Ib katı başlangıcı arasına rastlayan dönemde ticaretin gerilediği veya kesintiye uğradığı ve özellikle yazı formundaki değişime temas edersek, ortaya çıkan sosyal ve siyasi olayların yoğunluğu kabul edilebilir.

Öte yandan Anadolu'ya gelen Asurlu tüccar kervanlarında tüccarların yanısıra çeşitli vasıfları olan kâtip vb. kişiler de bulunmaktaydı. Kültepe'de ortaya çıkan tabletlerden anlaşıldığı üzere, bu kâtipler Asur mekteplerinde yetişmiş, öğrendikleri yazı ve üslubu Anadolu'ya taşımışlardır.¹⁰⁰ Bundan dolayı II. tabaka tabletleri kendi içerisinde yazı çeşidi bakımından fazla farklılık göstermemesine rağmen, Ib katında ortaya çıkan tabletlerde bu türden değişikliklerin olması normal karşılanmalıdır. Bu

⁹⁷ Jesper Eidem, "An Old Assyrian Treaty From Tell Leilan", *Editons Recherche Sur Les Civilisations*, Paris 1991, s. 189.

⁹⁸ Cahit Günbattı, "Two Treaty Texts Found at Kültepe", *Assyria And Beyond, Studies Presented to Mogens Trolle Larsen*, Oosten 2004, s. 249.

⁹⁹ İrfan Albayrak, "Onlarla Oturacak Yiyecek ve Yağlanacak (uşbat aklat u paşsat iştişunu)" *Archivum Anatolicum*, C. VII, S. 1, Ankara 2004, s. 3.

¹⁰⁰ Asurlu tüccarlar Anadolu'ya kalay, tekstil ürünleri, süs eşyası vb. türden eşya getirmişlerdir. Bunun yanında, Anadolu o dönemde hali hazırda bir yazı sistemine sahip değildi. Asurlu tüccarlar Anadolu'ya geldiklerinde, Anadolu toplumlari da yazıyla tanışmışlardır. Anadolu ve Asur arasında gerçekleştirilen bu ticaretin Anadolu açısından en önemli sonucu, Anadolu insanı çivi yazısı ile tanışıp onu kullanmaya başlamış ve böylece Anadolu tarihi devirlere girmiştir. Zira bundan böyle Anadolu tarihini maddi uygarlık kalıntılarında ziyade, yazılı vesikalardan öğrenme imkânı doğmuştur.

farklılıklar, Kültepe'ye bu dönemde Asur okullarının dışında yetişmiş kâtiplerin gelmiş olacağını da akla getirmektedir.¹⁰¹ Ayrıca bu farklılığı M.Ö. 1750 yıllarında Anadolu'nun orta bölümüne yerleşen Hint-Avrupai Hititler'in kullandıkları yazı çeşidinin değişkenliğiyle ilişkilendirmek ihtimal dâhilindedir. Çünkü Hititler yazı olarak Babil'lerden almış oldukları Sümer Çivi Yazısı çeşidini kullanmışlardır. Ib katının zaman aralığını tekrar düşünecek olursak (M.Ö. ca. 1800-1730), böyle bir çeşitliliğin olması kaçınılmazdır.

Zaten Ib katı metinlerinden Asurluların dışında kalan etnik grupların günlük hayatta daha etkin bir şekilde yer almaya başladıkları anlaşılmaktadır. Öyle ki, II. kat ve Ib katı arasına rastlayan dönem, Asur-Anadolu toplumları arasındaki ilişkilerin gerileme dönemidir. Bu durum hem Anadolu'daki bazı etnik gruplar, hem de Anadolu'ya komşu bölgelerdeki tüccarlar tarafından iyi değerlendirilmiştir.

Nitekim Asurlu tüccarların dışında başka bölgelerden de tüccar kabileleri Anadolu'ya gelmişlerdir. Örneğin Suriye bölgesinden gelen tüccarlar ile Asurlu tüccarlar arasında kıyasıya bir rekabet yaşanmış ve Pazar alanını kaptırmamak için mücadele edilmiştir.

M.Ö. 1974 yılında başlayıp 1719 yılına kadar süren yaklaşık olarak 250 yıllık¹⁰² bir zaman periyodunu kapsayan Asur Ticaret Kolonileri dönemini aydınlatan çivi yazılı tabletlerin içeriğine bakıldığı zaman; tabletler ticari, iktisadi, hukuki ve onlarla bağlantılı olan konulardan oluşmaktadır. Bu ticari anlaşmalar, Asurluların kendi aralarında, Asurlu tüccar ile yerliler arasında ve yerlilerin kendi aralarında olan mutabık olmak adına gerçekleştirdikleri metinlerden oluşmaktadır. Bunun yanısıra bu metinler borç, faiz, malların nakliyesinden, kredi senetlerinden, ortaklık anlaşmalarından, bol miktarda iş, alış veriş mektuplarından, ticareti yapılan malların depo edilmesinden, gümrük ve vergi metinlerinden, özel mektuplardan, emre yazılı senetlerden, memorandumlardan (borç mukavelelerinin bir arada toplandığı toplu kayıt belgeleri), alacaklının kayıtlarından ve makbuzlardan oluşmaktadır. Bunun yanında aile hukukuna, kanuni işlemlerin ve kararların kayıtlarına, mahkeme kararlarına ve waklum mektuplarına dair bilgiler vardır.

¹⁰¹ İ. Albayrak, "Onlar...", s. 4.

¹⁰² Son yapılan çalışmalar neticesinde Asur Ticaret Kolonileri Dönemi yaklaşık olarak 255 yıllık bir zaman dilimini kapsamaktadır.: Cahit Günbattı, "An Eponym List (KEL G) from Kültepe", *Akademie Verlag*, C. XXXV, S. 1, Berlin 2008, s. 129; Klass R. Veenhof, *The Old Assyrian List of Year Eponyms From Karum and its Chronological Implications*, Ankara 2003, s.1.; Remzi Kuzuoğlu, "Eski Anadolu'da İpotek Kavramının İlk İzleri", *Toplumsal Araştırmalar Dergisi*, C. I, S. 1, Ankara 2005, s. 78.

Yapılan araştırmalar neticesinde tabletlerin içeriği genişleme imkânı bulmuştur. Evlenme boşanma, veraset, evlat edinme ve esir ticaretine dair bilgiler metinlerin genişlemesini ve renklenmesini sağlamıştır. Bu metinler arasında en büyük grubu Asur'dan Kaniş'e, Kaniş'ten Asur'a ve Anadolu'daki saraylara gönderilen iş mektupları, çeşitli kayıt ve borç senetleri ve mahkeme tutanakları oluşturmaktadır.¹⁰³ Ayrıca Yerli krallar ile Asurlu tüccarlar arasında ticaretin yöntemiyle ilgili yazışmaları içeren tablet türleri, yerliler ile tüccarlar arasındaki siyasi ilişkilere de açıklık kazandırmaktadır. Buradan hareketle yerliler arasındaki yazışmalar, Anadolu toplumlarının siyasi ilişkilerini aydınlatmasının yanında, tabletlerde geçen saray personelinin görev ve nvanlarına dair bilgiler vermesi açısından önemlidir. Zira bu durum Anadolu'da yaşayan toplumlar hakkında ayrıntılı bilgiye vakıf olma imkânı da vermiştir. şunu da belirtmek gerekir ki, Asurlu tüccarlar sadece kendilerini veya ticaretlerini ilgilendirdiği ölçüde yerel kralların birbirleri arasındaki ilişkilerine veya farklı konulara yer vermişlerdir.

Metinlerin muhtevassından anlaşıldığı üzere, Asurlu tüccarlar ile yerli halk arasındaki ilişkiler çoğunlukla ticar niteliktedir. Bu metinlerden Anadolu halkının ziraatla uğraştığı ve kıt kanaat geçimini sağladığı anlaşılmaktadır. Bu ticari tabletlerin büyük bölümünü oluşturan borç mukaveleleri iki taraf arasında yoğun bir ticari ilişkinin varlığını göstermesi yanında, yerli halkın Asurlulara nazaran daha fakir olduğunu ve taraflar arasındaki kültür farklılığını ortaya çıkarması açısından kıymete değerdir. Ayrıca bu borç mukavelelerinde Asurluların kendi aralarındaki alış veriş uygulamaları ile, Asurlu yerli halk arasındaki alış veriş tarzları arasında farklılıklar vardır. Zira Asurlular yerlilere borç para verdiklerinde vadeyi kısa ve faiz oranını yüksek tutmaktadır.¹⁰⁴ Ayrıca borç vesikalarında, borçlu olan tarafın genelde yerliler olduğu görülmektedir.

Diğer taraftan Asurlu tüccarlar, kendi aralarında düzenledikleri ticar belgelerde, borcun ödeneceği zamanı ifade etmek üzere "limum", "ħamuřtum" adlarını; yerliler ile olan borç vesikalarında ise zira tabirleri ve yerli tanrı adlarını kullanmışlardır. Özellikle "ina niggallim işaqqal" "orak zamanında ödeyecek", "ana harpi işaqqal" "hasat zamanına kadar ödeyecek"....gibi zira tabirlerin kullanılmasından hareketle yerlilerin büyük bir

¹⁰³ Tahsin zg, "Asur Ticaret Kolonileri", *Arkeo Atlas Tarihöncesinden Demir ağı'na Anadolu'nun Arkeoloji Atlası*, İstanbul 2011, s. 245.

¹⁰⁴ Ayşe Karaduman, "Karum'un II. Tabakasından Bir Borç Mukavelesi", *Anadolu Medeniyetleri Müzesi 1992 Yıllığı*, Ankara 1993, s. 52.

kısımının tarımla uğraştıkları anlaşılmaktadır.¹⁰⁵ Yerlilerin birbirleri ile gerçekleştirdikleri Asurca mektuplardan anlaşıldığı üzere, mektupların muhtevası daha çok kendi aralarındaki tarla, koyun, ev, tahıl, yağ ve bal alış verişi olduğu açıktır. Öte yandan Asurluların yazışmalarını ise yasal anlaşmalar, borç senetleri, ödeme belgeleri ve kişisel yazışmalar oluşturmaktadır. Buradan hareketle iki tarafın yazışmalarından anlaşılacağı üzere yerliler tarım yapma konusunda faaliyet göstermekte, Asurlular ise, yaşadıkları coğrafyanın kendilerine tarım faaliyetlerini gerçekleştirmek adına yeterince imkan vermemesinden dolayı, geçimlerini sağlamak için kendilerini ticarete geliştirmişlerdir.

Ayrıca Asur'da tek "limum" varken, Kaniş'te bazen birden fazla(iki veya üç kişi) "limum" görev yapmaktaydı. Belgelerden anlaşıldığı kadarı ile bu kişiler sadece isimlerini belirli bir yıla veren tarih işaretçileri olmalıydılar.¹⁰⁶ Limumlar karum işlerinde kendi mühürlerini kullanabilen sorumlu kişiler olmalıydılar. Bu limumlar Asur'dan gönderilmemişlerdi ve onlar Anadolu'daki Asur toplumuna ait olup ve gene onlar arasından atanırlardı.¹⁰⁷ Göreve gelen limumların babalarının ve kendi isimlerinin incelenmesinden sonra bunların "ḥamuštumlar" ile aynı sınıfa dahil oldukları anlaşılmıştır. Limumların görevleri çok çeşitliydi. O, Karum'un ticari, hukuki, mali ve adli işlerinin her türünde bir hayli yetkiye sahip ve aktifti. Karum'un kararlarını karum adına tam yetkili olarak uygular ve kararlarını Bit Karim'den yürütürdü.

Limumların yanısıra anlamı henüz tam olarak bilinmeyen, isimlerini haftalara veren, beş kişiden oluşmuş "ḥamuštum" ismi de metinlerde geçmektedir.¹⁰⁸ Bu bir ünvan değil, bir zaman sürecini belirtiyor olmalıdır. "ḥamuštum", Asur Ticaret Kolonilerinin Anadolu'daki merkezi olan Kaniş'te adli işleri bir hafta süreyle yürütmekle görevli olan beş üyeli bir komitedir.¹⁰⁹

Diğer yandan K. Veenhof ve C. Günbanttı tarafından neşredilen metinlerden hareketle yayınlanan Limum ve ḥamuštum listeleri Asur Ticaret Kolonilerinin 250 yıllık bir dönemini açıklığa kavuşturmakla birlikte, tam olarak netlik kazanmayan olaylar hakkında da bir takım bilgiler vermektedir.

¹⁰⁵ E. Öz, *a.g.e.*, s. 4-5.; Geniş bilgi için bkz: Salih Çeçen, "Koloni Devri Anadolu'sunda, Tarihi ve Sosyal Olayların Asurlu Tüccarlar Tarafından Tarihleme Olarak Kullanılışı", *Ankara Üniversitesi DTCF. Dergisi*, C. XXXV, S. 1, Ankara 1991, s. 49.; Salih Çeçen- Gürkan Gökçek, "Kultepe Tabletlerinde Yerli Tarihleme Usulleri" *Studies in Honor of Hayat Erkanal Cultural Reflections*, İstanbul 2006, s. 218'de, Asurlu tüccar ve Anadolu insanı arasında yapılan tarihleme usulleri beş ayrı başlık altında toplanmaktadır.

¹⁰⁶ T. Özgüç, *a.g.e.*, s. 20.

¹⁰⁷ Klass R. Veenhof, "Kaniş, Kārum. A. Philologisch", *RLA 5. Band*, Berlin 1976-1980, s. 376.

¹⁰⁸ Kemal Balkan, "The Old Assyrian Week", *AS 16*, Chicago 1965, s. 159.

¹⁰⁹ K. Balkan, *a.g.m.*, s. 159.

Şöyle ki; incelenen Limum listelerinden hareketle yerli halk arasında geçen evlenme, boşanma, miras, ev ve köle satışlarını içeren belgelerde, kadın erkek arasında bir eşitliğin söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla da evlenme, boşanma tanıklar huzurunda gerçekleştiriliyordu. Diğer taraftan Anadolu'da ticareti gerçekleştirebilmenin gereği olarak, Asurlu tüccarlar Anadolu'nun yerli kralların kızları veya soylu beylerin kızları ile evlenerek ticaretlerini sağlam temellere oturtuyorlardı. Asurlu tüccarlar Anadolu'da birden fazla kadınla evlenemedikleri gibi, boşanma işlemlerinde de Anadolu'da geçerli olan hukuki işlemler gözetilerek iki tarafın gayet medeni biçimde ayrılması sağlanmıştır. İki taraf arasındaki evlenme, boşanma vs. konularda uygulanan adalet terazisi aynı şekilde ticarete de uygulanmaktaydı. Yabancılar, Anadolu krallarıyla yaptığı anlaşmalar doğrultusunda ticaret yapabiliyorlardı.

Nitekim Karum'da yapılan kazılardan anlaşıldığı üzere ilki Kültepe-Kaniş ile Asur arasında, diğeri ise bir diğer ticaret merkezi olan Hahhum ile yapılan iki anlaşma metni Asurluların Yerli krallar ile nasıl anlaşma yaparak ticareti gerçekleştirdiklerini göstermektedir.¹¹⁰ Ayrıca bu metinler iki taraf arasındaki hukuki hak ve sorumlulukları göstermesi açısından büyük önem taşımaktadır. Metinlerde Asurluların mallarının zorla alınmayacağı, cinayete uğrayan kişi için kan parasının alınacağı, kervan anında herhangi bir mal veya bir eşya kaybolursa kayıp malın bulunacağı veya ona karşılık teminat verileceği, taraflar arasında adil kararlar verileceği hususlarında detaylı bilgiler geçmektedir. Diğer taraftan metinlerde geçen bir başka konu ise, ticaret için Anadolu'ya getirilen malları öncelikle satın alma hakkının saraya ait olduğu ve ancak belirli bir gümrük vergisi konularak satışa sunulabileceği beyan edilmektedir.¹¹¹

Asur ve Anadolu toplumları arasındaki ticaret aslında, Asur'da iskân ederek ticaretin gerçekleşmesinden sorumlu olan veya ticareti finansa eden firma sahibiyle, tüccarların Anadolu'da görevlendirdikleri "Tappau" (ortak veya ticari ajan)", ve Şamallu diye adlandırılan "yardımcılarından" oluşan grupların birbirleri arasındaki ilişkiyle doğru orantılıdır.¹¹²

Öte yandan Anadolu'da bulunan Asurluların oluşturduğu aile şirketlerinin bünyesinde de görev alan bu tüccarlar, hem şirket adına hem de kendi hesaplarına¹¹³ süs eşyası, çağın modasına uygun çeşitli kumaşları ve Anadolu'nun en fazla talep ettiği

¹¹⁰ T. Özgüç, a.g.m., s. 245.

¹¹¹ J. Eidem, "An Old Assyrian...", s. 189.

¹¹² Hüseyin Sever, "Yeni Belgelerin Işığında Koloni Çağında (M.Ö. 1970-1750) Yerli Halk ile Asurlu Tüccarlar Arasındaki İlişkiler", *Belleten*, C. LIX, S. 224, Ankara 1995, s. 2.

¹¹³ Bu tüccarlar bir yandan ücretli olarak çalışmakta bir yandan da kendi hesaplarında işler yaparak kazançlarını artırmakta hiç zorlanmıyorlardı.: M. Özbaşaran, M. Alparslan, K. Köroğlu, *a.g.e.*, s. 29.

ürünler arasında gelen kalay gibi ticari malları Anadolu'ya temin etmekteydiler.¹¹⁴Bir ticaret kervanının Anadolu'ya ulaştığında ticari emtianın piyasaya sürülmesinde görev üstlenen bu kişiler ayrıca, komisyonculuk, aracılık, ticaret vekilliği gibi görevleri yürütmelerinin yanında tablet taşıyıcı, sermayedar gibi görevleri de vardı.

Koloni Çağı'nın lokomotifi görevinde olan bu kişiler ticarete yolsuzluk yapanı takibe alabilirler veya ölen bir tüccarın devlete ödenmesi gerekli olan borcuna karşılık mallarına el koyabilirlerdi.¹¹⁵Bu tür yabancı tüccarların yaşamlarının büyük bir kısmını Anadolu'da geçirmeleri, onların buraya kısa süreli bir amaç için gelmediklerini göstermesinin yanında, ekonomik maksatlar güdülerek organize ve bilinçli bir şekilde gelebilecekleri fikrinin de kabul görebileceğini akla getirmektedir. Ayrıca Asur'daki ticareti organize eden aile şirketleriyle, Anadolu'daki tüccar arasında gerçekleşen yazışmalardan, önceleri tüccarın yaşlandığı zaman Asur'a döndüğü fakat daha sonra ticaretin gelişmesi ve genişlemesiyle Anadolu'da yerleşmesi, ekonominin yaşam yerlerini nasıl değiştirdiğine işarettir. Buradan hareketle, Asurlu tüccarların zamanla Anadolu'da kalmayı benimsemeleri de buraya kısa süreli olarak gelmediklerini göstermektedir.

Diğer taraftan ticari faaliyetlerinin çoğunu Kaniş'te geçiren tüccar ile Asur'da “naruqqum” denilen cemiyetler ve aile şirketleri arasındaki uzun vadeli yatırım, ortaklık ve kredi sistemlerinin gerçekleşmesi için gerekli tüm önlemler bu iki kurum arasında alınmıştır. Tüccar ve naruqqum bu görevi Anadolu'da açtıkları şubeler, temsilcilikler ve acenteler vasıtasıyla yerine getirmekteydi.¹¹⁶ Buradan hareketle Anadolu ve Asur arasında ticaret yoluyla bağlantı kuran tüccar ve yerli iradeler arasında daha güvenli ticaret yapmak adına yol güzergâhlarının güvenliğini temin etmek için anlaşmaların yapılması, aile fertlerinden oluşan aile şirketlerinin ve sermaye sahibi tüccarların oluşturduğu firma bazındaki şirketlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu türde oluşan

¹¹⁴ “Tamkarum” olarak da bilinen bu tüccarlar, J.G. Dercksen'e göre, tüccara borç para veren veya kredi sağlayan banker ve kendisine satılmak üzere ticari değeri olan eşyaların verildiği “Yetkili Tüccar, Banker, Perakende Satıcı veya Müşteri” vb. mevkideki kişilerdir.: Jan Gerrit Dercksen, “On the Financing of Old Assyrian Merchants”, *Trade and Finance in Ancient Mesopotamia: Proceedings of the First MOS Symposium*, MOS Studies 1, Leiden 1999, s. 86.; Ayşe Karaduman, “Three Kültepe Texts Regarding the Payment of a Debt in Installments”, *Journal of Eastern Studies*, C. LXVII, S. 2, Ankara 2008, s. 81-82'de: Kültepe tabletlerinin çoğunda *Tamkaru* ismi geçmesine rağmen, bunlar adlarıyla geçmemekte sadece belirli görevleri yerine getirmekle yükümlü ve herhangi bir kurumun yöneticisi konumunda olmayan kişiler olarak geçmektedir. Kısacası, var olan ticari görevlerini yerine getirmek için Anadolu'ya gelen bu tüccarlar metinlerden anlaşıldığı kadarıyla çeşitli vasıfları olan kişiler olarak geçmektedir.

¹¹⁵ J.G. Dercksen, a.g.m., s. 89.: Anadolu'da ticari faaliyette bulunan Hurâşânım isimli bir tüccarın ölmesi sonucu malları orada yaşayan bir takım kişiler tarafından listelenmiş ve toplanmıştır. Tüccarın malının listelendiği bu metinlerden anlaşıldığı üzere, Hurâşânım'un ölmesi sonucu ona kredi temin eden banker, tüccarın evine ve diğer değerli eşyalarına el koymuştur.

¹¹⁶ T. Özgüç, a.g.e., s. 14.

firmaları ifade etmek için “*Elbetum ya da bet abi*” tabirleri kullanılmıştır. Firma halinde faaliyet gösteren şirketlere baktığımızda ön plana çıkan aile şirketleri arasında özellikle Puzur–Assur ve ailesi, Usur-ša İstar ve ailesi, Şumi-abia ve ailesi gibi aile şirketlerinin oluşturduğu kurumlar Anadolu’da ki ticareti yönlendiren firmalardan sadece bazılarıdır.¹¹⁷ Ticaretin gerçekleşmesini sağlayan bu aileler ve şirketleri göz önüne alındığında ticaretin düzenli bir şekilde işlemesi, aileler arasındaki ilişkilere ve anlaşmalara endeksli olduğu görülecektir. Ancak şunu da hemen belirtmek gerekir ki, ticareti gerçekleştiren gruplar sadece bu birkaç aile grubu ile sınırlı olmadığı için ticarete faal olan bütün kişilerin karşılıklı olarak uyum içerisinde olması ticaretin kusursuz biçimde gerçekleşmesi için ön koşuldur. Buradan hareketle Asurlu tüccarların oluşturduğu bu ticari organizasyonun ne derece köklü, sistemli ve bilinçli olarak oluşturulan gerçek manada bir ticaret kolonisi olduğu aşikârdır.

Asur ile Anadolu toplumları arasındaki ilişkilerin araştırılması konusunda yapılan ilkarştırmalar neticesinde, Asurluların Anadolu’daki yerel beyler üzerinde siyasi üstünlüğe sahip oldukları görüşü ileri sürülmüştür.¹¹⁸ Fakat zaman içerisinde bu konuyla ilgili bir hayli fazla tablet neşredilmiş ve Anadolu’daki krallıkların Asur Devleti’ne karşı tamamen bağımsız oldukları anlaşılmıştır.¹¹⁹ Dolayısıyla da Yerliler ve Asurlular karşılıklı ekonomik yararlar esasına göre anlaşma sağlamışlardır. Hatta neşredilen tabletlerde Asurluların, Yerli kralların kendi aralarında ortaya çıkan siyasi olaylara karşı ilgisiz kaldıkları gözlenmektedir. Ancak Asurlular, kendi ekonomik çıkarlarını ilgilendiren veya tarihsel olarak önemli bir olayı ifade etmek veya gerçekleşme zamanını belirtmek için, yerli kralların aralarında ki olayları tarihleme olarak kullanmışlardır.¹²⁰ Asurluların ekonomik güçleri ve ticaret esnasında geçerli olan akideler yerli krallar ile yaptıkları "yeminler", iki tarafın ortak çıkarına dayanan

¹¹⁷ Bu konuda çalışan hocalarımızdan Salih Çeçen XII. Türk Tarih Kongresi’ne *Uşur-ša -İstar ve ailesini* konu alan bir makale sunmuştur. Ayrıca C. Michel-P. Garelli *Şumi-abia ve ailesini*, E. Bilgiç-C. Günbattı *Ennum-Aşşur ve ailesini*, S. Çeçen-S. Bayram *Pilah-İstar ve ailesini*, C. Günbattı-S. Bayram-S. Çeçen tarafından *da Şu-İstar ve ailesini* konu çalışmaları yapılmıştır. Bu konuda geniş bilgi için bkz.: Hüseyin Sever-Salih Çeçen, “Naruqqum Ortaklığı Hakkında Yeni Bir Belge”, *Archivum Anatolicum*, S. 4, Ankara 2000, s. 167.

¹¹⁸ J. Lewy: Asur toplumunun Anadolu’da Eski Asur Devleti’ni kurduğunu iddaa etmiş ve bu görüşüne Ed. Meyer, B. Hronzy ve H. Lewy’de destek vermiştir. Buna karşın B. Landsberger, İ. Gelb ve A. Goetze’de bu görüşe karşı çıkmış ve Asurluların sadece ekonomik bakımından üstün olduğunu ifade etmişlerdir. Lewy, Asur’un Anadolu’da Eski Asur Devleti’ni kurduğunu söylerken aslında Asurlu tüccarların Anadolu’da Asur Devleti’nin kanunlarını vb. şeylerini devam ettirdiğini iddaa etse gerek yoksa Asur Devleti’nin, Anadolu’da kurulma gibi bir imkânı yoktur ve daha sonraki yıllarda neşredilen metinler incelendiğinde Asur’un herhangi bir üstünlüğü olmadığı açıklık kazanacaktır.

¹¹⁹ T. Özgüç, *a.g.e.*, s. 14: Asurluların, yerli krallar üzerinde siyasi, idari ve askeri hiçbir etkinliği ve üstünlüğü yoktur.

¹²⁰ S. Çeçen, *a.g.m.*, s. 49.

anlaşmalardan ibarettir. Yerli krallar, Asurlu tüccarların ticareti gerçekleştirebilmeleri için gerekli önlemleri ve anlaşmaları iki tarafın çıkarını gözetererek vücuda getirmiştir.¹²¹ Bu da Asurlu tüccarların örgütlenmelerini, güven içinde faaliyet ve kazanç elde etmelerini sağlamanın yanında, onların ticari becerilerini de geliştirmelerinin önünü açmıştır.

Diğer taraftan Asurlu tüccarların Kaniş'teki yönetim merkezi "bit Karim" (Karum evi), Asur'daki karşılığı ise "bit Alim" idi. Ticari faaliyetlerin yoğun olarak gerçekleştiği bir dönemde tüccarların toplandığı mekan burası idi. Ayrıca burası bir depo görevi de üstlendiği için, ticaret esnasında Anadolu'ya getirilen malların depolandığı ve karşılığında belirli miktarda vergi alınarak saklanması ve korunmasının gerçekleştiği bir yer konumundaydı. Bu kurum hem mali ve muhasebe konularında, hemde adli kararlar verme konusunda yetkilere sahip konumdaydı. Ayrıca bit Karim kurumu, ticareti yapılan mallara "şaddu'utum ve dātum vergisi"¹²² de koyabilmekteydi. Bit Karim'in sahip olduğu yetkilere biride gümüş üzerinden hesaplanan ve metinlerde dātum vergisi olarak geçen vergiyi teslim almasıdır. Bunu ödeyenler zamanla Karum'un ayrıcalıklı "Karum Hissedarları" oluyorlardı. Bunlar zengin ve nüfuz gücü olan kişilerden oluşmakta ve belirli bir makama hizmet eden memur hüviyetinden ziyade özel kişilerden oluşan gruplardan meydana gelmekteydi. Ancak bazı özel durumlarda ve yerlerde resmi fonksiyonları olan bir statüye haiz olarak hareket ediyorlardı. Bu durum sosyal yapının zengin güçlerin elinde toplandığı oligarşik bir sisteme doğru bir gidişat göstermekteyse de, karumun ortaya koyduğu kurallar genel kabul görmeye devam etmiştir.

¹²¹ Cahit Günbattı, "Eski Asur Ticaret Kolonileri Devrinde Anadolu'da Asurlu Tüccarlara Tanınan İmtiyaz ve Sağlanan Kolaylıklar", *Aktüel Arkeoloji, (Ve Tarih Başladı..., Kültepe, Anadolu'nun Belleği, Yerel Krallar ve Asurlu Tüccarlar)*, İstanbul 2013, s. 106.

¹²² Saddu'atum: Atmak veya depo etmek anlamına gelen bu kelime "nadâ'um" fiilinden gelmektedir. Bu vergi türü Kaniş Karum'a ve bet âlim'e ödenmekteydi. M.T. Larsen'in görüşüne göre: Saddu'atum Asur'da da geçerli durumda olmasına rağmen, bu verginin ödenip ödenmediği konusunda herhangi bir bilgi yoktur. Aynı şekilde Anadolu'dan Asur'a yolculukta ödemelerin kime yapıldığı hususu da bilinmemektedir. Ancak incelenen belgelerden anlaşıldığı kadarıyla ödenen miktar sabit bir orana göre hesaplandığı için bunun bir vergi veya geçiş resmi olduğu anlaşılmaktadır. Buradan hareketle muhtelif yetkililere ayrı ayrı değil, bir defada ödenmiş olması gerekir ve Anadolu'dan çıkarken Karum yetkililerine ödenmiş olması söz konusudur. Dātum ise; Asur'dan Anadolu'ya gelen kervanlardan alınan bir vergi türüdür. Bunun yanında dātum vergisi aynı zamanda yol vergisi olarak da bilinir.: Julius Lewy, "On Some Institutions of the Old Assyrian Empire", *HUCA*, S. 27, Hebrew 1956, s. 68.; Lewy' göre: Dātum vergisi bu şekilde değerlendirilmesine rağmen, Veenhof'a göre ise bu vergi: Asur'dan Anadolu'ya mal getiren kervanlara uygulanan ve kervanbaşı tarafından ödenen bir vergidir. Aynı zamanda yabancıların Anadolu içerisinde güvenli bir şekilde ticaret yapabilmelerinin teminatıdır.: Klass R. Veenhof, *Aspects of Old Assyrian Trade and its Terminology*, Leiden 1972, s. 219, 228.: Geniş bilgi için bkz: Sebahattin Bayram, "Kültepe Tabletlerinde Geçen Vergiler ve Özellikleri", *Ankara Üniversitesi DTCF. Dergisi*, C. XXXVI, S. 1-2, Ankara 1993, s. 1.

Dātum: Karum'un ticari fonuna veya kolektif ticarete katılmak, hisse artırmak için yapılan yatırım veya katkıdır. Bit Karim ise, bu kolektif ticareti organize eden, yatırımları toplayan, Anadolu içinde çok gelişmiş olan yün ve bakır ticaretini yöneten, hissedarlarına da gümüş kazandıran bir fonksiyona sahiptir. Ayrıca bit Karim bu işlevlerinin yanında tüccarların saraya ödemek zorunda olduğu vergiler içinde aracılık etmektedir.

Asurlu tüccarların uluslararası ticareti organize edebilmek adına kurdukları bit Karim, Asur dışında uzak bir bölgede kurulması sonucu, yönetimini gerçekleştirmek için bünyesinde bu işleyişi sağlayacak kurumlara, meclislere ve ticari işlemlerin yürütüldüğü ofislere sahiptir. Bit Karim sadece malların depo edildiği bir yer değil, aynı zamanda tüccarların toplandığı ve ticari faaliyetlerini burada gerçekleştirmelerinden dolayı mali kayıtların tutulduğu bir yerdir.¹²³

Ticareti yapılacak mallara konulacak vergi ve harçlara burada karar verilir ve sevk ve idaresi buradan yapılırdı. Ayrıca bu kurum Asurlu tüccarların kendi aralarındaki borçlanmalarda borçlu olan Asurlu tüccara kredi sağlar ve yapacağı işlerde ona kefil bile olurdu. Bit Karim bu özelliği ile bir nevi günümüz bankacılığın sağladığı olanakları temin ederek ticaretin gelişmesinde ve genişlemesinde önemli rol oynamıştır. Asur ile Anadolu toplumları arasında oluşturulan uzak mesafe ticaretinde, ticareti yapılan mallarda çeşitliliğin bir hayli fazla olması, hem sağlanan bu imkânlardan hem de iki taraf arasındaki arz talep ilişkisinden kaynaklanmaktadır.

1.1. Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'nde Dokuma Ticareti ve Diğer Ticareti Yapılan Mallar

Ticarete büyük önem arz eden ve yüksek kazançlar sağlayandokuma sektörü Anadolu krallıkları tarafından çok beğenilmekteydi. Asurlu tüccarlar, kalayın yanında çeşitlerinin fazlalığı nedeniyle lüks olan Babilonya ve Asur, dokuma ve kumaşlarının ihracatını da aynı düzeyde gerçekleştirmekteydiler. Kalay ihracatında söz konusu olan durum dokumada da geçerli idi. Kumaşın büyük bir bölümü Güney Mezopotamya'dan ithal edilerek, direk Anadolu'ya sevk ediliyordu. Böylece Asur kumaşta bir transit görevi görmekteydi. Fakat kumaş üretiminin gerçekleşme işleminin tamamı bu şekilde değildi yani Asur içerisinde de kumaş üretimi gerçekleştirilmekteydi.¹²⁴

¹²³ T. Özgüç, *a.g.e.*, s. 16.

¹²⁴ K. R. Veenhof, *a.g.e.*, s. 79.: Anadolu içerisinde Asur ithal mallarını özellikle kalay ve dokuma oluşturmaktadır. Oysa kalay Asur üretimi değil, Güney Mezopotamya'dan ithal edilerek taşınan malların bir türüdür. Dokuma ise yerel bir Asur üretimi olarak kısmen bir alanda üretimi gerçekleştirilmektedir.

Asur'da büyük ölçüde kumaş üretilmekteydi. Veenhof yayınlanmış malzemeyi taramış ve gönderilen mallar konusunda Asur'dan yaklaşık 17500 kumaş nakliyatı yapıldığını tespit etmiştir. Kaniş'ten çıkan yazıtlarda kaydedilmiş olan toplam rakamı bulabilmek için bu rakamı şüphesiz beş ile on arasında bir sayı ile çarpmalıyız. Buna göre Asur'dan yaklaşık belli bir dönemde yapılan kumaş ihracatı 100000 olarak öneride bulunulabilir. Asur'un kumaş ticaretindeki önemi şüphesiz epeyce fazladır. Asur'da kumaş üretimini doğrulayan diğer bir olayda, kumaş üretiminin gerçekleşmesi esnasında Asurlu kadınlarının görev almasıdır.¹²⁵ Dolayısıyla tekstil ticareti yerel nüfusun bir kısmı için iş olanağı sağlamakta ve böylece yerel endüstrinin ürettiği malzemeler toplumun ihtiyacı olan kumaşında teminini sağlamaktaydı. Buna göre, Veenhof'un öne sürdüğü görüşlerden hareketle Asurlular tekstil ticaretini iki farklı şekilde gerçekleştirmekteydi. Birincisi Asur halkının kendi üretimi olan dokuma ürünlerinin yanında, ikincisi ise başka yerlerden ithal edilerek ihracatının sağlanması şeklindeydi ki bu durumda Asur coğrafyası dokuma malzemelerinin geçişinde transit bir konum üstlenmekteydi. Bu ikinci durumda dokuma ürünlerin sağlanmasında kaynağın ise Babil coğrafyası olduğu anlaşılmıştır.

Ancak Veenhof'un istatistiklerinden de anlaşılacağı gibi kalay ticareti Asur ve Anadolu toplumları arasında daha fazla önem taşımaktaydı. Koruna gelmiş rakamlar kumaş ve kalay için eşek yükü ölçüsü üzerinden 3/1'lik bir oran gösterir. Diğer taraftan bir kalay yükü, bir kumaş yükünden yaklaşık beş kat daha değerliydi.¹²⁶ Kalayın kumaşa olan bu üstünlüğünü tunç yapımında kullanılıyor olmasını bağlamak gereklidir. Eldeki yazıtlardan da kayıtlı olan miktar yaklaşık 13.500 kadar, yani Asur dan Kaniş'e gönderilen 200 eşek yükü kadardır. Yine tahmini olarak elli yıl kadar bir süre içinde Asur'dan yaklaşık sekiz tonluk ihracat yapıldığı bu yazıtlardan anlaşılmaktadır. Kalay, % 90 bakıra %10 katılmak suretiyle tunç imalinde alaşım olarak kullanıldığından, bu ithalatın dışında kalan tunç imalatı, aynı dönem için yaklaşık olarak 800 tondur. Yukarıda zikredilen rakamlar Asur'dan Anadolu ya gelen malların miktarı ve sürekliliği hakkında önemli bilgiler vermektedir. Bu bilgiler ışığında bu uluslararası ticaretin o dönem için önemi anlaşılabilir. Bu ticari faaliyetler içerisinde Asur'dan gelen malzemeler önemli bir yer tutmaktadır.

Asurlular, Anadolu içerisinde de yerli yünün, yerli dokuma mamullerinin belli türlerinin ve bakırın ticaretini gerçekleştiriyorlardı. Bu iç ticaret de Anadolu'nun gümüş

¹²⁵ K. R. Veenhof, *a.g.e.*, s. 88.

¹²⁶ Mogens Trolle Larsen, *The Old Assyrian City-State And its Colonies*, Copenhagen 1976, s. 89.

ve altınını azaltıyordu. Asurlu tüccarlar ithal mallarını, önce kalitesi düşük bakırla değiştiriyorlardı; bu düşük bakır daha sonra yüksek, tasfiye edilmiş bakırla değiştiriliyor ve iyi cins bakır, Anadolu yerlilerine gümüş ve altın karşılığında satılıyordu. Yerlilerin ürettiği bu ürünlerin yine yerlilere satılması Asurlulara büyük kazanç sağlıyordu. Yani ticareti yapılan öteki mallarda olduğu gibi bakır ticareti de iki şekilde yapılmaktaydı. İlk olarak ticarete tüccar kalay ve kumaşını yerli mallarla, yani yün, bakır, gümüş veya altınla değiştirirdi. Yapılan bu ticarete kâr oranı diğer ticarete göre daha azdı. Asurlu tüccarlar açısından kâr oranının az olmasına rağmen, saray açısından ise kâr oranı fazla olması hasebiyle saray bu ticareti tercih etmekteydi. Bu ticaret tüccarlarla, saray ve yüksek memurlar arasında gerçekleşmekteydi.

Diğer bir ticaret türü ise, Asurlu tüccar, kalay ve kumaşını bir yerde yünle değiştirirdi; daha sonra yünü ayrı bir şehirde bakırla değiştirdikten sonra, onu da ayrı bir yerde gümüş veya altın karşılığında satardı. Asurlu tüccarlar açısından bu durum çok kârlı bir sistemdi. Saray ve yerli beyler, Asurlu tüccarlardan yüksek kaliteli bakır satın alırlardı. Aslında bu ticarete bir nevi işlenmemiş ham maddeyi Asurlu tüccarlar Anadolu'dan ucuza alıp onu işleyerek yüksek kalitelere getirdikten sonra tekrar Anadolu'ya sattığı görülmektedir.

Diğer taraftan Asurlu tüccarların tekstil ticaretini içeren belgelere bakıldığında zaman, bu belgelerin çoğu Anadolu'da yaşayan Asurlu tüccar ile Asur'da bulunan eşi arasında gerçekleşen mektuplaşmalardan ibaret olduğu anlaşılmaktadır. Bu mektuplarda tüccar eşine almak istediği dokuma mamulünün tipi hakkında bilgi vermesinin yanında, bazen de yünün işlenmesi, miktarı ve büyüklüğü gibi özellikleri hakkında da bilgi istemektedir. Buna karşılık Asurlu kadınların eşlerine yazdıkları mektuplara bakıldığında zamanda¹²⁷, eşlerinin kumaş üzerine sorularına karşılık cevap niteliğinde veya bahsedilen ürünler hakkında kendi yorumlarını ifade eden mektuplar olduğu anlaşılmıştır.¹²⁸ Ayrıca bu mektuplardan sadece kumaş hakkında bilgi sahibi olmuyoruz,

¹²⁷ “...onlar çok küçük, iyi değil diyorsun; senin kendi arzun değil midir ki ben ölçüleri küçülttüm? Ve şimdi tekrar yazıp ‘kumaşlarında yarım mina daha fazla yün işle’ diyorsun. Pekâlâ, öyle yaptım”. Bu mektubun özü, zaman zaman kocasına isteklerinin değiştiğini, dolayısıyla taleplere uygun olarak ve Lamassi'nin de belki pek istememekle beraber iyi bir iş ortağı olarak talimatlara uyduğunu açıkça belgelemektedir.

¹²⁸ K. R. Veenhof, *a.g.e.*, s. 103.: Tüccar pūšu-kēn'in rahibe olarak “nin. Dingir veya gubabtum” bilinen kızı Waqartum'a yazılan bir mektuptur. Yalnız Pūšu-kēn'in kızının ismi birkaç metinde Ahāhā şekliyle geçmektedir. Ahāhā, Pūšu-ken'in oğulları olan Aššur-muttabbil, Buzāu ve Ikuppāša'nın kız kardeşi olarak geçmektedir. Dolayısıyla kumaş ticaretinin yanında aile erkânı hakkında bilgilerimiz genişlemektedir. Bu konuda geniş bilgi için bakınız: A. Muhibbe Darga, *Anadolu'da Kadın*, İstanbul 2013, s. 80. Burada, Anadolu'lu tüccar Galulu, Šaktanuva, Šarpunuva, Šuppiahšu'nun arşivlerinin incelemeleri yapılmakta ve Sami Asur adı taşıyan Pušu-ken ailesine mensup kadınlardan, eşi Lamassi'ye ait on üç mektuptan bahsedilmektedir. Yine kızı Ahaha'ya ait dört mektup, kız kardeşi Tariš-matum'a ait

aynı zamanda ticareti gerçekleştiren tüccar ve ailesi hakkında da bilgilerimizi genişletmekteyiz.

Sınırlı miktarda da olsa Asur'a Kuzey Suriye ve Kuzey Mezopotamya'dan da kumaş sevkiyatı yapılmaktaydı ve hatta bu sevkiyattan sağlanan kumaş türlerinden bazıları da Anadolu'ya satılmaktaydı. Kumaşın dokunması ve işlenmesi Babil coğrafyasında ilerlemiş durumdaydı. Bunun en büyük göstergesi ise yünü işleyen araçların varlığı ve yünün işlenişte izlenen aşamalar, kumaş sektörünün Babilonya'da ne denli gelişmiş olduğunu gösterir. Asur'a ithal edilen Akad kumaşları direk Anadolu'ya sevk edilmekteydi.¹²⁹ Bu kumaş sevkiyatında Asur bir transit merkezi konumundaydı. Diğer yandan ise burada üretilen kumaşın dokunma işlemi ise Asurlu kadınlar tarafından gerçekleştirilmekteydi. Ancak Mari'de ortaya çıkan tabletlerden bazılarında "ši-ıd-ru-um" adındaki kumaş türünün üretilmesinde Subarian kızları kullanılmakta olduğu anlaşılmıştır. Ayrıca dokuma işlemini gerçekleştirecek Subar kızlarının seçiminde fiziksel görünüşlerinin kusursuz olmasına ve tepeden tırnağa güzel olmalarına dikkat edilmekteydi.¹³⁰ Dokumayı gerçekleştirmek için güzel kızların seçilmesinin nasıl bir nedeni olduğu tam olarak anlaşılamamakla beraber, bu kızlar tarafından üretilen yerel kumaşların kullanımını yaygınlaştırmak gibi bir kaygılarının olması muhtemeldir.

Diğer taraftan kadınlar evlerinde, Anadolu'daki tüccar eşlerinin, yakınlarının istekleri ve siparişleri doğrultusunda yünü dokuyarak Anadolu'ya gönderiyorlardı. Kadın, kumaşı eşinin istediği doğrultuda hazırlıyor ve bu şekilde hem ailesinin kazancına katkıda bulunmakta hemde kendisine gelir sağlamaktaydı. Asur'da yaşayan kadınların kumaşın dokunma işleminde ve işlenen kumaşın niteliğini ayarlayabilme hususunda gösterdiği başarıları, eşleri tarafından gümüş ve altınla ödüllendirilmekteydi.

Nitekim Tahsin Özgüç'ün 1948'den sonraki yaptığı kazılarda ortaya çıkan tabletlerden anlaşıldığı kadarı ile yakınlık derecesi olan, Asur'da bulunan kadın tüccar ile Anadolu'daki tüccar arasında veya iki karı koca arasında gerçekleşen mektuplaşmalardan kumaşların kaliteleri, renkleri, içleri veya dışları hakkında ayrıntılı bilgiler elde etmekteyiz. Ortaya çıkan tabletlerden anlaşıldığı kadarıyla da kumaşın kalitesinin ve boyutunun önemli olduğu anlaşılmaktadır. Bu mektupların birinde Asurlu

sekiz mektup ortaya çıkarılmıştır. Ortaya çıkan belgelerden anlaşıldığı kadarıyla Tariş-matum'un Asurlu tüccar Aşşur Malik'in karısı, Belatum ve Hattitum adında iki kızı ve Enlil-bani adında da bir oğlu olduğu bilinmektedir. Buradan anlaşılabacağı üzere bu mektuplaşmalardan ticari, ekonomik bilgileri öğrenmekle kalmayıp ticarete faal olan tüccar ve ailelerinin soy şecerelerini de öğrenmekteyiz.

¹²⁹ T. Özgüç, *a.g.e.*, s. 27.

¹³⁰ K. R. Veenhof, *a.g.e.*, s. 176.

kadın yaptığı ticari faaliyetler için Kaniş'teki kocasından gümüş istemesi, kadının da şahsen para kazandığını gösterir.¹³¹

Örneğin Puşu-ken'in Asur'daki iş ortağı olan eşi, Lamassi'nin kocası ile ortak veya ayrı bir kasaya sahip olup olmadığı açık değildir. Ticarete ve yasalar karşısında kadın kocasının temsilcisi olarak hareket etmektedir. Lamassi'nin bu mektuplarından, bizzat bu kadının kumaşları en iyi şekilde dokuduğu ve hatta dokumada kullanmak üzere işçi olarak çalıştırmak için köle kızlardan oluşturduğu bir grubu olduğu anlaşılmıştır. Asur şehrinde pek çok kadının büyük ölçüde kumaş çeşidi imal ettiği yine belgelerden anlaşılmaktadır. M.Ö. 2. binyılın başında Anadolu'dan ithal edilen başlıca malzemeler arasında Asurlu kadınların emeği olan zarif kumaş çeşitleri gelmektedir. Anadolu'daki tüccarın iş ortağı veya vekili olan Asurlu kadınlar önemli ticari faaliyetlerde bulunabilmelerine bakıldığı zaman, Asur toplumunda kadının aktif olarak yer aldığı anlaşılmaktadır. Aynı şekilde Anadolu'daki kadının sosyal statüsüne bakıldığı zaman, M.Ö. 2. binyıl başlarında, Asur kolonileri çağında, Orta Anadolu toplumunu ve bu toplumdaki kadınların kişiliklerini ve faaliyetlerini, sosyal mevkileriyle tanınamızı sağlayan şey bu günü kadar ortaya çıkan belgelerdir.¹³² Bu belgelerden anlaşıldığı kadarıyla "Rubatum" ismindeki kraliçeler, Anadolu'da şehir krallıklarının bazılarının başında bir hayli yüksek mevkide önemli kararlar veren kişiler olarak geçmektedir. Hatta bu dönemde Anadolu'da ticari faaliyetlerde bulunan, Kaniş Karum'unun II. kat yazılı belgelerinde bir hayli fazla geçen tüccar Puşu-ken'i hapse dahi attırmıştır. Buradan anlaşılacağı üzere Anadolu toplumundaki kadın da aktif olarak siyasi faaliyetlerde bulunabilmekteydi.

1.1.1. Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'ndeki Çivi Yazılı Belgelerde Geçen Kumaş İsimleri

Önasya'da, M.Ö. 3. binyılın ortası ile M.Ö. 2. binyılın ilk çeyreği arasına rastlayan dönemde gelişim gösteren yerleşimlerden Çagar Bazar, Mari, Ebla, Ninive, İsin, Girsu(Tello), Ur, Nippur, Nuzi ve Kültepe Kaniş gibi merkezlerde dokuma endüstrisine ilişkin kayıtları içeren tabletler bulunmuştur.¹³³ Özellikle Kültepe çivi

¹³¹ M.Ö. 2. binlerde Asurlu tüccar ailelerine mensup kadınların mektupları, dönemin her türlü ekonomik, ticari belge ve evlilik anlaşmaları aracılığıyla Anadolu ve Asur'da yaşamış kadınları ve onların faaliyetlerinin ne denli etkin olduğunu anlayabiliriz. Bu konuda Fransız Asirolog Cécile'nin yoğun çalışmaları olmuştur.: A. M. Darga, *a.g.e.*, s. 71.

¹³² Anadolu'daki tüccar ile Asur'daki eşi arasındaki mektuplaşmalardan anlaşıldığı kadarıyla, Anadolu'ya çeşitli tekstil parçalarını göndererek ticari faaliyette bulunan 20 tane kadının ismi Cahit Günbattı tarafından tespit edilmiştir.: Cahit Günbattı, "Some Observations about the Commercial Activities of Women in the Light of Kültepe Tablets", *Sedat Alp'e Armağan*, Ankara 1992, s. 229.

¹³³ Ö. Tütüncüler, *a.g.e.*, s. 53.

yazılı metinlerden anlaşıldığına göre, Asurlu tüccarlar Anadolu toplumunun ihtiyacı olan kalay madenini Anadolu'ya getirmekle kalmayıp bunun yanında kumaş ve dokunmuş tekstil malzemelerinin de Anadolu'ya sevkiyatını yapmışlardır. Ayrıca Asurlu tüccarlar Asur'dan getirdikleri kumaşları Anadolu pazarında sattıkları gibi, aynı zamanda Anadolu halkının dokuduğu çeşitli dokumaların ticaretini de yapmışlardır. Kültepe metinlerinde hem bu yerli kumaşlardan hem de Asur'dan gelen kumaşlardan sıklıkla bahsedilmektedir.

M.Ö. 2. binyılın ilk çeyreğinde, Anadolu'nun, Asur'dan ithal ettiği, tabletlerde isimlerine çokça rastlanılan malzemeler arasında, çeşitli cins ve kalitede dokunmuş kumaşlar başta gelmektedir.¹³⁴ Bugün hala birçoğu hakkında fazla bilgi sahibi olmamakla beraber, ortaya çıkan kumaşların yazılışları ve isimleri hususunda da tartışmalar hala devam etmektedir. Fakat bu dokumalar arasında kilim, sicim ve benzeri dokumaların da bulunduğu tahmin edilmektedir. Tabletlerde kumaşları birbirinden ayıran özellikler ve dokuma teknikleri hakkında çok az bilgi verilmektedir. Bu konuda ayrıntılı bilgi ise, Puzur-Aşşur'un Waqartum adlı bayana gönderdiği TC 3/1, 17'deki mektuptur.¹³⁵ Burada bir kumaşın dokunması ile ilgili dikkate değer terimler yer almaktadır. Aynı zaman da bir kumaş sipariş örneğini de teşkil eden mektubun tercümesi şöyledir:

“Puzur- Aşşur- Waqartum'a söyle: tarafımdan mühürlenmiş 1 libre gümüş ile-harcı ayrıca eklenmiş, ödemesi tamamlanmış olarak Asur-idi sana doğru yola çıktı. Bana yolladığın ince kumaş¹³⁶ [a dair]: Buna benzer kumaş üretmelisin ve Asur-idi ile bana yollamalısın, sonra ben de sana [karşılık olarak, parça başına] yarım libre gümüş yollayacağım. Kumaşın bir yüzü taraklansın, ancak dümdüz kırılmasın, sık dokunmuş olmalı. Bana daha önce yolladığın dokumalara bakınca, her bir kumaş parçası için 1 yün daha fazla kullanmalısın, fakat yine de ince olmalılar! [kumaşın] öteki yüzü sadece hafifçe taraklanmalı, eğer hala tüylü görünüyorsa, onun da kutānu kumaşı [oldukça yaygın bir dokuma, olasılıkla bir çeşit çarşaf] gibi sıkça kırılması gerekir. Bana gönderdiğin abarné kumaşına gelince: Bana bir daha böyle bir şey sakın yollama. Eğer yollayacaksan, benim eskiden giydiğim gibi dik. Fakat eğer ince kumaşlar dokumak istemiyorsan, duyduğuma göre orada [bulduğum yerde] bolca satın alınabiliyormuş;

¹³⁴ S. Sabâ Cebesoy, “Kapadokya Tabletlerinde Geçen Dokuma Ürünleri”, *AMM 1994 Yıllığı*, Ankara 1995, s. 164.

¹³⁵ K. R. Veenhof, *a.g.e.*, s. 103.

¹³⁶ Ö. Tütüncüler, *a.g.e.*, s. 54'de geçen bir ifadeye göre, burada geçen ince bir kumaş “şubātum katnum” olarak adlandırmaktadır.

satın al ve bana yolla. Bitmiş bir [parça] kumaş, dokuduğunda, dokuz el uzunluğunda, sekiz el boyunda [4,5x4 m] olmalı.”¹³⁷ buradan anlaşılacağı üzere istenilen kumaşın nasıl dokunması gerektiği konusunda bilgi verilmektedir.

Ayrıca Kültepe Tabletleri üzerine yapılan çalışmalarda, bazı dokuma ürünleri tespit edilmiştir. Yukarıda da ifade edildiği gibi, bu ürünler arasında ithal mallar olduğu gibi Anadolu'nun yerli üretimleri de yer almaktadır. Nitekim bu ürünler iç piyasada da pazar bulabilmekteydi.

Diğer taraftan, Asur'da kumaş iki şekilde sağlanırdı:¹³⁸ öncelikle Asur'da kadınlar tarafından dokunanlar ve Babil/ Güney Mezopotamya'dan ithal edilenler diye iki kategoride ele alınmaktadır. Çivi yazılı belgelerden anlaşıldığına göre, Akad Devleti siyaseten ortadan kalkmasına rağmen, ondan arta kalan halk Mezopotamya'nın yeni siyasi teşkilatları olan Asur ve Babil Devletlerinin tebası olarak varlığını sürdürmeye devam etmişlerdir. Öyle ki, Koloni dönemi belgelerinde çoğu kez ticarete rol oynayan Akadlı tüccarların varlığından söz edilmektedir. Akadlı tüccarlar daha önce de kendi mallarını satmak üzere Asur'a gidip geliyorlardı. Nitekim bunu doğrulayan bir bilgi olarak satılan kumaşların birisinin adının “akadia” kumaşı olmasıdır. Bu kumaş kaliteli ve talebi fazla olan mallar arasında sayılmaktadır. Ayrıca sınırlı miktarda da olsa Asur'a, Kuzey Suriye ve Kuzey Mezopotamya'dan ithal edilen kumaşlar da vardı ve bunlardan bazıları Anadolu'ya gönderilen kumaşları içeriyordu.¹³⁹

Yünü işleyebilme sanatı Babil'de gelişmiş düzeyde olduğu için kumaşın dokunabilme seviyesinde de ilerleme görülmüştür. Ayrıca Asur'a ithal edilen Akad kumaşları doğrudan doğruya Anadolu'ya ihraç ediliyordu. Bu kumaş ticaretinde Asur transit merkezi durumunda olmasına rağmen ihraç edilen kumaşların çoğunluğu Asurlu kadınlar tarafından hazırlanıyordu.¹⁴⁰ Diğer taraftan çivi yazılı belgeler bu dönemde, Asurlu kadınların aktif olarak ticaretin içinde bulduklarını, mevki ve ünvanlarının ticari faaliyetlerine engel teşkil etmediğini, özellikle tekstil ve bira imalatında faal olduklarını ve ürettikleri malların Anadolu'ya sevki esnasında da etkin olduklarını göstermektedir.¹⁴¹

¹³⁷ H. Parkins-C. Smith, *a.g.e.*, s. 36.

¹³⁸ K. R. Veenhof, *a.g.e.*, s. 98.; C. Günbattı, “Some...”, s. 229.

¹³⁹ T. Özgüç, *a.g.e.*, s. 27.

¹⁴⁰ K. R. Veenhof, *a.g.e.*, s. 88.: Tekstil kısmen yerel Asur üretimidir. Asurlu kadınlar tekstilin üretiminde doğrudan buldukları için tekstil ticareti yerel nüfus için bir nevi iş kapısı konumundadır. Dolayısıyla Asur'daki tekstil üretimi, yerel endüstrinin kullanıcısı olan yerel halka daha fazla fırsat sunmaktadır.

¹⁴¹ Remzi Kuzuoğlu, “Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Anadolu Kraliçeleri”, *Belleten*, C. LXXI, S. 262, Ankara 2007, s. 795.; C. Günbattı, “some...”, s. 231.

Kadınlar, evlerinde Anadolu'daki tüccar eşlerinin, yakınlarının istekleri ve siparişleri doğrultusunda yünü dokuyup gönderirlerdi. Kumaş hakkında eşler arasında gerçekleştirilen yazışmalardan ticarete, aile hayatına ve hatta mali problemlere dair aydınlatıcı bilgiler elde edilmektedir. Kadın, kumaşı eşinin istediği şekilde hazırlıyordu. Onlar ailenin kazancına katkıda bulunmakla kalmayıp, kendilerine de kazanç sağlıyordu ve bundan dolayı da Asurlu tüccar eşi tarafından altın veya gümüş gibi değerli madenlerle ödüllendiriliyordu. Nitekim Kaniş'teki tüccar kocasından, işine karşılık, gümüş isteyen kadının da şahsen para kazandığı anlaşılmalı beraber, bazı mektuplarda ise kadınlar masraflardan şikâyet edip, gümüş istemekte ve mala karşılık ödemelerin gecikmesinden yakındıkları dahi görülmektedir.¹⁴² Ayrıca kadınlar kendi adlarına hazırladıkları kumaşlardan da kazanç sağlamaktadırlar.

Anlaşıldığı kadarıyla ailenin bütün kadınları bu kumaş ticaretinde faal olarak görev almaktadır. Çünkü ticaret ailenin tüm üyeleri için uğraş alanıydı ve aile fertleri ticareti sadece kazanç sağlamak için değil, kadınlar aynı zamanda kendi işlerinin patronu konumunda olduklarından dolayı, ticareti gerçekleştiren ve yürüten şirketler, tüccar ve eşinden oluşan güçlü aile şirketlerinden oluşmaktaydı.

Tüccar ve eşi arasındaki mektuplaşmalardan, kumaşların kaliteleri, renkleri, cinsleri ve nitelikleri hakkında ayrıntılı bilgi almak mümkündür. Ortaya çıkan sonuçlardan hareketle kumaşlarda aranan niteliklerin kalitesinin ve boyutunun önemli olduğu anlaşılmaktadır.

Metinlerden Anadolu'ya dokuma çeşitleri sevk eden 20 tane bayan adı tespit edilmiştir. Bunlardan en önemlisi ise Kaniş Karumunun tanınmış tüccarlarından Pūšu-kīn karısı Lamassī'dir ¹⁴³. Lamassī'nin, Pūšu-kīn'e yazdığı mektuplarda, onun satılmak için Anadolu'ya gönderdiği çeşitli cinsten kumaşlarla ilgili meseleler geniş bir yer tutmaktadır. Burada Pūšu-kīn, Lamassī'yi gönderdiği kumaşların eski kalitesine ve rengine sahip olmadığı hususunda eleştirmekte ve şikâyetini yazdığı mektuplarda dile

¹⁴² T. Özgüç, *a.g.e.*, s. 27.

¹⁴³ K. R. Veenhof, *a.g.e.*, s. 90'da, Veenhof, Lamassī'nin, Pūšu-kīn karısı olduğunu söylemektedir. Ancak Lamassī'nin, Pūšu-kīn karısı olduğu hususunda çelişkili bilgiler vardır. Kemal Balkan'a göre, Lamassī, Pūšu-kīn karısı değil, onun, Asur'da oturan bir akrabasıdır. Lamassī, Anadolu'da seyrek bulunan veya da hiç bulunmayan kumaş ve diğer kıymetli ticaret mallarını Anadolu'da satılmak ve biraz daha para kazanmak amacıyla tüccar Pūšu-kīn'e göndermekte idi.: Kemal Balkan, "Eski Asur ve Anadolu'da Kızların Çocuk Yaşında Nişanlanması" *Belleten*, C. LI, S. 200, Ankara 1987, s. 417. Bu konu da açıklayıcı bilgiye ise, Şū-Kūbum'un Pūšu-kīn'e yazdığı bir mektupla ulaşılmaktadır. Şū-Kūbum, Pūšu-kīn'e yazdığı mektupta, ondan değişik iki cinsten toplam 10 parça kumaş ve bir paket hūsarum'u karısının ona getirmek üzere olduğunu bildirmektedir. Ayrıca Pūšu-kīn'e, Asur'dan kumaşlar gönderenin Lamassī olduğunu ve hatta mektupta ismi yazılmayan bayanın da isminin Lamassī olduğunu belirtmektedir.: C. Günbatti, "some.....", s. 232.

getirmektedir. Mektuplardan anlaşılacağı gibi, Lamassī'nin gönderdiği kumaşların önceki gönderdiği kumaşlara göre niteliğinin değişmesi, yün miktarındaki değişikliklerle alakalı olduğu anlaşılmaktadır. Yüne çok ihtiyaç duyulmasına ve kadınların isteklerine rağmen, Anadolu'dan Asur'a yün gönderilmediği mektuplar ve metinler incelendikçe ortaya çıkmaktadır. Asur'da yünün pahalı olması, Babil'den yün ithalini gerektiriyordu. Bu durum 1, 38 ve 58 nolu Kültepe metinlerinde şöyle izah edilmektedir: yünün Asur'da pahalı olmasından dolayı, bazı tekstil ürünlerinde yeterince yün kullanılmadığı, yani yün yerine diğer ucuz emtianın kullanıldığı belirtilmektedir.¹⁴⁴ Ayrıca *šaptum ina Ālim waqrat* “yün şehirde pahalıdır” cümlesi de dokumacıların niçin yeterince yün kullanamadıklarını açıklamaktadır. Bu nedenle de, Anadolu'da mal satılır satılmaz gümüşün Asur'a gönderilmesi istenmektedir.

Diğer taraftan Anadolu'ya ithal edilen kumaş türlerinin, renklerine, kalitelerine ve imal edildikleri yerlerin adına göre isimlendirilmiş olup, çok çeşitlidirler. Aynı şekilde Anadolu'da üretilen kumaş türleri de, ithal edilen kumaş türlerin taşıdığı özellikleri ve nitelikleri taşımaktadır. Örneğin kalın, ince, yumuşak, koyu, kırmızı, ağır, sarı, beyaz, normal, adi, birinci ve ikinci kalitede, orta veya çok beğenilen türlerde olmak üzere sınıflandırılmaktadır.

Metinlerde geçen başlıca dokuma ürünlerine gelince:

1) pirikannū:

Anadolu'ya ticaret amaçlı gelip daha sonra yerleşen Asurlular, Asur'dan ithal edilen malların ticaretini yapmakla kalmayıp, Anadolu içinde bakır, yün ve dokuma ticareti de yapmışlardır. Anadolu dokuma ürünlerinden olan ve Asurluların Anadolu içinde ticaretini yaptıkları en önemli dokuma ürünü ise pirikannū kumaşdır.¹⁴⁵ Determinatifsiz yazılabildiği gibi TÚG determinatifi ile de yazılabilen pirikannū, *pi-ra-ká-nu* ve *pá-ra-ká-nu* gibi değişik yazılışlarla karşımıza çıkmaktadır.¹⁴⁶ Pirikannū

¹⁴⁴ E. Bilgiç-S. Bayram, *a.g.e.*, s. 73-74.: Kt n/k 600; 165-600-64; 5,4x5, 4x2 cm.; kızıl devetüyü renkli tablet. No.38, İküppīa'nın mektubu: “¹⁻² Uşur-ši-[İstar]'a İ[küppīa] şöyle söylüyor: ³⁻⁶ Su'en-rē'ı'yi Tamnia'da yakaladığım zaman şöyle dedim: ⁶⁻⁸Vekiline mektubu yaz da bakırı bana versinler. ⁹⁻¹¹ Burada onun vekilini yakaladım ve (ona) şöyle söyledim: ¹²⁻¹³ onun haberi gereğince bakırı bana veriniz. ¹⁴⁻¹⁵ Onlar şöyle dediler: Hiç bakır mevcut değil. ¹⁵⁻¹⁷ Sen oraya gidişi(nden benim) benim buraya dönüşüme kadar ¹⁸⁻²⁰ önceki yünlerle sonrakinin bedeli (olan) bakırı şu ana kadar vermediler. ²¹⁻²³ [Bakır] toplayacağım ve mühürleyeceğim ve 5 güne ka[dar...] ²⁴ Dişi eşek [...] ²⁵ sata[cağım ?] ²⁶⁻²⁷ orada 5 dişi eşek [...] İküppīa bu mektubunda yünlerin parasını alamadığını söylemektedir.”

¹⁴⁵ S. Saba Cebesoy, *a.g.m.*, s. 164.

¹⁴⁶ Pirikannū'nun yazılışı hususunda çelişkili bilgiler mevcuttur. Lewy'e göre, “pá-ra-ká-nu” şeklinde yazılmaktadır. E. Bilgiç'e göre ise, Pirikannū aynı şekilde TÚG₂ determinatifi ile yazılmasına rağmen, “pi₃-ra-ka₃-nu, pi₂pi₃-ri-ka₃-nu-um/nam, pi₂pi₃-ri-ka₃-ni/nu” gibi yazılışları da vardır. E. Bilgiç, *Kapadokya Metinlerinde Geçen Yerli Appellatifler ve Bunların Eski Anadolu Dilleri İçerisinde Yeri*, Ankara 1953, s. 49.

kumaşının geçtiği metinlerdeki durumuna bakarak bu kumaşın Anadolu kökenli bir kumaş türü olduğu ve Anadolu içinde alınıp satıldığı anlaşılrsa da, yine de aksini idda edenlerde vardır.¹⁴⁷ Landsberger ve Lewy'nin de münasebetini tesadüfi saydıkları Sümerce *pirig* “Aslan” ile Lewy'nin ileri sürdüğü Akadca *birgum* “şimşek” kelimeleri etimolojik olarak incelendiğinde aralarında bir bağ olmadığı anlaşılmaktadır. Pirikannū kumaşının Anadolu üretimi olduğunu doğrulayan bir diğer kanıt ise metinlerdeki geçiş şeklidir. Pirikannū kumaşının metinlerdeki geçiş şekline bakıldığı zaman: *16 GÍN*¹⁹⁾ *KÙ. BABBAR kà-ni-ši-ú i-di-nu-ni-kum*²⁰⁾ *um-ma a-na-ku-ma pì-ri-kà-ni*²¹⁾ *ša-am-ma šé-bi-lam*²²⁾ *šu-ma pì-ri-kà-ni lá taš-am....*, “ Kaniş halkı sana 16 şeql gümüş verdi. Sana şöyle söyledim: “(o gümüşle)” pirikannū satın al ve (onları) bana gönder. Pirikannū satın almadığın takdirde...” Aynı şekilde bir başka metinde de: *ši-im pì-ri-kà-ni*¹⁹⁾ *a-na-kam ba-at-qú*²⁰⁾ *ma-ḫi-ir Kà-ni-iš la ma-ši*, “Burada pirikannū dokumalarının ticareti yetersiz; Kaniş pazarı üzerine olan talep yeterli değil.” ifadesinden hareketle, pirikannū ile ilgili olarak geçen yer ismi Kaniş'tir.¹⁴⁸ Dolayısıyla bu metinlerden anlaşılacağı üzere pirikannū kumaşının Anadolu'da üretildiği aşikârdır.

Ayrıca pirikannū kumaşı sadece Kaniş ismiyle geçmemektedir. TC 1, 43'de, mukavele ile birlikte, 5 mina gümüş değerinde “Mamma'nın¹⁴⁹ Pirikannū kumaşı”, ve Kt. h/k 76 nolu metin 15-19. satırlarında, Mama'nın Pirikannū kumaşını Şalatuvar'a¹⁵⁰ tüccarın adresine benim için yollayınız diye geçmektedir.¹⁵¹ Ayrıca bir başka metinde ise Pirikannū kumaşı, Luhusadia¹⁵² ve Tişmurna¹⁵³ şehirleriyle de beraber

¹⁴⁷ E. Bilgiç, *a.g.e.*, s. 49'da: Tam olarak açıklığı netleşmemiş iddaalara istinaden, bu kumaş nev'inin Asur'dan getirildiği ileri sürmektedir

¹⁴⁸ S. S. Cebesoy, *a.g.m.*, s. 164.

¹⁴⁹ Remzi Kuzuoğlu, *Eski Asurca Metinlerde Geçen Coğrafya Adları*, (Basılmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi SBE. Dergisi, Ankara 2007, s. 107'de, Mama şehrinin Kaniş ve Urşu arasında, Göksun-Maraş ya da Elbistan-Maraş rotasında olabileceğini beyan etmektedir. Ancak M. T. Larsen ise, Mama'yı Kaniş'in güneydoğusundaki dağlık bölgeye lokalize etmesine rağmen, J. Mellaart'a göre Mama, Göksu ile Ceyhan nehirlerinin birbirlerine yaklaştığı bölge arasında, Elbistan'ın güneybatısına yakın bir mevkide yer almaktadır. Fakat son yapılan çalışmalardan edinilen bilgiler ışığında Mama Kahramanmaraş'a bağlı Andırın dağlık bölgesine lokalize edilmektedir.: Gürkan Gökçek, “Kültepe Tabletlerinde Maraş Bölgesi”, *I. Kahramanmaraş Sempozyumu*, Ankara 2004, s. 313.

¹⁵⁰ Şalatuvar: Tuz Gölü'nün batısına ve Wahşusana yakınlarına lokalize edilmektedir.: R. Kuzuoğlu, *a.g.e.*, s. 132.

¹⁵¹ Ayşe Karaduman, *1956 Yılında Bulunan Kültepe Vesikalarından Anadolu'nun Tarihi, İçtimai ve İktisadi Meseleleri Hakkında Çıkan Neticeler*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi SBE. Dergisi, Ankara 1994, s. 13.

¹⁵² Luhuzattia: Kayseri ile Maraş arasına ya da Elbistan yakınlarına lokalize edilen Luhuzattia, yün ve tekstil endüstrisinin bir hayli gelişim gösterdiği bir yerdir.: Gürkan Gökçek, *a.g.m.*, s. 314.

¹⁵³ Tam olarak konumu netliğe kavuşmasa da Kızılırmak coğrafyasına yerleştirilmektedir.: R. Kuzuoğlu, *a.g.e.*, s.164.

geçmektedir.¹⁵⁴ Pirikannū kumaşının, metinlerde Mamma, Luhusadia ve Tišmurna şehirleriyle birlikte geçmesinden hareketle, bu kumaşın artık Anadolu üretimi bir kumaş türü olduğu tartışma götürmeyen bir duruma gelmiştir. Pirikannū kumaşı kaba ya da kalın bir kumaş türüdür. Pirikannū metinlerin bazılarında sab/pd/tinnum, bazılarında yün yapağılar (maškū šapīūtum) ve menuniānum adlı dokuma ürünleri ile beraber geçmesi pirikannū kumaşının bir tür kaba ya da kalın yünlü dokuma türü olduğunu göstermektedir.

Ayrıca eşek kervanları ile taşınması yapılan dokuma ve diğer ticaret malzemelerinin taşınabilme kapasitelerine baktığımızda, bir eşeğin 49 pirikannū ve 14 sab/pd/tinnum taşıdığı, bir başka metinde ise 38 pirikannū taşıyabilmesi, pirikannū kumaşının boy ve ağırlık bakımından tek tip olmadığını gösterir. Dolayısıyla da bu durum pirikannū kumaşının, Asurlular tarafında ithal edilen diğer dokumalardan daha hafif ve daha küçük olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Diğer taraftan, torbalar (naruqqum) da taşınan pirikannū kumaşı kaba veya kalın bir dokuma ürünü olduğu için genelde fakirler, köleler, hizmetçiler ve diğer saray personeli için elbise yapımında kullanılmaktadır. Ayrıca *pirikannū ša ana lubūšim dannūni* “hizmetçilerin elbise için pirikannū...”¹⁵⁵ elbise de kullanılmak üzere elverişli olan pirikannū” ifadesi de pirikannū kumaşının bu doğrultuda kullanıldığını gösterir. Ayrıca pirikannū kumaşının kırmızı renkli olanları da hizmetçiler için elbise yapımında kabul ve makbul görülen bir kumaş türüdür.

Bunun yanında pirikannū kumaşı, kutānum dokuması için de kullanılabilmekteydi. KTS 10, 4-7’deki *20 TÚG ku-ta-ni pi-ri-kà-nim*⁵⁾ *Pi-it-ḥa-la (?)*⁶⁾ *ù Wa-at-kà-am (?)*⁷⁾ *na- áš-ú-ni-ku-nu-ti* “Pithala ve Watkam size pirikannū’dan yapılmış 20 kutānum getiriyor.” ifadesi de pirikannū’nun kutānum üretimi için kullanılan bir dokuma maddesi olduğunu düşündürmektedir.¹⁵⁶ Pirikannū ve kutānum kumaşı arasındaki ilişkiden hareketle Pirikannū’nun bazı işlemler sonucu kutānum haline dönüştürülmesi de söz konusudur.

Ayrıca Pirikannū ticaretinin geçtiği tabletlere bakıldığında, talep edilen pirikannū sayılarındaki farklılığın ve fazlalığın pirikannū’nun diğer kumaş türlerine

¹⁵⁴ Pirikannūm kumaşının geçtiği yerler: BIN 4, 162, 31; TC III, 201, 1; CCT, IV, 27a.; OIP XXVII, 55; BIN 4, 117; KTB1 5, 8; ICK I, 53, 4; EL, 166,23; BIN 6, 10; TC, III, 65, 188, 192; TC I, 43, 13; CCT II, 21a, 16-17; TC III, 37a; Kt. s/k 44 ve Kt. 78/k 22.: H.S. Şahin, a.g.m., s. 315.

¹⁵⁵ Ö.Tütüncüler, a.g.e., s. 55; S. S. Cebesoy, a.g.m., s. 165.

¹⁵⁶ Veenhof’a göre: Pirikannū kumaşının ince ve kaliteli olan türü, Kutānum kumaşının üretiminde kullanılmaktadır.: K. R. Venhoof, a.g.e., s. 125.

nazaran daha ucuz olmasından kaynaklanmaktadır.¹⁵⁷ Nitekim metinlerden anlaşıldığı üzere pirikannū'nun fiyatı da 3 Őeşel değerinde olduğu anlaşılmıştır.¹⁵⁸ Pirikannū kumaşının fiyatının bu kadar ucuz olmasına rağmen, çok fazla talep edilmekte ve bir o kadar da fazla gelir sağladığı yine incelenen tabletlerden anlaşılmaktadır.

Pirikannū kumaşının kaçırılması veya vadeli olarak satılması ile ilgili bir tablette, bu kumaşı kaçıranların yakalanması istenmektedir. Buradan hareketle bu kumaşın kaçırılan bir dokuma malzemesi olması, onun gelir sağlayan bir kumaş türü olduğunu göstermektedir. Ayrıca Pirikannū kumaşının vergilendirmesini ve de satışına getirilen sınırlamaları Asurlu tüccarlar gerçekleştirmektedir.

2) kutānum:

Metinlerde en fazla geçen kumaş cinsi olması hasebiyle üzerinde en fazla incelenme imkānı bulan kumaş cinsinde kutānum kumaşıdır. Nitekim çeşitli ebatlarda, farklı ağırlıklarda veya farklı kalitelerde üretilen kutānum kumaşı, alım satım fiyatı veya ödenecek vergi vb. konularda ilk önce değerlendirilme imkānı bulmuştur.

İncelenme imkānı bulan metinlerin çoğunda kutānum, TG₂ determinatifi ile birlikte *ku-ta-ni/nu/nam/ni-im/nim* veya KTB1 2, 3'de ve 5'de TG₂*ku-ti₂-nu* olarak geçmektedir.¹⁵⁹ Bilgiç ise: kelimenin yazılışındaki bu değişiklikten dolayı kutānum'um bu Őekilde değil, kutannum Őeklinde, hiç değilse a'nın kısa olması gerektiğini savunmaktadır. Çünkü ona göre “–*annum* ile –*innum* birbirlerinin yerine geçebilmektedir.” Venhoof'a göre ise: “Eski Asurca'da çift n (-nn) olduğuna dair bir belirti yoktur ve a, uzun (-ā-) olmalıdır.”¹⁶⁰ Kutānum'un Akadca *kitū* (GADA), *kitunnu* “keten” kelimesi ile bundan aktarılmış olması muhtemel olan Aramca *keṯṯau* ve *ke/ittānā*, İbranca *kuttōnet*, Sryānī'deki *kuttīna*, Arapça *kattan* ve bugün Arapça'dan dilimize geçmiş bir kelime olarak hālā yaşayan *keten* kelimesiyle ilgili olup olmadığı bilinmemektedir. Çünkü o zamanlarda Anadolu'da da *keten*in yetiştirildiğine dair bir bilgi yoktur.¹⁶¹

¹⁵⁷ K. R. Venhoof, *a.g.e.*, s. 126: Pirikannū kumaşı, diğer Asur tekstilleriyle karşılaştırıldığında daha ucuzdur.; A. Muhibbe Darga, *a.g.e.*, s. 119.

¹⁵⁸ S. S. Cebesoy, *a.g.m.*, s. 166'da, Yerli 4 pirikannū kumaşı için 15 Őeşel veya 3 1/3 Őeşel gümüş gibi satın alma ve ödeme miktarları olduğunu söylemektedir. Ayrıca, K.R. Venhoof, *a.g.e.*, s. 126'da ise, pirikannū kumaşının fiyatını 2 Őeşel ile 3 3/4 Őeşel gümüş arasında değiştiğini söylemektedir.

¹⁵⁹ E. Bilgiç, *a.g.e.*, s. 77.

¹⁶⁰ K. R. Venhoof, *a.g.e.*, s. 145.

¹⁶¹ S. S. Cebesoy, *a.g.m.*, s. 167. Ancak daha sonra yapılan incelemeler neticesinde ortaya çıkan sonuçlardan hareketle, M.Ö. 8. bin'de Çayönü'nde, M.Ö. 6. bin'de Çatalhöyük'te M.Ö.4. bin'de ise Kuruçay'da ve Anadolu'nun farklı yerlerinde *keten* bitkisi bilinmekteydi. Dolayısıyla M.Ö. 8000 yılına tarihlenen *keten* bitkisi daha sonraki zaman dilimlerinde Anadolu'nun çeşitli yerleşimlerinde işlenmeye ve işlendikten sonra ise insanların gereksinimlerini karşılamak adına kullanılmaya başlamıştır.

Nitekim Cebesoy'da: "Kutānum'un "keten" manasına gelmediğini söylemektedir." Ancak Zimmern, *kitû* ve buradan aktarıldığına inandığı Yunanca *χίτων* kelimesinin kutānum ile aynı olduğunu düşünmektedir. Çünkü bu kelime Yunanca'da kadın ve erkeklerin giydiği elbise anlamına gelmektedir. Aynı şekilde keten kelimesinin Fransızca "lin" veya Almanca "lein" kelimelerinin orijinali olan kelime ile birlikte *χίτωνλίνοζ* "ketenden elbise" kelimesini işaret ettiğini söylemektedir.¹⁶²

Kutānum kelimesinin kökünün "ktn" harflerinden oluşması ve ayrıca kelimenin keten manasına gelebileceğinden dolayı, kutānum kumaşının dokumasında keten bitkisi kullanılmıştır. Ancak kutānum cinsi kumaşın üretilmesinde sadece keten kullanılmamıştır. Kutānum kumaşının dokuması esnasında yün malzemesi de kullanılmıştır.¹⁶³ Farzımahal metinlerde, 1 *şubātum qatnum'un* "iyi kumaş" son işlemlerden sonra hala tüylü olması durumunda bir kutānum gibi kırılması istenmektedir. Buradan kutānum'un normalde kesildiği veya kırıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca metinlerde, "kutānum kumaşları için *şurp/buītum* yünü uygun değildir." ifadesi vardır. Bu da kutānum'un yünden yapıldığını göstermektedir. Dolayısıyla yün, bu kumaşın dokunmasında kullanılan bir malzemedir.

Nitekim kutānum kumaşı yerli bir kelime olup, Anadolu'da dokunup satılan bir kumaş cinsidir.¹⁶⁴ Metinlerde "kalın ve koyu renkli kutānum" ifadesi çok fazla geçmesinden bir hayli yaygın ve makbul olduğu anlaşılan bu kumaş cinsinin, çok çeşitli kalitelerde imal edildiği görülmektedir.¹⁶⁵

OIP 27, n.7, 11'de, *naḥlaptum ša kutānim* "kutānum giysisine ait bir pelerin" şeklindeki tercümesinden çok, "kutānum kumaşından (yapılmış) bir pelerin" ifadesi yer almaktadır. Bu da kutānum'un, bir giysi türünden çok bir kumaş türünün ismi olduğuna işarettir.¹⁶⁶ Diğer taraftan kumaşın maddî değerini gösteren metinler de

¹⁶² K. R. Venhoof, *a.g.e.*, s. 146.

¹⁶³ Kutānum kumaşının dokumasında yün kullanıldığını gösteren tabletlerden bazıları şunlardır: TC 3/2, 17'de ve TC 2, 7'de yün kullanıldığını gösteren deliller vardır.: H. A. Şahin, "Kültepe...", s. 316.

¹⁶⁴ S. S. Cebesoy, *a.g.m.*, s. 166.: Bilgiç'e göre kutānum kumaşı Anadolu'da dokunan ve satışı yapılan yerli bir dokuma ürünü olmasına rağmen, Venhoof ise, Mezopotamya menşeli tabletlerde, Gasur (MAD 3, 155), ve Mari'de (ARM 13, 101, 29) geçen ifadeleri delil göstererek, kutānum kumaşının Asurlu kadınlar tarafından dokunup ihraç edildiğini iddaa etmektedir.: K. R. Venhoof, *a.g.e.*, s. 145.

¹⁶⁵ Hakan Erol, *Eski Asurca Metinlerde Meslek Adları ve Unvanlarla Geçen Şahıs İsimleri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi SBE., Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri (Sümeroloji) Ana Bilim Dalı, Ankara 2007, s. 42'de ki: Kt. b/k 198'de: ¹⁴ 16 TUG *ku-ta-ni* SİG₅¹⁵ 10 TUG *ku-ta-ni* ¹⁶ *ma-ti-ú-tim*¹⁷ 13 TUG *šu-ru-tim* ¹⁸ *a-na É mu-ši-im* ¹⁹ *a-dí-in* "16 (parça) iyi kalite kutānumkumaşını, 10 (parça) düşük (kalitede) kutānum kumaşını 13 (parça) şurutum kumaşını müşi'um dairesine verdim." ifadesi kutānumkumaşının çeşitli kalitede üretildiğine işarettir.

¹⁶⁶ Ö. Tütüncüler, *a.g.e.*, s. 55.; M. Darga'da, kutānum'un kaba ve ince yünden dokunmuş çeşitleriyle kesilip biçilebilen, parçalar haline getirildikten sonra giysi de yapılabildiğini söylemektedir. Yani kutānum'un kumaş için kullanılan bir malzeme olduğunu anlatmaktadır.: A. M. Darga, *a.g.e.*, s. 119.

bulunmuştur. CCT 4, 23a metninde de 1 kutānum'un değeri 26 ⅔ šekel'dir. CCT 2, 2, 21'de kutānum kastedilerek satın alımı için parça başına 3 ½ šekel verildiğinden bahsedilmektedir. Aynı şekilde kutānum kumaşı'nın ağırlığından bahsedildiği metinlerde de 15 kutānu elbisesinin ağırlığı 30 mina yani yaklaşık olarak 15 kilo olarak geçmektedir. Nitekim AKT II. 1 ve 11 nolu metinlerde kutānum kumaşı'nın ağırlığı hakkında ayrıntılı bilgiler mevcuttur.¹⁶⁷

Ayrıca Kt n/k 1099 nolu metinde “kralın giyeceği 10 adet kutānum kumaşı” denilmektedir. Bu da kutānum kumaşı'nın kaliteli bir kumaş olduğunu göstermektedir. Hatta kutānum kumaşı, krala veya mevki sahibi kişilere hediye olarak dahi verilmektedir. AKT II. 23 nolu metin bu duruma güzel bir örnektir, metinde şöyle denilmektedir: ²⁴⁻²⁷ “... ú-šé-ba-lá-ku-nu-ti DUMU ru-ba-im ša a-na-kam ši-ta-lá-ma šu!-ma da-mi-i[q!] šé-ší-a-šu-ma 1 ^{tu8}ku-ta-nam SIG₅ lá-bi-ša-šu!...”, “kralın oradaki oğlunu sorunuz ve eğer iy[i] ise, ona çıkartınız ve 1 adet iyi cins kutānum elbisesini kendisine giydiriniz.” Bu metin, iyi kalitedeki kutānum elbiselerinin saray mensuplarına hediye olarak verildiğini göstermesi açısından önemlidir.

Son olarak Venhoof kutānum'un, sadece bir tane kumaştan ibaret olmadığını, bir takım kumaş çeşidini içine alan bir kumaş olduğunu söylemektedir. Örneğin, “Abarna, namaššuḥum, takušta'um, šurbuitum” vb. kumaş türlerini içine aldığını belirtmekle kalmayıp, bu kumaşın elbise yapımında kullanılmasının yanında, “örtünme veya sarmala” şekliyle kullanılabildiğini ifade etmektedir. Farklı ebatlarda, ağırlıklarda veya niteliklerde dokuması yapılan bu kumaş türü¹⁶⁸, hem bir mala veya borca karşılık teminat olarak verilmekte hemde iyi kalite de olanları hediye olarak saray erkânına sunulmaktadır.

3) kitūm- kitātum:

Venhoof'a göre: kutānum bir keten ürünü olmamasına rağmen, kitūm-kitātum bir keten ürünüdür.¹⁶⁹ “Kitūm” kelimesi, CAD 1/J 15b 4 ve AHw 495b'de kitūm (^{gi} KID) şeklinde ve “hasır, yaygı, paspas” anlamlarında geçmesine rağmen, CCT 3, 25, 27'de *ki-ta-am ú iš-ra-am*, “bir kitūm ve bir kemer” ifadesi geçmektedir. Ayrıca 28. satırda da Tanrı Amurru'm'a sunulan “adak” olarak geçmektedir. Ancak hem CAD'daki hem de AHw'deki “kitūm” kelimesine atfedilen anlamlarından hareketle, “hasır ya da

¹⁶⁷ E. Bilgiç-S. Bayram, *a.g.e.*, s. 5, 17.

¹⁶⁸ Şerife Gül, “Anadolu Medeniyetleri Müzesinde Bulunan Kültepe Tabletlerinden Örnekler”, *AMM 1989 Yıllığı*, Ankara 1990, s. 54-55.

¹⁶⁹ K. R. Venhoof, *a.g.e.*, s. 151.

yaygız” anlamız olan bir kelimenin, “adak” olarak sunulması pek mümkün olmasa gerektir.

CCT 4, 44b, 17’de, *ki-ta-am SIG₅ ša 15 i-dí-im lu 20 i-dí-im*, “15-20 karış uzunluğunda iyi bir kitüm” ifadesi geçmektedir ama bu ifade daha sonra “15-20 karış uzunluğunda iyi bir hasır ” şeklinde tercüme edilmiştir.¹⁷⁰ Farklı bir metinde de kitüm, *ki-ta-am na-aḫ-lá-áp-tám šé-ni-in*, “ bir kitüm (keten iç giysisi), pelerin, bir çift sandal” şekliyle geçmektedir.

Asurca metinlerde *kitatum* olarak çoğul halde de geçen, *kitû* “keten” kelimesiyle teşkil edildiği düşünülen *rabi kitatim* sadece BIN IV,160’da geçmektedir.¹⁷¹... 60 *ma-na URUDU ší-kam* ⁸⁾Kİ GAL *ki-ta-a-tim*...“60 mina kırık bakır *rabi katatim*’dedir...”*rabi kitatim* için “ketenle ilgili bir memur” anlamı vardır. Buna J.G. Dercksen ve P. Garelli de katılmaktadır. E. Bilgiç ise, bu ünvanın *kittu* “hakikat, doğruluk” ile ilgili olabileceğini söylemiştir. Eğer *rabi kitatim*’in ketenle ilgili bir memur olduğu kabul edilirse, bu durum, Anadolu’da keten bitkisi yetiştirildiğine ve işlendiğine kanıt teşkil etmektedir.

Landsberger ise, *kitātum*’un, uzun a(ā) şeklindeki yazılışına aykırı bir fikir beyan etmektedir. Fakat ileri sürdüğü iddiasına dayanak olabilecek kanıta metinlerde rastlanılmamıştır. Ayrıca metinlerde dördü DIZABum, ikisi *kitātum* olmak üzere 14 sab/pd/tinum’la beraber bahsedilmesinden hareketle bu kumaşın sab/pd/tinum kategorisine dâhil olabileceği fikri ortaya çıkmaktadır.

4) **raqqutum:**

İnce, zarif ve hafif bir kumaş olan *raqqatum*,¹⁷² *abarnūm*, *takuštā’um*, *kutānum damqum* gibi Anadolu’ya, Asur’dan ihraç edilen pahalı ürünler arasında geçmektedir.¹⁷³ Ayrıca bu kumaş türü, iyi ve düşük ağırlıkta, *şubātum qatnum* ile benzer bir kumaş türüdür. Birkaç metinde *ra-qá-tum* yazılışı ile *10 raqqutum* olarak karşımıza çıkan bu kumaş türü, *kusiātum ra-qá-tum* ile beraber geçmesinden dolayı da “ince kusitu giysileri” şeklinde sıfat olarak kullanıldığı da olmuştur.

Eski Babil metinlerinde de geçen bu kumaş cinsi, bazen Anadolu’ya satılmak üzere getirilen yüklerle beraber geçmesine rağmen, bazen de Anadolu’ya yüksek idarecilere hediye olarak sunulduğu da olmuştur.¹⁷⁴ Ayrıca Garelli bu kumaş cinsi için,

¹⁷⁰ S .S. Cebesoy, a.g.m., s. 169.

¹⁷¹ H. Erol, a.g.e., s. 30-31.

¹⁷² A. M. Darga, a.g.e., s. 119.

¹⁷³ K. R. Venhoof, a.g.e., s. 152.

¹⁷⁴ KTS I, 57a: ⁶⁾2 *ra-qí-té-[e]n₆ a-na* ⁷⁾ *sí-kà-tim a-ru-ba-[im]* ⁸⁾ *ù Pè-ru-a i-dí-nu*, “2 (adet) kaliteli

Tanrı Asur'a adak hediyesi (ikrību) olarak verildiğini ve burada 2 *ra-qá-ta-an* yazılışı ile geçtiğinden bahsetmektedir.¹⁷⁵ Hediye olarak kullanıldığı zamanlar *lubūšum* kelimesi ile beraber geçtiği de görülmektedir. Bunun yanında *ZIGA-tim* “harcama (masraf)” olarak veya “ayrılış hediyesi” olarak verilmesinin yanında, *erbum* “giriş vergisi” veya içeri girişte kâr etmek amacıyla verilmesi, bu kumaş türünün farklı fonksiyonları olduğunu göstermektedir. Harcama olarak verilmesi onun, satın alınan bir nesnenin karşılığı olan para yerine geçtiğini veya takasta kullanılabildiğini, onun ayrılış hediyesi veya giriş vergisi olarak verilmesi de, bazı durumlara göz yumulmasına karşılık, olarak verilebileceğini göstermektedir.

Hasan Ali Şahin'e göre, CCT I 32, CCT III, 45b, EL 143, KTB1 16, TC I, 47. TC 2, ve CCT 5, 5b mektupları Puşuken'e gönderilmiş olup bu metinlerden bu kumaşın Asur'daki tüccarların evlerinde bulunabildiğini görmekteyiz.¹⁷⁶ Yine bu metinlerden anlaşıldığı kadarı ile Asur'da alış fiyatı 5 ile 7 şeşel gümüş arasında değişen bu kumaşın Anadolu'daki satış fiyatı ise oldukça yüksektir. Bu kumaşın satın alma fiyatı hususunda farklı ifadeler vardır. TC 1, 47, 3'de geçen ifadeye göre 3 raqqatum, 2 šilipkā'um, 4 takuštā'um ve 12 lubūšum için satın alma fiyatı olarak toplam 110 şeşel veya parça başına yaklaşık olarak 5 ½ şeşel geçmektedir. Bu da bu kumaş türünün ticaretinin ne kadar kârlı olduğunu göstermektedir.

Diğer taraftan raqqatum kumaşının geçtiği metinlerden anlaşıldığı kadarıyla, bu kumaş cinsinin de daha önceki kumaş türlerinde olduğu gibi normal veya birinci kalitede olan türleri vardır.¹⁷⁷

5) şurum:

Landsberger ve J. Lewy'e göre *şurum* “siyah kumaş” anlamına gelmektedir. Bazen TÚG determinatifi ile bazen de determinatifsiz yazılanşurum, nadiren de olsa *šu-ru-in ve şu-ru-an* yazılışları ile de geçmektedir. Ayrıca CCT 1, 40a, 2 ve Garelli 1966, 141, n, 8, 3'de de TÚG. HI.A şu-ru-tim yazılışları da vardır.¹⁷⁸ Diğer taraftan (šu-ru(-ú) şeklindeki çoğul yazılışları da mevcuttur.

raqqatum kumaşını *sikkatum* için krala ve Peruwa'ya verdiler”: H. Erol, *a.g.e.*, s. 55.

¹⁷⁵ S. S. Cebesoy, *a.g.m.*, s. 170.

¹⁷⁶ H. A. Şahin, “Kültepe...”, s. 320.

¹⁷⁷ Achemhöyük'ten Kaniş'e mal sevkini gösteren metinlerde geçtiğine göre, Sarıkaya Sarayı'nda en çok kullanılan kumaşlar arasında raqqatum ve saqqum kumaşları ilk sırayı almaktadır. Bu kumaşların normal veya birinci kalitede olması istenmektedir.: Ayşe Karaduman, “Achemhöyük Sarıkaya Sarayı'nda Bulunmuş Olan Etiketlerden Bir Grup”, *Sadberk hanım Müzesi, Muhippe Darga Armağanı*, İstanbul 2008, s. 288.

¹⁷⁸ K. R. Venhoof, *a.g.e.*, s. 155.

Nitekim CCT 5, 36a'da büyük miktarlarda çeşitli tipte kumaşların bir listesi verilmektedir. Listenin 18. satır ve devamında bunlar kutānum, Akad kumaşları, şurum kumaşları olmak üzere üç ana kategoriye ayrılmaktadır.¹⁷⁹ Yine buradan hareketle şurum'un "paket ve sargı bezi" olarak kullanıldığı da olmuştur. Özellikle de kalay sarmada kullanıldığına dair ifadeler vardır. Bu kullanım için de ağır şurum kumaşları kullanılmıştır.

Sargı veya ticari malzeme olarak kullanılmasının yanında, düşük kalitede olan şurum kumaşının metinlerde yerel kraliçeye hediye olarak da sunulduğuna dair ifadelerde mevcuttur. Ancak düşük kalitede olan bir kumaşın yerel kraliçeye hediye olarak sunulması pek anlaşılır olmasa da, bu kumaşın siyah renkli ve üstün nitelikli olması onun yerel kraliçeye hediye olarak sunulmasını sağlamıştır. Ayrıca Tanrıça İstar'a da adak olarak sunulması onun diğer kumaşlara oranla elbise yapımındaki farklı özelliklerinden ileri gelmektedir.¹⁸⁰

Birçok metinde farklı farklı miktarlarda geçen şurum kumaşı dikkatle incelendiği zaman kutānum kumaşından daha ucuz olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca metinlerin çoğunda şurum kumaşının satış fiyatı farklı şekillerde geçmesine rağmen, 8 ile 15 şeşel arasında değişen fiyatı, 1 kutānum'un da yaklaşık $\frac{3}{5}$ 'i kadardır.

6) abarnūm:

Asur'dan Anadolu'ya ithal edilen tekstil ürünleri arasında abarnūm kumaşının ismi çivi yazılı tabletlerde sıklıkla geçmektedir.¹⁸¹ Abarnūm, yer ismi Abarna/e'dan¹⁸² türetilmiş bir kelime olarak geçer.¹⁸³ Kelimenin yazılışına baktığımız zaman *a-ba-ar* (*bar*)–*ni* ve son bulma eki olan –*um* şeklinde yazılışının yanında, *a-bar* (*ba-ar*)–*ni* *a-am*şekliyle de karşımıza çıkmaktadır. Metinlerde iki kez de çoğul olarak *a-ba-ar-ni* ve *a-bar* (*ba-ar*) –*ni-e* gibi yazılışlarla da geçtiği olmuştur.

¹⁷⁹ Ö. Tütüncüler, *a.g.e.*, s. 57.

¹⁸⁰ TC 1, 19, 16ff'de: *2 šurin damqin ana litabšia*, "kendisi giyinmek için iyi kalitede 2 şurum" ifadesinden anlaşılacağı üzere iyi kaliteli şurum kumaşı elbise yapımında kullanılmaktadır.: K. R. Venhoof, *a.g.e.*, s. 155.

¹⁸¹ H. A. Şahin, "Kültepe...", s. 316.

¹⁸² R. Kuzuoğlu, *a.g.e.*, s. 17.: Abarna'nın lokalizasyonu tam olarak yapılamasa da, Abarna, ilk olarak III. Ur Hanedanı zamanına ait vesikalarda görülen, genellikle Diyarbakır-Çermük ile irtibatlanan Tarsus yakınlarındaki Bezirk ile bir tutulmaktadır. Ancak tahminimizce, Abarna'da üretilen Abarnūm kumaşının Asur'a sevk edilmesi için mesafenin uzun olması ve yapılan ticaretin de kârlı olmayışından ileri gelerek Abarna'nın, Asur şehrinden çok fazla uzakta olmaması gerekmektedir.

¹⁸³ S. S. Cebesoy, *a.g.m.*, s. 172.; Ancak Venhoof, Çivi yazılı tabletlerde Abarna/e isimli bir kasaba geçmediğini ve bu kumaşın adını bir yerin isminden almasından ziyade, genel olarak kabul gören geleneksel bir isim olduğunu söylemektedir. Bu kanıya varma nedenini ise, abarnūm kumaşının üretimini Asurlu kadınların yapmalarına bağlamaktadır.: K.R. Venhoof, *a.g.e.*, s. 157.

Asur'dan Anadolu'ya nakledilen kumaşlar arasında rastladığımız abarnūm kumaşının metinlerdeki geçiş şekli hareketle, *a-bar-ni-a-am iṣ-tù a-lim^{ki} ú-šé-lá-am* “(Assur) şehrinden 1 abarnūm kumaşı yollattıracağım” ifadesi bu kumaşın Asur'dan Anadolu'ya gönderilen bir kumaş olduğunu göstermektedir. Yine incelenen metinlerden anlaşılacağı üzere abarnūm kumaşı çoğu kez kutānum kumaşıyla beraber geçmektedir. Abarnūm ve kutānum kumaşlarının çok sık olarak birlikte geçmesinin nedeni pek fazla anlaşılmasada, iki kumaşında Asur'da, Asurlu kadınlar tarafından dokunarak satılmasının yanında¹⁸⁴, bu iki kumaş türünün de işlevlerinin ve kullanım alanlarının benzerlik göstermesi iki kumaşında ortak yönüdür. Nitekim abarnūm kumaşının giysi olarak kullanılması, kutānum kumaşının da hem kumaş olarak hem de giysi olarak kullanılması bu iki kumaş türünün bir diğer ortak yönüdür.

Diğer taraftan nakledildiği üzere CCT 4, 29a, 5'de, “TÚG. 𐎶I. A SIG₅ lū TÚG kutānum lū abarnūm lū ša akkidē” ve aynı metinde “ 20 abarnūm, 10 mamaššūḫum, 10 ša akkidē ve 1 kutānum” gibi hepsi de yüksek kalitedeki (SIG₅DIRIG) kumaşlardan bahsedilmektedir.¹⁸⁵

Öte yandan incelenen metinlerin gösterdiğine göre, kaliteli ve pahalı olan bu kumaş aynı zamanda Asur'da da satılıyordu.¹⁸⁶ Asurlu kadınların dokuduğu bu kumaş TC 1 19, 12'de, *2 šitrē ša abarnē*, “abarnūm kumaşından iki peçe(?)” şeklinde geçmesinden hareketle bu kumaşın giysi olarak kullanılabilirliği anlaşılmaktadır. Nitekim bu durum incelenen diğer metinlerde de görülmektedir. Keza Asurlu erkeklerin dahi bu abarnūm kumaşından yapılmış giysiler giydikleri metinlerde ortaya çıkmaktadır.¹⁸⁷

Diğer taraftan tabletlerde görüleceği gibi, abarnūm kumaşının satış fiyatlarında farklılıklar vardır. Nitekim birkaç metinde Anadolu'daki satış fiyatı Akad kumaşı ve kamsum kumaşı ile aynı fiyata, yani 45 šeqel'e gerçekleşmekte iken, başka bir metinde abarnūm kumaşı için 1½ mina gümüş ödeme yapıldığı anlaşılmaktadır. Metinlerde geçen ifadeye göre ise, satış ve alış fiyatı 10 šeqel gümüştür. Buradan anlaşılacağı üzere, metinlerden bu tür kumaşın ödeme bedelinin yaklaşık olarak 400-750 gram gümüş arasında değişmesi, bu kumaş türünün kendi içinde de farklı kalitelere, iyi kalite veya çok iyi kaliteye, sahip bir kumaş türü olduğunu göstermektedir. Diğer bir

¹⁸⁴ Nitekim Venhoof, kutānum'un, Mezopotamya menşeli çivi yazılı tabletlerdeki geçişini delil göstererek, Asurlu kadınlar tarafından dokunup satılan bir kumaş türü olduğunu iddaa etmektedir.: K. R. Venhoof, *a.g.e.*, s. 158.

¹⁸⁵ S. S. Cebesoy, *a.g.m.*, s. 172.

¹⁸⁶ K. R. Venhoof, *a.g.e.*, s. 156.

¹⁸⁷ K. R. Venhoof, *a.g.e.*, s. 158.

husus ise, abarna, kutānum, veya kusitum gibi çeşitli kumaş türleri alacaklının alacağına karşılık veya tüccarın ödemesi gereken nishatum (gümrük) vergisi yerine ödeme olarak da tahsil edilmekteydi.

7) şubātum ša akkidīē:

Akad kumaşı olarak da bilinen bu kumaş türü, Babil kökenli kumaşlara benzer özelliklere sahiptir. Genellikle TÚG determinatifi ile geçmesinin yanında, bazen de TÚG. *HI.A* şeklinde geçmektedir. Ancak şubātum ša akkidīē kumaşı başka kumaşlarla beraber geçtiği zaman ise TÚG determinatifi olmadan şubātum ša akkidīē şekliyle kullanılmaktadır. ATHE 46, 7’de, kusītum ša akkidīē “Akad kumaşından yapılmış kusitum giysileri” nden veya Akadlılar tarafından giyilen ve yahut yapılan kusitum giysilerinden bahsedilmektedir.¹⁸⁸ Kutānu, abarna ve mamaššūḥum gibi kumaş türleri ile beraber geçen şubātum ša akkidīē kumaşı, bu kumaşlarla geçtiği yerlere bakıldığında determinatifsiz bir şekilde geçtiğide görülmektedir.

Şubātum ša akkidīē kumaşının alış fiyatı metinde geçtiği şekliyle, 1 mina gümüş olmasına karşın satış fiyatı BIN 4, 4, 4’de 45 sheqel, CCT 2, 24’de, 41¼ sheqel, BIN 6, 50’de, 35sheqel ve KTS 55a, 15’te ise, 17 ¼ sheqel olarak geçmektedir.¹⁸⁹ Şubātum ša akkidīē kumaşının satışındaki bu dalgalanmanın alış fiyatı verilen kumaş ile satış fiyatları verilen kumaşların kalite ve niteliklerinin farklı olmasındandır. Aksi takdirde tüccar bu tür bir satıştan en az 100 gr. gümüş zarar etmektedir. Farklı kaliteleri olan Akad kumaşı çok iyi, kral kalitesinde, iyi veya birçok yerde de normal (basit) nitelikleri olan bir kumaştır. Nitekim bu kumaşlar dönemin son modasını yansıtmakla birlikte günümüzün Paris modasıyla eş değer bir popüleriteye sahiptir.¹⁹⁰ Buradan bu kumaşın değişik kalitelere ürettiğini görmek mümkündür. Ayrıca bu kumaş türü kutānum kumaşı kadar da pahalıdır.¹⁹¹

8) kusītum:

Asur’dan ithal edilen kaliteli kumaşlar arasında yer alan kusītum kumaşı,¹⁹² Sümerce *túg.bar.dul₅* kelimesi olan *kasûm* “bağlamak” fiilinden teşekkül etmekte vemetinlerde TÚG determinatifi ile birlikte *ku-sí-<a>-tum* yazılışıyla karşımıza çıkmaktadır.¹⁹³ Bir başka metinde ise, Asur’dan ithal edilen kusitumlarla ilgili olarak 4 *kusiātum ša Akkidīē* “Akadlı kusitum giyecekleri” ifadesi geçmektedir. Buradan

¹⁸⁸ S. S. Cebesoy, a.g.m., s. 173.

¹⁸⁹ K. R. Venhoof, a.g.e., s. 158.

¹⁹⁰ Ö. Tütüncüler, a.g.e., s. 58.

¹⁹¹ H. A. Şahin, “Kültepe...”, s. 316.

¹⁹² A. M. Darga, a.g.e., s. 120.; K. Koçak, a.g.m., s. 216.

¹⁹³ S. S. Cebesoy, a.g.m., s. 174.

hareketle elbise yapımında kullanıldığı anlaşılan bu kumaşın Asur'a, Güney Mezopotamya'dan geldiği fikri ortaya çıkmaktadır.

Nitekim CCT 2, 3, 15'de, kusītum kelimesi, *kusītum ma-al-a-i-tum*'la beraber geçmesine rağmen, Lewy 1968, 14-15'te, *kusītam pasītam* "beyaz kusītum" şeklinde; KC 3/2, 169'da, "*I TÚG ku-sí-tum*³⁾*lu al-ku-a -i- tum*⁴⁾ *ù lu ši-li-ip- kà-um*" ile, KTB 7, 4-5'te ise, *kusiātum ra-qá-tum* "ince kusiātum" ifadeleri geçmektedir.

İlk zamanlarda sıradan bir giyecek olmasına rağmen, ilerleyen dönemlerde nitelikli kusītum giysileri üretilmeye başlanmasından sonra özel durumlarda tanrılar ve krallar tarafından giyilmeye başlanmış olan kusītum giysisinin, kenarları bağlanarak vücudu sarması sağlanıyordu.¹⁹⁴ Nitekim CCT 1, 29, 6'da B/Paḫatima sarayının yerel idarecilerine sunulan hediyeler arasında (*I TÚG ku-sí-tám ma-ar-da-a-tám*) kusītum'a da rastlanılmaktadır.¹⁹⁵ Bu da kusītum'un kral veya yüksek mevkideki kişiler ya da kurumlar tarafından tercih edilen bir kumaş türü olduğunu göstermektedir.¹⁹⁶

Ayrıca kusītum ve daha birçok kumaş cinsinin ticareti esnasında, tüccarların daha önce ticari mallarını depo etmek için evlerinde oluşturduğu "huršum"¹⁹⁷ denilen odalar, kumaş veya diğer ticari malların ticaretinin gelişmesiyle, sarayın çeşitli cins ve kalitedeki kumaşlarını ya da diğer mallarını depo ettikleri bir yer olarak kullanılmıştır. Huršum denilen depoların amirliğini ise "rabi huršatim" denilen şahıslar yapmaktaydı. Metinlerde bu rabi huršatim'ler genellikle (belki de hediye olarak) kumaş alıcısı şeklinde geçmektedir. Nitekim çivi yazılı metinlerde: ⁽⁵⁾*a-ha-ma I TÚG ku-sí-tám* ⁽⁶⁾*i-na É^dİM⁷⁾ GAL hu-ur-ša-tim* ⁽⁸⁾*il₅-qé*, "ayrıca, 1 (parça) kusītum kumaşını depolar âmiri tanrı Adat tapınağında aldı." ifadesinden yola çıkarsak diğer kumaş türlerinin yanında kusītum kumaşları da bu depo amirleri tarafından hediye veya satın alma yoluyla alınmaktadır.

¹⁹⁴ K. R. Veenhof, *a.g.e.*, s. 161.

¹⁹⁵ S. S. Cebesoy, *a.g.m.*, s. 174.

¹⁹⁶ Yeni Babil metinlerinde geçen ifadelerden hareketle, Kusītu yazılışıyla karşımıza çıkan bu elbise türü yünden yapılma bir giysi çeşididir. Her zaman tanrıçalar tarafından giyildiğini anladığımız bu giysi türü, Yeni Asur metinlerinde ise tanrıların (Dumuzi ve Šakkan) kullandığı bir giysi olarak geçmektedir. Bunun yanında bu giysi türü askerler ve ticari faaliyetleri yöneten memurlarca da kullanılmıştır.: Wilfred Van Soldt, "Assyrian Uniforms", *Studies Presented to Klass R. Veenhof on the Occasion of his Sixty-fifth Birthday*, Cambridge 2001, s. 378. Bkz. resim 4.

¹⁹⁷ H. Erol, *a.g.e.*, s. 24.: "huršum", "kiler, ambar, depo" anlamlarına gelmektedir. Metinlerde sıkça geçen ifadelerden, tüccarların ticarî mallarını evlerindeki *huršum* denilen odalarda muhafaza ettikleri anlaşılmaktadır. Saraylarında yiyecek malzemesi, kumaş ve çeşitli madenleri *huršum*'da depoladıklarını gösteren metinler bulunmaktadır.: Kt. n/k 1318'de: ⁽⁹⁾*e-mu-qá-tám e-pu-uš-ni-a-tí-ma* ⁽¹⁰⁾*ù-nu-ut-ni / a-na* ⁽¹¹⁾ É.GAL^{LIM}-šu / *ú-šé-li-ma* ⁽¹²⁾*i-hu-ur-ši-im / ik-ta-na-ak*, "(rubaum) bize kötüdavrandı, bizim mallarımızı sarayına çıkarttı ve deposunda mühürlledi". Buradan anlaşılacağı üzere *huršum* denilen odalarda çeşitli malzemelerin deposu yapılmaktadır.

Diğer taraftan, daha önce de belirttiğimiz gibi kusitum, Asur'dan ithal edilen bir kumaş türü olarak ifade edilmesine karşılık, metinlerde bu kumaş ismi Mama şehriyle¹⁹⁸ birlikte geçmektedir. Metinlerde Mama şehri, kumaş ticareti hususunda ithal eden değil, ihraç eden bir tekstil kenti konumunda geçmektedir.¹⁹⁹ Nitekim bu konuyla ilgili olarak, daha önce de bahsettiğimiz gibi, tüylü veya kalın yünlü bir kumaş türü olan ve Anadolu'da hayli geniş bir pazara sahip pirikannum kumaşı ile, kaliteli ve pahalı olduğuanlaşılan ve aynı zamanda Asur'dan da ithal edilen kusitum kumaşının Mama şehrinde imaledildiğini belgeleyen *ku-sı-tim ša Ma-ma-i-e* “Mama'nın kusitum kumaşı” ya da *ku-sı-a-tim ša Ma-am-ma SĪG₅^{im}* “Mama'nın iyi cins kusitum kumaşı” ifadelerine²⁰⁰ metinlerde rastlanılmaktadır.

Kusitum kumaşının fiyatına gelince, çivi yazılı metinlerde buna dair çeşitli bilgiler vardır. Normal kalitedeki kusitum giysileri için 40 mina yün karşılık olarak kabul edilirken, 40 kusitum giysisi de, parça başına 3 şeşel gümüşe tekabül etmektedir.²⁰¹ Diğer taraftan BIN 4, 189, 13-14'te parça başına 10 şeşel; TC 1, 81, 36'da 7 ½ şeşel; CCT 1, 35, 15'de 7 şeşel fiyatları verilmektedir.²⁰² Kusitum kumaşının fiyatı hakkında ayrıntılı bilgiye ise Kt.o/k 128 nolu metinden ulaşmak mümkündür.²⁰³

Nitelikleri bakımından beyaz veya ince, kaliteleri açısından ise normal ya da iyi kalitelerde üretilen kusitum kumaşının fiyatlarında da çeşitlilik görülmesi muhtemeldir.

9) kuš(š)utum:

Kuš (š) utum'un ne olduğu tam olarak belli olmasa da, onun bir elbise ya da *da-ba-du GAL* olarak adlandırılan giysinin bir parçası olabileceği, hatta III. Ur metinlerinde görülen *TÚG da-ba-tum* ile aynı olma ihtimalinin varlığı söz konusudur.²⁰⁴ Nitekim metinlerde kuš (š) utum'dan *ša lubūšti* “giysi” olarak bahsedilmektedir.

Diğer taraftan Kuš (š) utum kelimesinin yazılışı ise, çivi yazılı tabletlerden anlaşıldığı kadarıyla *TÚG* determinatifi ile birlikte *ku-uš-ša-di/ti₄* yazılışıyla karşımıza çıkmaktadır. Yine bu metinlerden 1 kuš (š) utum kumaşının fiyatı 20 şeşel gümüşten düşük olmadığına dair ifadeler vardır. Dolayısıyla buradan bu kumaşın pahalı bir kumaş olduğu anlaşılmaktadır.

¹⁹⁸ G. Gökçek, “Kültepe...”, s. 313.: Asurlu tüccarların en önemli kâr vasıtası olarak Anadolu kentlerine ihraç edilen çeşitli türdeki kumaşlardan bazılarının, Mama şehrinde üretildiği ve Asurlu tüccarların bu kumaşları, buradan Anadolu şehirlerine pazarladıkları görülmektedir.

¹⁹⁹ G. Gökçek, “Kültepe...”, s. 313.

²⁰⁰ E. Bilgiç-S. Bayram, *a.g.e.*, s. 53.

²⁰¹ Ö. Tütüncüler, *a.g.e.*, s. 58.

²⁰² S. S. Cebesoy, *a.g.m.*, s. 175.

²⁰³ Esmâ Öz-İrfan Albayrak, “1963 Yılı Kültepe Kazısında Ele Geçen Altı Yeni Tablet”, *Archivum Anatolicum*, C. VIII, S. 2, Ankara 2005, s. 28.

²⁰⁴ K. R. Venhoof, *a.g.e.*, s. 163.

10) lubūšum:

Asur ticaret kolonileri tabletlerinde değişik anlamlarda geçen lubūšum kumaşı, metinlerde genel itibariyle giysi olarak kullanılmıştır. BIN 6, 187, r.12'de, *26 ma-na URUDU* ¹³⁾ *i-ri-ḥa-ma a-na lu-bu-uš* ¹⁴⁾ *a-ši-ti-kà ù me-er-i-kà* ¹⁵⁾ *ù ú-ku-ul-ti-šu-nu* ¹⁶⁾ *ni-ta-dí-in* “ 26 mina bakır arttı ve onları karının ve oğullarının giysisi için ve onların yiyecekleri için harcadık.”²⁰⁵ ifadesi lubūšum'un giysi olarak kullanıldığına işarettir. Nitekim Venhoof, lubūšum'un özellikle TUG determinatifi ile beraber kullanıldığı zaman giysi ve elbise anlamlarında kullanılabileceğini iddia etmektedir. ATHE 47, 20-21'de, *TUG.Ḫl.A ana lubūš šuhārē*, “hizmetkârların giyinmesi için kumaş/elbise” ifadesi²⁰⁶ Venhoof'un yukardaki görüşünü destekler mahiyettedir. Tabletlerde geçen ifadelerden lubūšum kumaşı, hem tüccarın eşi ve çocukları için hem de, gençler vehizmetkârlar için elbise ve giysi yapımında kullanılan bir kumaş türü olarak geçmektedir.

Tabletlerde geçen *šitrum ša lubūšim* ibaresinden lubūšum'un, šitrum'dan yapılan bir kumaş veya elbise olduğu anlaşılmasının yanında, bu kumaşın nitelikleri bakımından beyaz, sarı ve yeşil gibi kategorilere ayrıldığını da tabletlerden anlamak mümkündür. Bu kumaşın beyaz renkte olanı diğer türlerine göre, ince ve güzel olduğu için daha fazla rağbet görmektedir. Dolayısıyla bu kumaş daha ziyade soylu kişilere, örneğin Kaniş'teki yerel idareciye ve Prens Peruva'ya hediye olarak gönderilmesi onun, yeşil ve sarı rengine göre daha makbul olduğunu göstermektedir.²⁰⁷ Lubūšum kumaşının çeşitliliğinin fazlalığı onun, bir yandan hizmetkârlar için diğer yandan ise soylular veya prensler için elbise ve giysi olarak kullanılmasına imkân vermiştir. Nitekim kral ve soylu kişilere hediye olarak sunulan beyaz bir lubūšum'un fiyatı hususunda da değişkenlik söz konusudur. Örneğin, bir metinde beyaz ve ince olanının satın alma fiyatı 1 mina gümüş iken, bir başka metindeki fiyatı ise 20 šeqel olarak geçmektedir.²⁰⁸ Keza RHA 18, 37, 8'de, 1 lubūšum'un 10 ½ šeqel, ATHE 66, 22'de ise, 12 beyaz lubūšum'un her birinin 2 ½ bilat bakır'dan az olmadığı bahsedilmektedir.²⁰⁹

²⁰⁵ S. S. Cebesoy, a.g.m., s. 175.

²⁰⁶ K. R. Venhoof, a.g.e., s. 164.

²⁰⁷ M. Darga, a.g.e., s. 121.

²⁰⁸ H. A. Şahin, “Kültepe...”, s. 318.

²⁰⁹ S. S. Cebesoy, a.g.m., s. 176.

11) ūilipkā'um/ ūulupkā'um:

Metinlerde geçen ifadelerden Őukupka²¹⁰ ūehrinde dokunduėu anlařılan bu kumař tūrū, genellikle TŪG determinatifi ile beraber geçmesinden dolayı elbise veya kumař anlamına geldiėi dūřūnūlmektedir.²¹¹

Garelli 1966, 112, n. 43, 6'da, ūilipka'um için, "Asur'dan ihraç edilen" ve "Asur mabedinin malı olarak bana emanet edilen" ūeklinde bahsetmektedir. Nitekim çok satılan ya da gūnderilen kumařlara ait listelerde bu kumařın sıkça geçmesinden Asur'dan ihraç edilen bir kumař tūrū olduėunu anlamaktayız.²¹²

Birçok metinde ūilipkā'um, "–ku-um", "–kà-an", "–ki-ū", "–ki-ū-um", "–ki-um" ya da "–ki-im" ūeklinde sonlanmakta ve ūi-li-kà-ū-um, ūu-lu-ki-am, ūu-lu-kà-ū yazılıřları ile karřımıza çıkmaktadır.²¹³ Bundan dolayı bu kelimenin, ūilip/ūulupkūm/kā'um/kūm tūrūnde yazılıřları sūz konusudur.

Őilipkā'um çoėu metinde raqqutum, lubūřum, kusūtum, takuřtā'um gibi kaliteli kumařlarla beraber geçmektedir. Ayrıca birkaç metinde de "ĥiriřnana"²¹⁴ ile beraber geçmesi ĥiriřnana'nında bir nevi kumař tūrū olabileceėini dūřūndūrmektedir.²¹⁵

Bu kumařın Anadolu'daki satıř fiyatı yaklaşık olarak 22 ½ ūeql, ya da 33 ūeql olmasına raėmen, Garelli'ye gūre ise, bu kumařın fiyatı 50 mina iřlenmiř bakırdır.²¹⁶ Diėer taraftan Asur'daki alıř fiyatı hakkında bilgi bulunan tek metin TC 1, 47'dir. Burada 3 raqqutum, 2 ūilipkā'um, 4 takuřtā'um ve 12 lubūřum ile birlikte geçmekte ve toplam fiyatın 1 mina gūmūř olduėu anlařılmaktadır. Fiyatından da anlařılacaėı ūzere bu kumař tūrū kaliteli olmasından dolayı pahalıdır.

12) takuřtā'um:

Takuřtā'um kelimesi Lewy'e gūre, Taggařta'dan, GELB'e gūre ise, Takkuřta kasabasının isminden tūretilmiřtir.²¹⁷ Keza hem A. GOETZE, Kleinasien 1957, 77'de, hem de E. BİLGİÇ, 1945-51, 36a'da, bu kelime yer adı olarak geçmiřtir.²¹⁸ –tasonekli yer adlarından biri olarak kabul edilen bu yerin, kumař ūretilen bir ūehir olarak tanındıėı

²¹⁰ Bir kumaş cinsini ifade etmek için kullanılan bu isim, kumaş imal ve ihraç eden bir yer olarak ifade edilmektedir.: R. Kuzuoğlu, *a.g.e.*, s. 138.

²¹¹ E. Bilgiç, *a.g.e.*, s. 57.

²¹² S. S. Cebesoy, *a.g.m.*, s. 177.

²¹³ K. R. Venhoof, *a.g.e.*, s. 166.; Ayrıca ūilipkā'um , ūi-li-ip-kà-um, ūi-li-ip-kà-im, ūu-lu-up-kà-ū veya TŪG ūi-li-ip-kà-a-am ūeklinde ūrneklerini çoėaltabileceėimiz yazılıřlara dasahiptir.: R. Kuzuoėlu, *a.g.e.*, s. 138.

²¹⁴ ĥiriřnana: Anlamı tam olarak belli olamamakla beraber bir kumař çeřidi olduėu anlařılmaktadır. Bu kumař tūrūnū ilerleyen būlūmlerde daha detaylı ele alacaėız.

²¹⁵ E. Bilgiç, *a.g.e.*, s. 57.

²¹⁶ H. A. řahin, "Kūltepe...", s. 320.

²¹⁷ K. R. Venhoof, *a.g.e.*, s. 167.

²¹⁸ S. S. Cebesoy, *a.g.m.*, s. 178.

ve Hitit metinlerinde geçen Takašta ile aynı olduğu kabul edilmesi hâlinde, yeri için ancak Hitit kaynaklarına göre bir tahmin yapmanın mümkün olduğu belirtilmektedir.²¹⁹

Bu kelime Garelli 1964, 115, 15, 11'de, *ta-ku-uš-ta-a[-m]*, CCT 5, 34c 11'de, *ta-ku-uš-tú-um* şekliyle geçmesine rağmen²²⁰, Kültepe metinlerinde ise *Ta-ku-uš-ta-am?*, *[T]a-ku-uš?-ta-e-kà* ve *TÚG Taku-uš-ta-e* yazılışlarıyla geçmektedir. Anlaşılacağı üzere kelime –ta-ú/e/am şekliyle son bulmaktadır.

Metinlerden Asur'dan ihraç olduğunu anladığımız takuštā'um kumaşının Asur'daki satın alma fiyatı yaklaşık olarak 6 veya daha fazla şeşel gümüş iken satış fiyatı ise ortalama 12 şeşel gümüşür.

13) namaššūḫum:

Namaššūḫum: E. Bilgiç'e göre, Protohitit kökenli bir kelime olmasına rağmen²²¹, Venhoof'a göre ise, bu kumaş Asur'dan ithal edilen bir kumaştır.²²² Metinlerde çok fazla rastlanılmayan bu kumaş türünün anlamı hakkında da pek fazla bilgi yoktur.

Tabletlerde sadece birkaç yerde geçen namaššūḫum kelimesinin yazılışı ise *na-ma-šu-ḫu* ya da *na-wa-šu-ḫu-um* şeklinde geçmektedir. Ancak kelime üzerine yapılan araştırmalar sonucu “nawaš(š)ūḫum'um”, namaššūḫum kelimesinin daha eski yazılışı olduğu anlaşılmıştır. Dolayısıyla namaššūḫum'u “w” yerine “b” ile yazılmış şekliyle görmekteyiz. Başka bir metinde de bu kelime *na-ma-an-šu-ú-um* şekliyle karşımıza çıkmaktadır.

Diğer taraftan namaššūḫum kumaşı tabletlerde *5 ku-tā-nu ú na-ma-šu-ḫu-um*, “5 kutānum ve namaššūḫum” şekliyle geçmesi, namaššūḫum kumaşının kutānum kumaşına dahil olabileceği fikrini akla getirmektedir. Buradan bu kumaşın kutānum kumaşı gibi pahalı olduğunu anlamaktayız. Aynı zamanda CCT 5, 44a, 3'de geçen, *10*

²¹⁹ R. Kuzuoğlu, *a.g.e.*, s. 147.: Ayrıca Kuzuoğlu, Hitit metinlerinde hem bir şehir hem de bir memleket olarak gösterilen bu yerin, II. Murşili'nin yıllığında Gaška seferi münasebetiyle geçmesine dikkat çekerek, “Kral'ın, yılbaşında Kızılırmak kenarında kurduğu karargâhından kalkıp isyan eden Gaška memleketlerine karşı gittiği ve evvelâ Takašta şehrine, sonra sıra ile İšataluppa, Kappuppuva şehirlerine vardığı” bilgisinden hareketle, Hattuša'nın kuzey doğu mıntıkasında olacağı tahmin edilen Gaška memleketinin bir parçası olan Takašta şehrinin, Sivas havalisinde bir yerde olacağını ifade etmektedir. Ayrıca bu yer, Havza ve Samsun arasında da aranmaktadır. Fakat bir başka görüşe göre ise, Hititçe yer adı Takašta ile Eski Asur metinlerinde geçen Takušta'nın irtibatlı olmadığı da ileri sürülmektedir.

²²⁰ S. S. Cebesoy, *a.g.m.*, s. 178.

²²¹ E. Bilgiç, *a.g.e.*, s. 65.

²²² K. R. Venhoof, *a.g.e.*, s. 167.: Ayrıca Venhof namaššūḫum'um, Asur'dan ithal edilen abarnūm, šubātum şa akkidî ve kutānum kumaşlarıyla beraber geçmesinden hareketle, onun ithal bir kumaş türü olduğunu anlamının mümkün olduğunu söylemektedir.; Keza H. A. Şahin'e göre de, Kt. n/k 1099'da “5 adet şehir (Asur'un) iyi cins namaššūḫu kumaşı” geçen ifadesinden hareketle namaššūḫu kumaşının Asur üretimi olduğunu beyan etmektedir. Zaten son yapılan çalışmalarda bunu doğrular mahiyettedir.: H. A. Şahin, “Kültepe...”, s. 319.

TÚG.HI.A na-ma-šu-ḫi SIG₅ DIRIG , “10 (top) çok iyi kalitede namaššūḫum” ifadesinden de bu kumaşın çeşitli kalitelilerinin olduğunu anlamaktayız.²²³

Pahalı ve çeşitli kalitelerinin olduğunu anladığımız namaššūḫum kumaşının fiyatı tabletlerde 25 šeşel gümüş olarak geçmektedir.

14) šulḫum:

Mašḫu ile beraber geçmesinden dolayı onunla bağlantılı olabileceği düşünülen šulḫum, metinlerde genellikle TÚG determinati ile šu-ul-ḫi ya da šu-ul-[ḫu] şekillerinde geçmektedir.²²⁴ Anadolu’ya yapılan Asur ithalatını anlatan LB 1293, 15’de geçen, “56 TÚG šu-ul-ḫu¹⁶⁾ ú ša a-k[i-di-e]” ifadesinden anlaşılacağı üzere šulḫum kumaşı Akad kumaşı ile beraber geçmektedir ve bu da bize onun Asur’dan Anadolu’ya ithal edilen bir kumaş türü olduğunu göstermektedir. Bu duruma diğer örnek ise bu metnin devamında tablette geçen “ bana ilk kervanla birlikte 9 ½ mina, 3 ⅔ šeşel gümüş yolla” ifadesi bu mektubu yazanın Asur’da yaşadığını göstermekle beraber, bu kumaşında ithal olduğunu anlamamıza yetecek niteliktedir.²²⁵

Diğer taraftan Gelb, bir eserinde Zalpa²²⁶ ve Hurama²²⁷ şehirleri ile ilgili kumaş isimlerini belirttikten sonra “iš-ti šu-ul-ḫi-i ša ta-ša-a-ma-ni-ni iš-ti I-ku-pi-a še-bi-lá-ni-šu-nu”, “Ikuppia ile birlikte benim için satın alacağın šulḫum kumaşlarıyla birlikte onları bana gönder.” ifadesine yer vermesi, bu kumaş türünün Zalpa ve Hurama ile ilgili olduğunu ortaya çıkarmıştır. Keza bu metin aynı zamanda bir kaçakçı (mupazzirum) ve bir ülke (mātum) hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir.²²⁸ Yer isimlerinden anlaşılacağı üzere bu olay Anadolu’da gerçekleşmiştir. Aynı zamanda šulḫum kumaşını satın alan kişinin de Anadolu’da oturmadığı anlaşılmıştır.

Zalpa ve Hurama isimlerinin geçtiği tabletlere baktığımız zaman bu şehirlerin dokuma ticaretinde faal ve aktif rol oynamakta oldukları görülmektedir. Nitekim 42. Kt.

²²³ S. S. Cebesoy, a.g.m., s. 179.

²²⁴ E. Bilgiç, a.g.e., s. 83.

²²⁵ S. S. Cebesoy, a.g.m., s. 179

²²⁶ Zalpa’nın lokalizasyonu konusunda tam bir netlik olmasa da onun yeri üzerine birçok görüş ortaya atılmıştır. Buna göre: Boğazköy-Merzifon arasında; Kırşehir civarında; Bafra yakınlarında; Kızılırmak havzasında; Sürüç yakınlarında; Gaziantep civarında; Kızılırmak’ın Karadeniz’e döküldüğü yerde ve güneyde Karasu üzerinde; İslahiye’nin doğusunda aranması gerektiğine dair görüşler bulunmaktadır.: R. Kuzuoğlu, a.g.e., s. 180.; Ayrıca bu konuda ayrıntılı bir çalışma ise, Özlem Sir Gavaz tarafından yapılmıştır.: Özlem Sir Gavaz, “Hitit Kenti Zalpa’nın Yeri Üzerine”, *Anadolu / Anatolia 31*, Ankara 2006, s. 6.

²²⁷ Hurama’nın, Kaniş yakınlarında bir seyahat istasyonu olduğu ve Kaniş’e takriben 30 km’lik bir bölgede araştırılması gerektiği iddia edilse de, bu konuda da tartışmalar hala mevcuttur. Asur yönünden Kaniş’e ulaşmadan önceki (Şalahšua’dan sonra) son istasyon olduğu düşünülen Hurama’nın, Kargamış ile Malatya arasındaki dağlık bölgede, Malatya ve Elbistan çevresinde, ve Kaniş’in güneydoğusunda dağlık vadide olabileceğine dair görüşler vardır.: R. Kuzuoğlu, a.g.e., s. 84.

²²⁸ K. R. Venhoof, a.g.e., s. 168.

o/k 26 envanter nolu Puzur-Ana'dan, Enam-Aššur, Duma, Niwah[šuşar] ve Niwahšuşar'a hitaben yazılmış olan ve çeşitli miktarda tekstil ürününü konu alan mektubun 5. satırında “*Zalpa tülü*” ifadesi karşımıza çıkmaktadır. Başka bir belgede 43. Kt. o/k 29 envanter nolu bir tekstil metninde de, 4-5. Satırlarda “*Zalpa tülünü benim mührümle*” ifadesi yer almaktadır.²²⁹ Buradan anlaşılacağı üzere Zalpa şehri tekstil ticaretinde önemli bir yere sahiptir. Diğer taraftan, KTS 2, 29, 14’de, *TÚG.HI.A ša Hurama* “Hurama kumaşı”, KTS 2, 4, 7’de, *ú-ba-tí-a ša Za-al-pà ù Hu-ra-ma* “Zalpa ve Huramakumaşı” ifadelerinden tekstilin Hurama’nın ticarî hayatında da önemli bir yer tuttuğu anlaşılmaktadır.²³⁰

Tabletlerde geçen şulḫum kumaşının fiyatına baktığımızda, ICK 2, 296, 4-5’de, fiyatının 35 mina bakır olduğuna dair bir ifade geçmektedir.²³¹ Başka bir metinde ise şulḫum ve Akad kumaşları 7 1/3 šeşel olarak geçmektedir.²³²

15) makūḫum:

TÚG determinatifi ile yazılan makūḫum kumaşı Venhoof’a göre, Anadolu’da dokunan yerel bir dokuma ürünüdür.²³³ Aynı şekilde Bilgiç’de makūḫum’u protohitit kökenli bir kelime olduğunu beyan etmekte ve bu kumaşın Anadolu’da dokunan yerel bir kumaş cinsi olduğunu söylemektedir.²³⁴

Makūḫum kumaşının Anadolu’daki nakliyatı ile ilgili bilgi veren EL 132, 3’de, makūḫum kumaşı, 50 TÚG *ma-ku-ḫi* yazılışı ile ve kutānum, lubūšum, namaššūḫum, ve šulupkā’um ile beraber geçmektedir. Bu da, bu kumaş türünün nitelikli bir kumaş türü olduğunu göstermektedir. Asur’dan Anadolu’ya gelen nakliyatlar arasında bu kumaş türüne rastlanılmaması da bu kumaş türünün Anadolu üretimi yerel bir dokuma ürünü olduğunu göstermektedir. Ayrıca Anadolu’da üretilen bu kumaşın yünlü bir giyecek olarak kullanılmakta olduğu tabletler incelendikçe anlaşılmaktadır.²³⁵

Diğer taraftan makūḫum kumaşının fiyatı tabletlerde farklı şekillerde geçmektedir. KTS 18, 5’de, Anadolu’daki bir yerin, sarayına “20 TÚG makūḫum’un değeri olarak parça başına 20 mina bakır ödeme beyan edilmiştir.” TC 3/2, 132, 1’in 5. satırında da; *1 ma-ku-ḫu i-ḫa-ra-nim il₅-qí-ú-ma 15 GÍN iš-qú-l[u]*, “Yolda bir

²²⁹ İrfan Albayrak, *Kültepe Tabletleri IV*, Ankara 2006, s. 92-93.

²³⁰ R. Kuzuoğlu, *a.g.e.*, s. 84.

²³¹ S. S. Cebesoy, *a.g.m.*, s. 179

²³² K. R. Venhoof, *a.g.e.*, s. 168.

²³³ K. R. Venhoof, *a.g.e.*, s. 169.

²³⁴ E. Bilgiç, *a.g.e.*, s. 64.; Ancak Şahin, makūḫum kumaşının Asurdan Anadolu’ya ithal edilen bir kumaş türü olduğunu beyan etmektedir.: H. A. Şahin, “Kültepe...”, s. 319.

²³⁵ A. M. Darga, *a.g.e.*, s. 121.

makūḥum aldılar ve 15 ŧeql ödediler.” denilmekte ve metnin devamında da parça başına 9 ½ ŧeqlenden satılan 60 makūḥum ve ēb/ pīšum’dan bahsedilmektedir.²³⁶ EL 261’de makūḥum kumaşının fiyatı ile ilgili olarak 32 ½ talent bakır ifadesi geçmektedir.²³⁷

Makūḥum kumaşının hem tabletlerde geçen fiyatlarından hareketle hem yukarıda da bahsettiğimiz gibi kutānum vb. kumaş türleri ile beraber geçmesinden, bu kumaş türünün pahalı ve nitelikli bir kumaş olduğu aşikârdır. Ayrıca Kt. n/k 1689 nolu metinde *ma-ku-hi i-na Bu-ru-<uš>-ha-tim wa-qar*, “makuhum puruḥattum’da pahalıdır.”²³⁸ ifadesi bu kumaşın pahalılık derecesini göstermesi açısından önemlidir.

16) sab/pd/tinum:

KTS 54c, 4, 8’de, saptinum kelimesi “TÚG₂ sa₃ aḫ₂-ti₂-ni ve TÚG₂ sa₃ aḫ₂-ti₂-ni” yazılışı ile yazılmasından ve başka metinlerde de TÚG determinatifi ile yazılması onun bir kumaş olduğunu göstermektedir.²³⁹ Kelimenin yazılışının bu şekilde olacağı düşünülmesine karşın aksini iddia edenlerde vardır. Bilgiç’e göre, saptinum kelimesi Anadolu’lu bir isim olmasına rağmen, Lewysaptinum’u, saptinum şeklindeki yazılışına dayanarak Suriyeli spudnā ile bağlantılı “yünlü giyecek” şeklinde tercüme etmiştir.²⁴⁰

İncelenme imkânı bulan tabletlerden anlaşıldığı kadarı ile saptinum kelimesinin metinlerde 12 kez geçtiği anlaşılmakla beraber, KTS 36c 9’da, Hahhum’daki TÚG sab/pd/tinum SIG₅’in satın alış fiyatının geçtiği metinde, yukarıda söylediğimiz saptinum kelimesinin geçtiği 12 metinden sadece biridir.²⁴¹ Bu metinlerden şu sonuca varmak mümkündür ki, saptinum kumaş Anadolu’nun yerli dokuması olan bir kumaştır. Nitekim saptinum kumaşının pirikannū kumaş ile beraber geçmesi de bu durumu aydınlatıcı özelliğe sahiptir. Ayrıca Anadolu’daki Koloni Mahkemelerinde görülen davalara baktığımız zaman, Wahšušana karumu’nda Luzina, Šū-Kuttum ve Liptanim arasında geçen bir davanın konusu 49 pirikannū, 14 saptinum ve 4 DIZABUM kumaşlarıdır.²⁴² Buradan bu kumaşların ne kadar değerli olduğu ve aynı

²³⁶ S. S. Cebeşoy, a.g.m., s. 180.

²³⁷ H. A. Şahin, “Kültepe...”, s. 319.; Ayrıntılı bilgi için bkz.: Kt. o/k 128 nolu metin, makūḥum ve kusītum kumaşları hakkında fiyat listesidir.: E. Öz-İ. Albayrak, a.g.m., s. 28-30.

²³⁸ H. A. Şahin, “Kültepe...”, s. 319.

²³⁹ E. Bilgiç, a.g.e., s. 37.

²⁴⁰ S. S. Cebeşoy, a.g.m., s. 180.

²⁴¹ S. S. Cebeşoy, a.g.m., s. 180.

²⁴² Hasan Ali Şahin, “Anadolu’daki Eski Asur Koloni Mahkemeleri”, *Erciyes Üniversitesi SBE. Dergisi*, S. 21, Erciyes 2006, s. 143.

zamanda kumaşların mahkemede çözüme kavuşturulmaya çalışılan bir konu olduğu anlaşılmaktadır.

Metinlerden anlaşıldığı kadarı ile çeşitli kalitede üretildiği anlaşılan saptinum kumaşının bir metinde fiyatı 1/3 mina bakır şeklinde geçer iken, başka bir metinde satış fiyatı 5 sheqel gümüş olarak geçmektedir.²⁴³

17) DIZABum:

Kelimenin okunuşu tam olarak bilinmemesine rağmen, onun yünlü ve kaba bir kumaş türü olduğu düşünülmektedir.²⁴⁴ Böyle bir düşünceye sahip olunmasının nedeni ise bu kumaşın kendisi gibi yünlü kumaş olarak bildiğimiz saptinum, pirikannüm kumaşları ile beraber geçmesinden ileri gelmektedir. Sadece 6 tablette geçtiğini gördüğümüz DIZABum kumaşı tabletlerde 7 TÚG DI-ZA-BU-ú yazılışı ile karşımıza çıkmaktadır.

Ayrıca DIZABum kumaşı metinlerde nibrārum, burā'um, ve daha önce de söylediğimiz gibi saptinum ve pirikannüm kumaşları ile beraber geçmesi onun kalite değerinin yüksek olduğunu göstermektedir. Fakat ICK 2, 160, 3'de, köle için yapılan bir ödemeden ve DIZABum kumaşından bahsedilmektedir.²⁴⁵ Dolayısıyla bu kumaşın köleye karşılık verilen bir meblağı ifade etmek için de kullanılabileceği akla gelmektedir.

Diğer taraftan tabletlerden anladığımız kadarı ile bu kumaşın Asurlu bir bayana hediye olarak gönderilmesi, onun Anadolu üretimi bir kumaş türü olduğunu göstermekle beraber, hediye olarak verilmesi de yine onun kaliteli olduğunu göstermektedir.

18) menuniānum:

Tabletlerden Anadolu'da dokunduğunu anladığımız menuniānum kumaşı yazılışı itibariyle bazen TÚG determinatifi ile “1 TÚG menü-ni-<a>-nu-um bazen de determinatifsiz “me-nu-ni-a-nu/ni (çoğul hali)” ya da “me-nu-ni[a-nam]” olarak tabletlerde yerini almıştır.²⁴⁶ TÚG determinatifi ile beraber yazılması menuniānum'un kumaş veya elbise olarak kullanıldığını göstermektedir.

Daha çok Anadolu içindeki ticareti anlatan metinlerden bu kumaş türünün Anadolu'da üretilen bir kumaş olduğunu anlamaktayız. Nitekim tabletlerde yünlü ve

²⁴³ H. A. Şahin, “Kültepe...”, s. 315.

²⁴⁴ K. R. Venhoof, *a.g.e.*, s. 170.

²⁴⁵ S. S. Cebesoy, *a.g.m.*, s. 181.

²⁴⁶ E. Bilgiç, *a.g.e.*, s. 48.

pirikannū kumaşı ile beraber geçmesi bunu doğrular niteliktedir. Başka bir tablette de, kusītum kumaşı ve yine yünle beraber geçmektedir.

Diğer taraftan “Inbi–Ištar’ın siparişini anlatan BIN 4, 78, 6-11’de: ⁶⁾.... *Pí-ri-kà-ni* ⁷⁾ *ša lu-bu-uš* *šú-ḥa-ri* ⁸⁾ *lu me-nu-ni-a-nu lu i-pí-šu* ⁹⁾ *lu p’í-ri-kà-ni ša-a-na* ¹⁰⁾ *lu-bu-ší-im da-nu-ni-ma* ¹¹⁾ *pé-lu-tam*²⁴⁷ *ú-bu-lu-ni*, “hizmetçilerin elbiseleri için pirikannū (kumaşları); ister menuniānumlar ister ēb/pīšumlar isterse pirikannūlar olsun, giysi için gönderilen (kumaşlar) yeterli sertlikte ve kırmızı renkte (?) (olsun)” denmektedir.²⁴⁸ Buradan hareketle, menuniānum kumaşının ve yukarda geçen diğer kumaşların hizmetçiler için giysi yapımında kullanılan bir kumaş türü olduğu anlaşılmaktadır. Keza Venhoof’da, bu kumaşın düşük maliyetli olmasından dolayı hizmetçiler ve görevliler tarafından giysi olarak kullanıldığını beyan etmektedir.²⁴⁹ Bir başka tablette bu durum şu şekilde geçmektedir: ⁶⁾... *3 TÚG me-nu-ni-a-ni* ⁷⁾ *ša 1 GÍN.TA KU.BABBAR*⁸⁾ *a šú-ḥa-ri ša-a-mi-ma*, “3(top) menuniānum kumaşını birer šeqel gümüş üzerinden hizmetçiler için satın al.”²⁵⁰ buradan anlaşılacağı üzere menuniānum, hizmetçiler için kullanılan ve bir parçası 1 šeqel tutan, pirikannū türü ve düşük kalitede bir kumaş cinsidir.

19) ēb/pīšum:

Ēb/pīšum, metinlerde ebišu, ebiššu, ibi(š)šu, ip/bi(š)ša, epīšu, ipišu(m) gibi çeşitleriyle karşımıza çıkan,²⁵¹ elbise ve giysi anlamına gelen, Anadolu’nun yerli üretimi bir kumaştır.²⁵² Metinlerden anlaşıldığı kadarı ile genelde ēb/pīšum kelimesi ilk hece olarak “e” ile yazılmaktadır. Bu kumaşın düşük kaliteli olması ve pirikannū kumaşı ile beraber geçmesi onun da yünden üretilebileceği fikrini ortaya çıkarmıştır. Keza Landsberger’de, kelimeyi “ebēšum” olarak okumuş ve “örnek” manasına geldiğini beyan ederek kelimenin epēšum filinden türediğini iddia etmiştir. Nitekim bu düşünceye göre, “eb/pīšu šapatim”, “(kalın) yünlü kumaş, battaniye” anlamlarına gelmektedir.²⁵³ Bu da bu kumaşın üretiminde yünün de kullanıldığını doğrular mahiyettedir.

Diğer taraftan Venhoof’da, Lansberger gibi kelimeyi epēšum olarak ele almış ve kelimenin en ucuz yünden yapılan elbise anlamına geldiğini belirtmekteyse de, Lewy

²⁴⁷ Pelū: Açık, parlak kırmızı.

²⁴⁸ S. S. Cebesoy, a.g.m., s. 182.

²⁴⁹ K. R. Venhoof, a.g.e., s. 171.

²⁵⁰ S. S. Cebesoy, a.g.m., s. 182.

²⁵¹ S. S. Cebesoy, a.g.m., s. 182.; E. Bilgiç, a.g.e., s. 63.

²⁵² K. R. Venhoof, a.g.e., s. 172.

²⁵³ S. S. Cebesoy, a.g.m., s. 182.

ise bu kelimeyi epišum olarak ele almış ve dolayısıyla da kelimenin “semer örtüsü” olarak kullanılan” battaniye” olduğunu öne sürmüştür.²⁵⁴

Öbür taraftan farklı yazılışlarının olduğunu beyan ettiğimiz ēb/pīšum kumaşı BIN 4, 78, 8 (6-10)’de, *i-pí-šu* şekliyle menuniānum ve pirikannū kumaşıyla beraber geçmektedir.²⁵⁵ Nitekim ēb/pīšum, metinlerden öğrenildiği kadarıyla çoğu kez menuniānum, pirikannū, makūḥum ile beraber geçmektedir. BIN 4, 162, 34-36’da *ina pirikannī samūtīm 4 pirikannū ša ipiša*, “kırmızı pirikannülardan 4 tanesi ēb/pīšum kalitesindedir.”²⁵⁶ ifadesinden ēb/pīšum vepirikannū kumaşlarının yanyana geçtiğini görmekteyiz. Ayrıca yukarıdaki ifadeden de anlaşılacağı üzere ēb/pīšum kumaşının, kumaş ticaretinde bir hayli rağbet gören kırmızı pirikannülara benzetilmeye çalışılması ēb/pīšum kumaşının da benzer kalitelere üretildiği fikrini ortaya çıkarmaktadır. Diğer taraftan bu kumaşın fiyatı metinlerde 15 şeşel gümüş olarak geçmektedir.

20) nibrārum:

Metinlerden anlaşıldığına göre, nibrārum kumaşı bir yandan ticareti yapılırken bir yandan da kervan anında kullanılan bir kumaş türüdür. Bir metinde nibrārum kumaşı kervan emtiasının tutulduğu listede sonuncu sırada yer almaktadır. Dolayısıyla bu kumaş türü çok fazla pahalı olmasa gerektir.

LB 1268, 13’de, “1 torba yükü 3 burā’um, 2 ni-ib-ra-ru ša a-bi-im, 1 DI-ZA-BU”²⁵⁷ ifadesi geçmektedir. Buradan bu kumaşın yol güzergâhında alınabildiği fikri ortaya çıksa da, bu ifadeyi destekleyen bilgiye bir başka metinde rastlanılmamıştır. Çivi yazılı tabletlerden edinilen bilgiye göre, nibrārum kumaşı Asur’dan Anadolu’ya ithal edilen bir kumaş türüdür.

Ayrıca nibrārum kumaşı, tabletlerde kusitum kumaşıyla da beraber geçmektedir. HUCA 38, 1967, 13’de, *1 nibrārum lu ša šubirīm lu ša ālim^{ki}* “ya Subartu²⁵⁸ ya da (Asur) şehrinde 1 nibrārum” ifadesi geçmektedir. Bu ifade Subartu

²⁵⁴ K. R. Venhoof, *a.g.e.*, s. 172.

²⁵⁵ S. S. Cebesoy, *a.g.m.*, s. 182.

²⁵⁶ S. S. Cebesoy, *a.g.m.*, s. 183.

²⁵⁷ S. S. Cebesoy, *a.g.m.*, s. 183.: “ša a-bi-im” kelimesinin manası açık olmamasına rağmen, eğer abum burada kervan istasyonu anlamında kullanılmışsa, nibrārum’un yol güzergâhında satın alındığı ve bundan dolayı da bu kumaşın kervanın gereçlerinden bir parçası olabileceği kanaati hasıl olmuştur.

²⁵⁸ Asurlu tüccarların ticarî faaliyetlerde buldukları Subartu’nun neresi olduğunu belirlemek zordur. Birkaç Kültepe metninde Subartu kumaşlarının Asur cinsi kumaşlarla birlikte geçmesi ve metinlerde Subartu kumaşının Kaniš’e, Asur’dan sevk ediliyor olması, Subartu’nun Asur’a yakın bir bölgede olduğunu düşündürmektedir. Dolayısıyla bu bölge, Dicle nehri boyunca uzanan, Asur’un kuzeyindeki bölgeyi ya da daha büyük bir ihtimalle, kervanların Asur’dan Anadolu’ya geçiş güzergâhındaki, 10 kadar

şehrinin kumaş üretiminde faal olduğunu göstermektedir. Nitekim Kt. 97/k 349'da, ⁶⁾ 2 TÚG *ku-sí-té-en ša Šubi-ri-im*, “2 (parça) Šubirum cinsi kusītumkumaşı” ifadesi; 91/k 344'da, ¹⁰⁾ 7? TÚG.HI.A *káb-tù-tim* ¹¹⁾ SİG₅ (silik) ¹²⁾ *šaŠu-bi-ri-im* ¹³⁾ *Ku-ni-lúm na-áš-a-kum*, “Subartum cinsi 7 (parça) kaliteli ağır kumaşı Kunīlum sana taşıyor” ifadesi; Prag I, 686'da ise, ¹⁹⁾ ... *ni-ib-ra-ra-am* ²⁰⁾ *lu ša Šu-bi-ri-im lu ša a-lim* ^{ki21)} *lu ku-sí-tám ša A-ki-di-e*, “...ya Subartu ya da Asur cinsi *nibrārum* kumaşını ya da Akkad cinsi *kusītum* kumaşını ...” geçen ifadelerinin yayında, özel koleksiyondan bir Kültepe metninde ise şunları okuyoruz: ⁵⁾ 1 TÚG *ša Šu-bi-ri-im* ⁶⁾ 1 TÚG *pu-ku-um* 1 TÚG [*š*] *a a-lim* ^{ki}, “1 (parça) Subartu cinsi kumaş, 1 (parça) *pukkum* kumaşı, 1 (parça) Asur kumaşı” ifadesi Subartu'nun, kumaşlarıyla tanınan bir yer olduğunu göstermesi açısından önemlidir. ²⁵⁹⁾

Öte yandan İšim-Su'en'in, Uşur-ša-Aşşur'a ve Šimat-İštar'a hitaben yazdığı 30. Kt. o/k 7 nolu mektupta, 10 adet kumaş ismi; *nibrārum*, *mahlaptum*, Akad tülü(kumaşı) gibi kumaş türlerinin isimleri ve kaliteleri hakkında ayrıntılı bilgi bulmak mümkündür. ²⁶⁰⁾ Ayrıca bu mektubun içeriğine baktığımız zaman bu tür kumaşların fiyatı hakkında bilgi mevcuttur.

Çok pahalı olmayan yünlü bir kumaş türü olan *nibrārum* kumaşının fiyatı hakkında metinlerde kesin bir ifade olmasa da, bir metinde geçen: ¹⁹⁾ ... *ni-ib-ra-ra-am* ²⁰⁾ *lu ša Šu-bi-ri-im lu ša a-lim* ^{ki21)} *lu ku-sí-tám ša A-ki-di-e* ²²⁾ 10 GÍN.TA! *ù* 12 GÍN.TA! *Šu-qú-ul-ma* ²³⁾ *a-na li-tab-ši-a šé-bi₄-lam* ²⁴⁾ AN.NA *ša DUMU A-ta-a* ²⁵⁾ *ù* 20 TÚG *ra-qá-tim* ²⁶⁾ *i-šé-er* / ANŠE *i-dí-ma* ²⁷⁾ *a-na a-li-ki-im* ²⁸⁾ *pí-qí-id-ma lu-ub-lu-nim*, “...ya Subartu cinsi ya da Asur cinsi bir *nibrārum* kumaşı veya Akad cinsi bir kusītumkumaşı (için) 10 veya 12 *šeqel* (gümüş) öde ve elbisem için banagönder. Ataya'nın oğlunun kalayını ve 20 (parça) ince kumaşı eşeğe yükleyip kervana teslim et ki buraya getirsin”. ²⁶¹⁾ ifadesinden *nibrārum* ve kusītum kumaşları için toplam 10 *šeqel* veya 12 *šeqel* gibi bir fiyat biçildiği anlaşılmaktadır.

21) burā'um:

Metinlerde bazen TÚG determinatifi ile bazen de determinatifsiz olarak geçen burā'um kumaşı hakkında farklı tartışmalar vardır. Burā'um, Lewy tarafından üretim yerine göre adlandırılan bir kumaş türü olarak belirtilmiştir. Diğer taraftan Bilgiç ise,

ticarî yerleşimin de bulunduğu Dicle ve Fırat nehirlerinin yukarı kesimleri arasındaki bölgeyi karşıladığı söylenebilir.

²⁵⁹⁾ Hakan Erol, “Bir Kültepe Metnine Göre Eski Asur Devrinde Subartu Bölgesi”, *Ankara Üniversitesi DTCF. Dergisi*, C. LII. S. 2, Ankara 2012, s. 2.

²⁶⁰⁾ İ. Albayrak, *a.g.e.*, s. 69-71.

²⁶¹⁾ H. Erol, *a.g.m.*, s. 7.

kelimeyi *pura'um* telaffuzuyla kaydederken,²⁶² Lewy'nin aidiyet ve imal yerine göre isimlendirilmiş kumaş cinsi olduğu görüşüne karşı çıkmaktadır.²⁶³ Fakat daha sonra *Bura'û* ya da *pura'û* yazılışlarıyla kaydedilen kelime “elbise” diye ele alınmış ve Bilgiç'de Lewy'nin görüşüne uyurak *burā'um*'un bir yer adıyla ilişkili olduğu kabul etmiştir.²⁶⁴ Dolayısıyla da artık bu kumaşın Asur'dan ithal edilen bir kumaş türü olduğu genel kabul görmüştür. Nitekim *burā'um* Asur kökenli bir kumaş olup, ticareti yapılan bir nesne²⁶⁵ olmamasının yanında, o metinlerde tüccarların şahsi giysileri için kullanılan bir kumaş türü olarak da geçmektedir.²⁶⁶

Burā'um kumaşının, çivi yazılı tabletlerde nasıl geçtiğine baktığımız zaman görülüyor ki: özellikle kalay ve yağ ile beraber geçmekle birlikte, bunun yanında diğer kumaş türleri ile de beraber geçtiği görülmektedir. Ayrıca kelime, “(kamuş) hasır” manasının yanında, “halı veya kilim” anlamlarında da ele alınmıştır.²⁶⁷

Diğer taraftan CCT 1, 20b, 2'de, “çok iyi kalitede 1 *burā'um*” ifadesi geçmektedir. Aynı şekilde BIN 4, 160, 12-13'de, *1 TÚG bu-ra-am SIG₅DIRIG ú-lá-bi₄-šu¹³⁾ 1/3 ma-na 1/2 GÍN KÙ.BABBAR iš-ti¹⁴⁾ Nu-ur-ki-li ÌR ša kà-ri-im*, “karum'un kölesi Nurkili'ye çok iyi kalitede *burā'um* giydirdiğimden dolayı, o bana 20 1/2 sheqel gümüş borçludur.”²⁶⁸ ifadesinden *burā'um*'un hem giyilebildiği veya elbiseyi tamamladığı, hemde onun 20 1/2 sheqel gümüş olması onun pahalı olduğunu göstermekle beraber, fiyatına rağmen bu kumaşın bir köleye hediye olarak verilmesi de onun ne denli önemli olduğunu göstermektedir. Ayrıca *burā'um* kumaşının geçtiği metinlere bakıldığında zaman metinlerde hep “çok iyi kalitede *burā'um*” ifadesinin geçmesi onun tek kalitede üretiminin yapıldığını gösterir. Bu da onun pahalı olmasını açıklamaktadır.

22) Şitrum:

Metinlerde bazen *TÚG* determinatifi ile bazen de determinatifsiz olarak karşımıza çıkan şitrum kelimesinin, yerli dillere has Anadolu kökenli bir kumaş mı olduğu yoksa Asurca mı olduğu konusunda belirsizlik vardır. Çünkü metinlerde bazen

²⁶² E. Bilgiç, *a.g.e.*, s. 68.

²⁶³ K. R. Venhoof, *a.g.e.*, s. 174.: Venhoof ise, Bilgiç'in savunduğu şeyin olanaksız olduğunu ve bu kumaşın Asur'dan ithal edilen bir kumaş türü olduğunu söylemekte ve de kelimenin kökünün Akad'ca olabileceğini beyan etmektedir.

²⁶⁴ E. Bilgiç-S. Bayram, *a.g.e.*, s. 83.

²⁶⁵ S. S. Cebesoy, *a.g.m.*, s. 183.: CCT 1, 38a, 1-4'te, “bir nakliyecisi, ince kalayına ek olarak yolda 1 *burā'um* sattığını söylemektedir.” burada geçen ifadeden hareketle *burā'um* kumaşının satılması onun ticaretinin yapıldığı anlamına gelmemektedir. Çünkü ortak görüş onun ticaretinin yapılmadığını beyan etmektedir.

²⁶⁶ Ö. Tütüncüler, *a.g.e.*, s. 59.

²⁶⁷ H. A. Şahin, “Kültepe...”, s. 318.

²⁶⁸ S. S. Cebesoy, *a.g.m.*, s. 184.

ši-it-ri-e ša sa-aP₂-ti-ni, *ši₂-it-ri-e ša Abarnē*, *ši₂-it-ri-e ša Za-al-pa₂* şeklinde, Abarna ve Zalpa gibi Anadolu şehirleri ile beraber geçmekte, bazen de *ši₂-it-ru-um ša A-ki-di₂-e* şeklinde, Akad kumaşının bir uzvu olarak da karşımıza çıkmaktadır.²⁶⁹ İşte bu durum şitrum kumaşının yerli mi yoksa Asur'a mı ait olduğu hususundaki tartışmaların ana sebebidir. Bu kelime Gelb, OIP 27, s. 64'de, İbranice *sēṭēr* ve Arapça "gizlemek, örtmek", "str" "ستر" kökünden türetilen "setretmek ve gizlemek" ile bağlantılı sayarak, bu kelimeyi "peçe" anlamında ele almıştır. Gelb tarafından kelimenin etimolojisine yönelik öne sürülen bu görüşü, şitrum'u normal bir elbisenin üzerine giyilmeye yönelik, şeffaf bir materyalden yapıldığı şeklinde tanımlayan Lewy tarafından da kabul görmüştür.²⁷⁰ Ancak Venhoof'a göre şitrum, ya ince yünlü bir dokuma ya da ince yünün kullanıldığı bir dokumadır.²⁷¹ Nitekim Venhoof burada, bu kumaşı bir "örtü" veya giysinin bir parçası "(peçe, kuşak)" ya da kumaşları paketleme de kullanılan yünlü bir kumaştan yapılmış bir "bağ (şerit)" olabileceğini de belirtmiştir.

Metinlerde şitram, *ši-it-re-e*, *ši-it-ru ya da [šī]-i't-ru-um* yazılışı ile karşımıza çıkan şitrum kelimesinin birçok yerde şitrum + ša²⁷² şeklinde geçmesi daha açık bir ifade ile *šitrum ša Akadie*, *šitrum ša Abarnie* şeklinde geçmesi, onun beraber geçtiği kumaşa dahil olduğunu (ondan yapılan bir elbise) ya da o kumaşın bir tipinden yapıldığını göstermektedir.

Nitekim metinlerde şitrum kelimesi *A ši-ıD-ra-am* yazılışıyla ve *šu-ba-re-em* ile birlikte geçmesinden, bu kumaşın dokumasında özel Subartu kızlarının kullanıldığı anlaşılmıştır. Şöyle ki: bu dokumayı gerçekleştirmek için Subartu kızlarının seçimi sırasında, onların tepeden tırnağa kusursuz özelliklere sahip olan güzel kızlar olma şartı aranmaktadır.²⁷³ Bu kumaşın dokumasında Subartu kızlarının kullanılması, onların kumaş üretiminde gerekli donanıma sahip olduklarını göstermekle kalmayıp, dokuma için herhangi bir kusuru olmayan Subartu kızlarının tercih edilmesi de bu kumaşın dokunmasına özen gösterildiğine işarettir. Şitrum kumaşının fiyatı ise CCT 1, 50'de, şitri ša Zalpa 20 şeql veya 3 ½ şeql olarak geçmektedir.²⁷⁴

²⁶⁹ E. Bilgiç, *a.g.e.*, s. 73.

²⁷⁰ S. S. Cebesoy, *a.g.m.*, s. 184.

²⁷¹ K. R. Venhoof, *a.g.e.*, s. 175.

²⁷² Albayrak: kelimenin "šitrum + ša" şeklindeki geçişinden hareketle onun ince ve transparan bir kumaş türü olduğunu düşünmektedir.: İ. Albayrak, *a.g.e.*, s. 68.

²⁷³ K. R. Venhoof, *a.g.e.*, s. 176.

²⁷⁴ H. A. Şahin, "Kültepe...", s. 321.

23) işrum:

işrum kumaşı metinlerde sadece 10 farklı yerde geçmesine ²⁷⁵ rağmen, bu kumaşın anlamı üzerine farklı tartişmalar mevcuttur. işrum kumaşı, Lewy' e göre, “kemer, kuşak”, Venhoof'a göre ise, “boyun atkısı” gibi farklı anlamlara gelmektedir.²⁷⁶ Ayrıca Venhoof işrum kumaşının “ynl kuşak” ya da “boyuna sarılan atkı” anlamına geldiğini de söylemektedir.

Nitekim VAT 9237, 13'de, *işram aqqablia* “boynum için kuşak” ifadesi bu kumaşın boyna takılan bir nesne olduğunu açıkça göstermektedir. Diğer taraftan ICK 1, 88, 16'da, “kuşağı, muhtemelen bu kuşakta saklanan kışum “para kesesi, kese” ile bağlantılı olarak geçmesi de” onun kemer bağlamında kullanıldığına şahittir. Keza TC 1, 19, 19-20'de ise, işrum “patrum natbaħum” “kasap bıçağı” ile bağlantılı olarak geçmektedir. Dolayısıyla bir bıçağın taşınabilmesi için kuşak ya da kemer bağlanması gereklidir.

Diğer taraftan, işrum kumaşın fiyatına gelince, metinlerde “16 işrum için 20 ½ mina, 2 şeql bakır dedim.” ibaresi vardır. Buradan işrum için önemli miktarda bakır ödendiği anlaşılmaktadır.

24) naħlaptum:

Kültepe metinlerinde çok fazla geçmemesine rağmen, bu kelimeye Alişar ve Boğazköy metinlerinde daha sık rastlanılmıştır.²⁷⁷ Metinlerdeki geçişine göre kelimenin “palto ve pelerin” anlamlarında kullanılabileceği fikri vardır.²⁷⁸ Nakliyesi yapılan naħlaptum kumaşı metinlerde, *naħlaptum şa kutāni*, “kutānum'dan yapılmış naħlaptum” ya da *kitām naħlaptam řenēn*, “keten elbise, manto ve bir çift sandal”²⁷⁹ şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere naħlaptum kumaşı, bir elbisenin adeta aksesuarı konumundadır. Bu kumaşın fiyatı metinlerde genel olarak, 10 şeql, 5 ⅔ şeql ya da 9 ½ şeql gümüş olarak belirlenmiştir.

1.1.1.1.Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'ndeki Metinlerde Geçen Bazı Nadir Kumaş İsimleri

Metinlerde anlamları tam olarak bilinmemekle beraber, bir kumaş veya elbiseyi tanımladıkları anlaşılan birtakım kelimeler geçmektedir:

²⁷⁵ K. R. Venhoof, *a.g.e.*, s. 176.

²⁷⁶ S. S. Cebesoy, *a.g.m.*, s. 186.

²⁷⁷ S. S. Cebesoy, *a.g.m.*, s. 186.

²⁷⁸ K. R. Venhoof, *a.g.e.*, s. 178. Ayrıca Venhoof, Kültepe tabletlerinde bu kumaşın özel kullanım olarak geçtiğine işaret etmektedir.

²⁷⁹ S. S. Cebesoy, *a.g.m.*, s. 186.

1) b/palilum:

Anlamı kesin olarak bilinmese de b/palilum kelimesi, CCT 5, 12a 9-10'da, ²⁸⁰ *2^{šī-ta} ki-ta-a-tum b/pa-li-lu* şeklinde geçen ifadesinden, b/palilum, kitātum'u niteler gibi görünmektedir.²⁸⁰ Nitekim metinlerde b/palilum'un, "2 TÚG b/pa-li-li" şeklinde geçmesinden onun bir çeşit elbise olduğu anlaşılmaktadır. Bunun yanında metinlerde "2 TÚG b/pa-li-li'nin" karşılığında 6 şeşel gümüş istenmesi onun satın alma fiyatının ne kadar olduğunu göstermektedir.

2) ħirišnānum:

E. Bilgiç'e göre, kumaş olduğunu anladığımız ħirišnānum metinlerde, *šīm kasDim dannim Idi-Ištar ėrišma umma šūtma erī'am a qātia la maqit adi 10 ūmī šīm'anni ħi-ri-iš-na-na-kaš u šilipka'aka Suea naš'akkum*, "yüksek kaliteli gümüşün bedelini Idi-Ištar istedi ve o şöyle (söylüyor): bakır elime geçmemiştir (düşmemiştir), 10 güne kadar benim için satın al! ħirišnāna'nı ve šilipka'um'unu Suea sana getirmektedir."²⁸¹ şekliyle karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla ħirišnānum'un, šilipka'um ile beraber geçmesi onun da bir kumaş türü olduğunu göstermektedir.

Nitekim ATHE 64, 21'de, *ħi-ri-iš-na-na ū ša e-mu-qí/-i[m?] 1 ½ ma-na 5 GÍN šu qū-uk-ta-áš-nu ú-ká-al*, "Benim malım olan 1 ½ mina 5 şeşel ağırlığındaki 1 ħirišnānum'u tuttum." ifadesi vardır.²⁸² Buradan ħirišnānum kumaşının ağırlığının ne kadar olduğunu görmekteyiz. Metinlerde bu kumaşın fiyatı 4 ⅓ şeşel olarak geçmektedir.

3) illūkum:

İllūkum, AHW 372 b'de, pahalı bir elbise veya lüks bir elbise tabirleriyle geçmesine rağmen, ne AHW'de, ne de CAD'da illūkum tabirinin Kültepe tabletlerinde geçtiğine dair bir işaret yoktur.²⁸³ İllukku ve ellūku yazılışları mevcut olan bu kelimenin CAD'daki anlamı ise, masraflı bir elbise olarak geçmektedir.²⁸⁴ Bir başka metinde de illūkum kumaşı, "4 ANŠE ša pí-ri-kà-ni i-lu-ki" şeklinde geçmektedir. Buradan taşınan malzemenin 4 eşek yükünde olduğu anlaşılmakla beraber, illūkum kumaşının pirikannū ile beraber geçmesi de, onun pirikannū'dan yapılmış bir elbise türü olabileceğini akla getirmektedir.

²⁸⁰ S. S. Cebeşoy, a.g.m., s. 187.

²⁸¹ E. Bilgiç, a.g.e., s. 56-57.

²⁸² S. S. Cebeşoy, a.g.m., s. 187.

²⁸³ K. R. Venhoof, a.g.e., s. 179.

²⁸⁴ Ignaje J. Gelb-Benno Landsberger-A. Leo Oppenheim, *The Assyrian Dictionary (I/J)*, The Oriental Institute of the University of Chicago, C. VII, Chicago 1960, s. 86.

4) kuzippum:

CAD'da, *labussušu ša ana Bēlet URUK ušebbaluni ku-zi-pi šú šunu* şeklinde geçen ifadeden “URUK’un kraliçesi için kuzippum elbisesi” anlamı vardır.²⁸⁵ Bu kumaşın kraliçe için elbise olması onun ne denli güzel ve kaliteli olduğunu gösterir. Ancak metnin devamında aynı kuzippum kumaşı için yünden yapılmış beyaz ve kırmızı çeşitleri olan “manto veya pelerin” ifadesi geçmektedir. Hatta beyaz kuzippum'da idarecilere ve krala ait giysi türü olarak ifade edilmektedir.

5) mardatum:

Mardatum, AHW 611a'da, “halı, kilim?”, CAD'da ise, “çeşitli renkteki yünün” özel teknik kullanarak dokunması sonucu ortaya çıkmış kumaş türü olarak geçer. Ayrıca bu kumaşın dokumasında yünün kullanılmasının yanında istisna olarak da keten kullanılmıştır.²⁸⁶

6) nasistum:

Nasistum, AHW 754a'da, “elbise atlığı”, CAD'da ise “elbise” olarak geçmekte ve fiyatının da parça başına $\frac{1}{3}$ ve $\frac{1}{2}$ sheqel gümüş olarak belirtilmektedir. Ayrıca burada nasistum kelimesinin “nasisātu” çoğul şekliyle Kültepe tabletlerinde geçtiği ifade edilmektedir.²⁸⁷

7) parsīgum:

Metinlerde bu kumaş hakkında yeterince malumat bulunmamakla beraber, bu kumaş bir kez BIN 6, 122, 13-14'te geçmektedir.²⁸⁸

8) pūkum:

Pūkum kelimesinin geçtiği metinlerde baktığımız zaman kelimenin anlamında farklılıklar vardır.Örneğin pūkum kelimesi, AHW 878a'da, “davul ve trampet” olarak geçmekte iken, CAD'da, *šim TÚG pu-ki-im ana* şeklinde, Garelli 1966, 120, n. 48, 24'de ise, *šī-im TÚG pu-ki-im* şeklinde geçmesi onun bir kumaş olduğunu göstermektedir. Keza, F.T. 4, 6'da da, *1 TÚG pu-ku-um* şeklinde geçmesi pūkum'un, bir kumaş çeşidi olduğunu kanıtlar niteliktedir.²⁸⁹

²⁸⁵ Miguel Civil-Ignaje J. Gelb-A. Leo Oppenheim-Erica Reiner, *The Assyrian Dictionary [K(b)]*, The Oriental Institute of the University of Chicago, C. VIII, Chicago 1971, s. 615.

²⁸⁶ Miguel Civil-Ignaje J. Gelb-A. Leo Oppenheim-Erica Reiner, *The Assyrian Dictionary[M Part1(a)]*, The Oriental Institute of the University of Chicago, C. X, Chicago 1977, s. 277.

²⁸⁷ John A. Brinkman-Ignaje J. Gelb-A. Leo Oppenheim-Erica Reiner, *The Assyrian Dictionary [N Part 2]*, The Oriental Institute of the University of Chicago, C. XI, Chicago 1980, s. 28.

²⁸⁸ K. R. Venhoof, *a.g.e.*, s. 179.

²⁸⁹ S. S. Cebesoy, *a.g.m.*, s. 188.

9) tudiquum:

Metinlerde *tù-dì-qam a-ma-la ta-aq-bi₄-a-ni ša 3 i-na-mì-tim al-qí* “Senin talimatın doğrultusunda 3 karış uzunlukta tudiquum aldım” ifadesi bu kelimenin bir kumaş malzemesi olduğunu göstermektedir.

10) DU-DU-ru:

BIN 6, 186, 7’de, 5 *TÚG ma-ku-hu ù DU-DU-ru*²⁹⁰ ifadesi geçmesinden dolayı, DU-DU-ru kelimesinin elbise veya kumaş olacağı aşikârdır.

11) mašḫitum:

ICK 2, 296, 19’da, [*X mina bakır*] *ší-im 13 maš-ḫi-ti’yi, TÚG šulhū*²⁹¹ için ödenen bir meblağ olarak görmekteyiz. Buradan hareketle *šulhū* kumaşı için, ne kadar bakır ve mašḫitum ödendiği hakkında kesin bir bilgi yoktur. Ancak şu açıktır ki: mašḫitum’un kumaş olduğu kabul edilirse, bir kumaşın başka bir kumaşa karşılık takas olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Hatta bir *šulhū* kumaşının 13 mašḫitum’a denk geldiği anlaşılmaktadır.

12) tadum’:

CAD’da, *i-na 22 ku-ta-ni 1 TÚG ta-dí-im 1 TÚG kà-am-sí-im 2 TÚG sà-ap-tí-ni*, “22 kutānum’dan, 1 tadum kumaşı, 1 kamsum kumaşı, 2 sab/pd/tinum”²⁹² ifadesi geçmektedir. Buradankutānum kumaşının, tadum, kamsum ve sab/pd/tinum kumaşlarının üretiminde kullanıldığı anlaşılmaktadır.

13) Aniani(am):

Bu kumaş hakkında en ayrıntılı bilgiyi Kt.n/k 572 nolu metinden elde etmekteyiz.²⁹³ Metinde, aidiyet ekli bir kelime olarak geçmesinden, orada üretilen kumaş cinsini ifade etmek maksadıyla kullanıldığını anladığımız Aniani²⁹⁴, bir yer

²⁹⁰ S. S. Cebesoy, a.g.m., s. 188.

²⁹¹ K. R. Venhoof, a.g.e., s. 179.

²⁹² Robert D. Biggs-John A. Brinkman-Miguel Civil-Walter Farrer-Ignaje J. Gelb, *The Assyrian Dictionary(T)*, The Oriental Institute of the University of Chicago, C. XVIII, Chicago 2006, s. 38.

²⁹³ Mektubun muhtevası: Aḫ-šallim’in Uşur-ša-İştâr ve Enna- Ānum’a yazmış olduğu bir mektuptur. Aḫ-šallim, muhataplarından Šūmi abia’nın kendisine borçlu olduğunu, yüksek kaliteli An(n)ian(n)i cinsi kumaştan dokunmuş elbiseyi almalarını ve yakınlığı belli olmayan Šū(i)lia’ya giydirmelerini; Šūmi abia’nın kendilerine adı geçen elbiseyi vermemesi halinde, bu defa Sus mamulü elbiseyi veya iyi kutānum kumaşından yapılmış elbiseyi satın alıp ona giydirmelerini; ayrıca her biri 10 šeqel değerinde olan 3 kumaşı hanıma vermelerini istemektedir. İlgili yerde uzun süreden beri kendileri için 7’şer šeqel üzerinden tutulan Zaku’a’nın kumaşlarına ilave olursa, ve kendileri de razı olursa 100 kumaşın kendilerine verilmesi ve kendilerinde hanım vasıtasıyla mektubu yazan Aḫ-šallim’e göndermeleri talep edilmektedir.: E. Bilgiç-S. Bayram, a.g.e., s. 46-48.

²⁹⁴ Aniani: Bogazköy metinlerinde, Ani’nin tekrar edilmesiyle oluşturulan yeni bir yer adı olduğunun kesin olarak söylenemeyeceği fakat çok iyi bir kumaş cinsinin imal yerini gösteren aidiyet ekli bir şehir olduğu ifade edilmektedir.: Sebahattin Bayram, “Kültepe Metinlerinde Geçen Yeni yer Adları ve Bunların Değerlendirilmesi”, *XI. Türk Tarih Kongresi* (5-9 Eylül 1990), Kongreye Sunulan Bildiriler, C.

adıdır: ⁴⁾Šu-mi-a-bi₄-a ^{1)úg}A-ni-a-ni-a-am ⁵⁾ŠiG₅ wa-at-ra-am ⁶⁾ḥa-bu-lam, “Šumì-abia 1 (adet) fevkalade iyi Aniani kumaşını bana borçludur.” İsim, biraz farklı bir yazılışla Kt. b/k 179 nolu metinde de geçmektedir: ¹⁶⁾iš-tù A-ni-a-ni-kà-ni ¹⁷⁾a-na Ši-ma-ni-zi-ti ¹⁸⁾ù ṭup-pé-e a-dí-i eš-ra ¹⁹⁾áš-ta-na-pá-ra-ku-ma, “Anianikani’den Šimaniziti’ye²⁹⁵ kadar ve belgeleri 20 defa devamlı sana gönderiyorum!” ifadesi Aniani’nin bir yer adı olduğunu ve orada üretilen bu kumaşa da üretim yerinin isminin verildiğini göstermektedir.²⁹⁶

14) Kamsum/Kamsitum:

Metinlerde çoğu kez TÚG determinatifi ile geçen ve sadece Kültepe metinlerinde görülen Anadolu kökenli olduğu anlaşılan bu elbise veya kumaşın, Yunanca ve Latince de çok eski bir kelime olarak bilinen *camisa* ile alakalı olduğu ve Fransızcada “gömlek” manasına gelen *chemise* ve Almanca *Hemd* kelimelerinin aslı olduğu varsayılmaktadır.²⁹⁷ CAD’da geçen, *8 kutānī damqūtim 2 TÚG kà-am-sú-[tim]* “8 güzel kutānī kumaşı ve 2 kamsum elbisesi” ve *1 TÚG kam-sú-um ša šuḥrim* “çocuk için kamsum elbisesi”²⁹⁸ ifadelerinden hareketle kamsum’um bir kumaş çeşidi olduğu artık açıktır.

Kamsum kumaşı metinlerde, kutānum, tadum ve saptinum kumaşları ile beraber geçmektedir. Nitekim bu durum Kt. n/k 1099’da da, “5 iyi kamsutum elbisesi, 2 raqqatum ve 2 lubuşam elbisesi”²⁹⁹ şeklinde geçmektedir.

15) Suziam/Suze:

Suze kumaşı, AKT II, 24 nolu metinde *lubuşam Sú-zi-e-am* “Susa elbisesi” şeklinde karşımıza çıkmaktadır.³⁰⁰ Suze’nin lokalizasyonu tam olarak yapılmamış olsa

I, Ankara 1994, s. 211-212.

²⁹⁵ Šimaniziti: Kapadokya tabletlerinde geçmesine rağmen, Hitit metinlerinde geçmeyen bu yerin lokalizasyonu hakkında herhangi bir şey söylemek mümkün değildir. Fakat özel isimlerin başına ya da sonuna “-ziti/a-“ şekliyle geldiği, örnekleriyle açıklanmaya çalışılan bir yer adıdır.: Sebahattin Bayram, “New and Some Rare Geopractical Names in the Kültepe Texts”, *Archivum Anatolicum* 3, Ankara 1997, s. 52-53.

²⁹⁶ Fakat Venhoof, bir eserinde aidiyet ekli veya “ša Y.A.” ibaresi içerisinde geçen kumaş isimlerine temas etmiş ve bu kumaşları şu şekilde sıralamıştır: “abarni’um (Abarna), alkuaitum (Alku(w)a), gasurium (Gasur), ḥaḥḥium (Ḥaḥḥum), mal’aitum(?), šarzuaitum (Šarzu(wa)?), šilipka’um (Ši/uli/upka?), šurb/puium(?), takuštā’um(?), talhadī’um (Talhad).” Venhoof, burada “ša Y.A.” ibaresi ile ifade edilmiş tekstil ürünlerinin hepsinin, ilgili yerde imal edilen türü göstermeyebileceğini, oraya tahsis edilmiş olabileceğini belirtmiştir.: E. Bilgiç-S. Bayram, *a.g.e.*, s. 48.

²⁹⁷ E. Bilgiç, *a.g.e.*, s. 63.

²⁹⁸ CAD, [K(a)], s. 126.

²⁹⁹ H. A. Şahin, “Kültepe...”, s. 318.

³⁰⁰ E. Bilgiç-S. Bayram, *a.g.e.*, s. 48.: Bilgiç, burada geçen yer ismini Elam’ın başkenti Sus ile ilişkilendirerek, Sūsa’nın, Hititçe metinlerde Šūša şekliyle geçtiğini iddia etmektedir. Ayrıca Lewy’nin de öne sürdüğü Sus ve Suza ile Sizūm, Sisum ve Sīs’in arasındaki ilişkiye de katılmadığını beyan etmektedir.; Bayram ise, Eski Asurca ve Hititçe metinlerde geçen yer adlarının “z/s/š” değişmesinin

da, metinlerden Suze'nin kumaş üretimi açısından önemli bir yer olduğu ve burada üretilen kumaşlarında nitelikli olduğu anlaşılmaktadır.

16) lamahušsum:

Bu kumaş türü Kültepe metinlerinde nadiren geçmektedir. Öyle ki, lamahušsum'a dair bilgilerimizi sadece Kt. o/k 5 nolu metinden elde etmekteyiz.³⁰¹ Bu metinden anlaşıldığı üzere lamahušsum kumaşının çok değerli bir kumaş türü olduğu aşikârdır.

17) Subatum:

Purušhattum Karum'unun iki şahit önünde, İddi(n)-Aššur ve Šu-Anum arasındaki, 7 (top) kumaşla ilgili hesaplaşma konusunda düzenlenmiş olan Kt. o/k 63 nolu mahkeme kaydından, subatum'un bir kumaş türü olduğu açıktır. Ayrıca bu kumaşın fiyatının da 11 Őeşel gümüş olduğu anlaşılmaktadır.³⁰² Yine Kt. o/k 28 nolu metinde de subatum kumaşının fiyatı olarak 16 Őeşel gümüş ifadesi geçmektedir.³⁰³ Bu fiyat farkı subatum kumaşının kendi içerisinde de belirli kalite ve niteliklere sahip olduğunu göstermektedir.

Yukarıda isimlerini zikrettiğimiz bu kumaş türleri hakkında fazla malumat yoktur. Açıkcası onlarla ilgili bilinen en önemli şey elbiselik birer kumaş türü olmalarıdır. Nitekim Acemhöyük Sarıkaya sarayı'nda, o dönemde bir iple bağlandıkları paketlerin içindeki malın miktarı, cinsi, kalitesi ile alıcısına dair bilgiler ihtiva eden bir etiket bulunmuştur. Bu belgede, *Saqqum* (normal, birinci veya ikinci kalitede, kalın manto, kalın giysi), *Utuplu* (kaba dokunmuş dayanıklı bir çeşit yün kumaş), *Ullû* (sadece birinci kalitede, ullû giysisi, elbisesi), *Barru* (normal veya birinci kalitede, elbise parçası) ve *Saq buri* (hasır üzerine konulan kalın kumaş) kumaşları hakkında bilgi mevcuttur.³⁰⁴ Ayrıca bu belgede bu kumaşlarla beraber raqqatum kumaşının da ismi geçmektedir. Ancak raqqatum kumaşını önceki bölümlerde açıkladığımız için burada ondan tekrar bahsetmenin yersiz olduğunu düşünüyoruz.

Bir başka kumaş çeşidi ise, Kt. o/k 6 nolu metninde ⁶⁹⁾*i-na 10.TA [pa]-ra-kà-ni 1 pá-ra-kà-nam⁷⁰⁾ni-iš-ha-ti-kà/ta-lá-qé/šu-ma TÚG*, “ 10 parakannum kumaşından 1

olabileceğini söylemekle beraber, Suze'nin Hititçe metinlerde geçen Šūša'yla ilişkilendirilmesini, kelimelerin sonunda vokal farklılık olduğunu iddia ederek kabul etmemektedir. Ayrıca Bayram, Suze'nin, Anadolu menşeli iyi cins bir kumaş üreten yer olduğunu söylemektedir.: S. Bayram, “...Yer adları.”, s. 222-223.

³⁰¹ Bir grup kumaştan oluşan malın taşınması hakkında bir sözleşme olan bu belgenin içeriğine baktığımız zaman, lamahušsum (NÍG.LÁM) kumaşının 22 1/3 Őeşel gümüş değerinde çok kaliteli bir kumaş türü olduğuna dair ifadeler vardır. Geniş bilgi için bkz., İ. Albayrak, *a.g.e.*, s. 50-52.

³⁰² İ. Albayrak, *a.g.e.*, s. 40-42.

³⁰³ İ. Albayrak, *a.g.e.*, s. 94-95.

³⁰⁴ Ayşe Karaduman, “Acemhöyük...”, s. 288.

parakannum kumaşını sen nishātum vergin (olarak) alacaksın...” şekliyle geçen ifadesinden, *parakannum* adında bir kumaş türünün olduğunu anlamaktayız.³⁰⁵ Dolayısıyla buradan anlaşılacağı üzere bu kumaş cinsi nishātum vergisi yerine de geçmektedir. Metinlerde geçen bir diğer kumaş ise *patinnum*’dur. Bilgiç’e göre *patinnum* bir elbise çeşididir.³⁰⁶ Bunun yanında Albayrak’da, Kt. 88/k 71 nolu metinde *ki-ki-a-ni* adında bir kumaşın geçtiğini beyan ederek, bu kumaşın *kikunannum* kelimesiyle ilişkilendirilmesi sonucu onun, “bir elbisenin parçası” şeklinde tercüme edilmesi gerektiğini ifade etmektedir.³⁰⁷

Ayrıca metinlerde geçen ifadelerden hareketle *pašānu* (*pašām/nu*) “örtmek, peçelemek” kelimesinden türetildiğini düşündüğümüz *paššunu*, “Örtü, peçe” kelimesi, CAD’da da “šumma a’ilu esirtušu ú-pa-ša-an 5 6 tappā’ēšu ušeššab ana panīšunu ú-pa-ša-an-ši”, “Eger bir adam cariyesininin (metresinin) örtünmesini amaçlarsa, o 5-6 arkadaş toplamalı ve onu örtmelidir.” şeklinde geçmektedir. Aynı zamanda burada “pasamu” formundan türetilen *pussumu* kelimesinin de yüzü örtmek, peçelemek yerine örtü ve peçe olarak kullanıldığını anlamaktayız.³⁰⁸ Nitekim metinlerde geçen bütün kumaş isimlerini bu şekilde sıralamak mümkündür.

1.2. Asur Ticaret Kolonileri Dönemi’ndeki Dokuma Çeşitlerinden Alınan Vergi Türleri

M.Ö. 2. binyılın başlarında başlayan bu uluslararası ticaret resmi olarak takriben 255 yıl devam etmiş ve önemli miktarlarda arz-talep meydana gelmiştir. Metinlerden Asurlu tüccarların kalaydan % 100, bazı kaliteli kumaşlardan % 200 kar ettiklerini, bunun yanında ise, yerlilere normal % 30 olan ve bazen de % 135’lere varan faiz oranında borç para verdiklerini anlamaktayız.³⁰⁹ Nitekim % 200’leri bulan kâr oranlarında vergi alan Asur Devleti ve yerel Anadolu krallıkları bu ticareti kontrolleri altında tutmuşlardır.³¹⁰ Devletlerin ayakta kalmasını sağlayan şey gelirleridir. Üretilen gelirlerin satışa sunulmazdan önceki, devlet veya yetkili kişiler tarafından ücretlendirilmesi işlemi ise vergilendirilmedir. Vergi almayan devletin yaşaması ise

³⁰⁵ C. Günbattı, “Two...”, s. 254.; Ancak bu kelimenin *pirikannum* kelimesinden türetilme bir kelime olduğu düşünülmektedir.: Robert D. Biggs-John A. Brinkman-Miguel Civil-Walter Farrer-Ignaje J. Gelb, *The Assyrian Dictionary(P)*, The Oriental Institute of the University of Chicago, C. XII, Chicago 2005, s. 396.

³⁰⁶ E. Bilgiç, *a.g.e.*, s. 27.; Bu kumaş türü CAD’da da renkli ve nitelikleri olan bir kumaş türü olarak geçmektedir.: CAD, *p*, s. 276.

³⁰⁷ İrfan Albayrak, “Kültepe’den Değişik Bir Masraf Listesi”, *Archivum Anatolicum*, C. V, Ankara 2002, s. 6.

³⁰⁸ CAD, *p(3)*, s. 217.

³⁰⁹ S. Bayram, “Kültepe ...”, s. 1.

³¹⁰ K. Kocak, *a.g.m.*, s. 221.

neredeyse imkânsızdır. İdareyi elinde tutan yerel kral, Asurlu tüccarlara ve onların resmi kuruluşlarına, sadık kalacaklarına dair yemin ettirmekte ve muhtemelen bir defaya mahsus olmak üzere onlardan, biraz da zorla para almaktaydı.

Ticaret esnasında Asurlu tüccarların uymakla yükümlü oldukları bazı kurallar vardır. Birincisi, Anadolu'nun yerel krallıklarına getirdikleri malın cins ve miktarına göre vergiler vermek; ikincisi, sarayların getirilen kaliteli kumaşların bir kısmını veya tamamında ilk satın alma hakkını kabullenmek, nitekim saray bu malları % 10 ucuza alma hakkına sahipti.³¹¹ Üçüncüsü ise, sarayın bazı özel mallar üzerinde, demir ve diğer madenler gibi, özellikle de kıymetli taşlar üzerinde ticarî tekeli olduğunu kabul etmek ve bunların ticaretini yapmamak gibi anlaşma mahiyeti taşıyan kurallar söz konusudur. Buradan anlaşılacağı üzere Asurlu tüccarların Anadolu'ya sokacağı malların cinsine göre yerel krallıklara vergi vermesi, Anadolu'ya giriş yapan mallarda satın alma önceliğinin saraylara ait olması ve Anadolu'ya giriş yapılması söz konusu olan mallara yerel krallıkların karar vermesi iki taraf arasında yapılan anlaşmada üstün tarafın Anadolu'nun yerel krallıklarının olduğunu göstermektedir. Diğer taraftan Asurlu tüccarların ticaretini yaptığı mallardan büyük oranda kar elde etmesi, tüccarları bu tür anlaşmaları kabul etmekten vazgeçirememektedir. Ancak ileriki bölümlerde değineceğimiz gibi, sarayın ticareti yapılacak mallara yüksek vergiler koyması, tüccarları bu yüksek vergiden kaçınmak adına kaçakçılık yapmaya itmiştir.

Diğer taraftan mahalli krallarda, Asurlu tüccarların daha rahat ticaret yapabilmeleri adına bazı teminatlar vermişlerdir. Bunlar: birincisi, Asurlu tüccarların kendi resmi kurumları olan karum'larda, onların kanuni haklarını saklı tutup, korunmalarını sağlamak; ikincisi, politik ve adli bakımından Asur'a bağlı kolonilerin serbest bölgelerdeki bütün haklarını korumak; bu ifadeden anlaşılacağı üzere bu koloniler adli ve politik bakımdan Asur Devleti'nin bir uzantısı konumundadırlar.; Üçüncüsü, kral tarafından kontrol edilen bölgelerde yolların korunmasına, soyguna ve hırsızlığa tedbirler almak, mahalli kralların Asurlu tüccarlara karşı olan görevleridir.³¹² Bunun yanında Asurluların karum dışında emlak veya Anadolu halkını köle olarak satın alamayacağına dair, iki taraf arasında yapılan anlaşmalar da mevcuttur. Fakat borç nedeniyle ortaya çıkan kölelik bu durumun dışındadır.³¹³ Nitekim buradan anlaşılacağı üzere Anadolu'nun yerel kralları kendi çıkarlarını gözeterek, Asurlu tüccarların

³¹¹ H. Sever, "Kültepe...", s. 249.

³¹² J. Eidem, "An Old...", s. 189.

³¹³ T. Özgüç, *a.g.e.*, s. 15.

Anadolu’da rahatça ticaret yapabilmelerini sağlamış ve ticareti korumak adına bir nevi karakollar kurmuşlardır. Kral başa geçtiği zaman, karum dairesinde ve ticaret esnasında tüccarlardan çeşitli adlar altında almış olduğu vergilerin bir kısmı ile muhtemelen bu karakolların masraflarının karşılanmasında kullanıyor olması muteberdir.

Öte yandan birisi adına gönderilen takdis parasından (ikribum)³¹⁴, kurban parasından (niqum), rahibelere hediye olarak gönderilen paradan, az ya da önemsiz miktardaki mallardan ve soyguna maruz kalmış tüccarın elinde kalan maldan vergi alınmıyordu.³¹⁵ Metinlerde de, yukarıda bahsedildiği gibi ithal veya ihraç malların bir kısmından alınan ya da bir kısmından alınmayan veya daha az alınan pek çok vergi veyahut ödeme çeşidine dair bilgiler mevcuttur. Başlıca alınan vergiler ise şunlardır:

1) Nishatum:

Tabletlerde sıklıkla ismine rastladığımız bu kelime, nishatum veya nisihtum yazılışları ile karşımıza çıkmakta ve “çıkarmak, koparmak, çekip almak vs.” anlamlarında ki *nasâhum* filinden türetilmiştir.³¹⁶ Nishatum tekstil ürünlerinden % 5, kalaydan 2/65 ve gümüşten ise 5/120 alınmakta veya ödenmekteydi.³¹⁷ Gümrük vergisi olarak bildiğimiz bu vergi türü tabletlerde, “Kt. n/k 617’de, ¹⁾ 3 me-at 80 TUG ²⁾ sa se-ep Ü-şür-sa-İstar ³⁾ a-na E.GAL^{lim} e-ru-bu ⁴⁾ SÂ.BA 20 la 1 ni-is-ha-tum ⁵⁾ 21 a-na sî-mı-im il₅-qı-ü” şeklinde geçmekte ve dolayısıyla, “tekstilden % 5 oranında bir vergi alındığı” ve ayrıca bu metnin 8. ve 10. satırlarında 420 kumaştan 20 tanesinin nishatum olarak alındığı kaydedilmekte olup, bununda % 5’lik orana çok yakın olduğu görülmektedir.³¹⁸ Bir başka metinde ise, *x textiles ni-is-ḥa-tum u ša 1 TUG ni-is-ḥa-tim tanappal*, şeklinde geçmektedir.³¹⁹

Diğer taraftan nishatum vergisinin, hem Anadolu’da hem de Asur’da mahalli saraylara veya krallara, Asurlu bankerlerin kurduğu tüccarlar evine, karum dairesine veya Şehir’deki (Asur) teşkilatına ödendiğine dair bilgiler tabletlerde mevcuttur.³²⁰ Nishatum’u sarayın aldığına dair bilgi veren Kt. n/k 564 nolu yol masraflarını anlatan bir metinde nishatum vergisi, daha önce de belirttiğimiz gibi saray tarafından ithal mallardan alınan “nasâḥum” kökünden teşkil etmiş, “nisiḥtum”

³¹⁴ CAD, *i-j* (2a), s. 64.

³¹⁵ S. Bayram, “Kültepe...”, s. 5.

³¹⁶ CAD, *n2*, 4(a-b), s. 269.

³¹⁷ S. Bayram, “Kültepe...”, s. 6.

³¹⁸ Yasemin Korkmaz, *Mezopotamya’da Ticaret Hukuku (Eski Asur ve Eski Babil Dönemleri)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi SBE. Dergisi, Ankara 2006, s. 103.

³¹⁹ CAD, *n2*, 4(a-b), s. 270.

³²⁰ K. R. Veenhof, *a.g.e.*, s. 295.

kelimesinin çoğul hali olarak geçmektedir.³²¹ Bu durum Kt. c/k 454; Kt. n/k 617; Kt. 81/k; Kt. n/k 626 nolu metinlerde de geçmektedir. Nitekim Zalpa şehrinde nishatum olarak, kalaydan 45 şeşel, gümüşten ise 4 şeşel vergi alınması, bu verginin Anadolu'da saraylara ve krallara ödeme yapıldığını gösteren en açık ifadedir.

Nishatum ile kaçakçılık için yapılan ödemeyi ifade eden pazzartum'un birbirlerine alternatif olarak kabul edilmesine rağmen,³²² Kt. n/k 564 nolu metnin 8-12. satırlarında: *siti AN. NA ½ mana 5 GİN sa 12 TUG pazzartam sa Salahsua habbulünim sa 12 TUG nishatim sa ekallim habbulünim* geçen ifadeden, hem nishatumun hem de pazzartum'un beraber geçtiği görülmekle beraber, nishatum'un her zaman pazzartum'un alternatifi olmadığını görmekteyiz.³²³ Anadolu'dan Asur'a götürülen mallarla ilgili metinlerde *nishassu watar/watrü saddü'assu sabbü*, yani "nishatum vergisi üzerine eklenmi, saddü'atum vergisine doyurulmuş" ifadesi hem nishatum hem de saddü'atum vergisinin belirli bir nisbette ödendiğini ortaya koymaktadır.³²⁴ Ancak bu ifade Asur'dan Anadolu'ya getirilen mallar için kullanılmamıştır.³²⁵ Kervanın geçtiği her yerde genellikle tahsil edilen bu vergi türünün "nishassu waşissu" yani "ihraç malının nishatum vergisi" tabirinden hareketle bu verginin ithal edilen mallardan alınan nishatum vergisinden ayrı tutulduğu anlaşılmıştır.

2) Saddu'atum:

Metinlerde nishatum vergisinden sonra en sık geçen vergi türü olan saddu'atum, kelime itibariyle *nada'um* "atmak, depo etmek" fiilinin, *saprusat* formundan teşekkül etmiştir.³²⁶ Metinlerden anlaşıldığına göre saddu'atum vergisinin 1/60 nispetinde, Kaniş karum'una veya bet âlim'e (şehir evi) ödemesi yapılan bir vergi türü olduğu anlaşılmaktadır.³²⁷

Bunun yanında Larsen, saddu'atum vergisinin, Asur'da geçerli olup ödenip ödenmediği konusunda tam olarak açıklayıcı bir bilginin olmadığını ve Anadolu'dan Asur'a yapılan yolculukta ödemelerin kime yapıldığı hususunda tam bir fikre sahip

³²¹ E. Bilgiç-S. Bayram, *a.g.e.*, s. 29.

³²² K. R. Veenhof, *a.g.e.*, s. 309.

³²³ Kültepe metinlerinde geçen kaçakçılık (pazzartum) mevzusu hakkında ayrıntılı bilgilere, S. Bayram'ın ve G. Gökçek'in makalelerinden ulaşmaktayız.: Sebahattin Bayram, "Kültepe'den Kaçakçılıkla İlgili Yeni Metinler" XXXIV. Uluslararası Assirioloji Kongresi (6-10 Temmuz 1987), Kongreye Sunulan Bildiriler, Ankara 1998, s. 285-289.; Gürkan Gökçek, "Çivi Yazılı Tabletler Göre Eski Anadolu'da Vergi Uygulamaları Ve Kaçakçılık (M.Ö. ± 1975-1750)" *Akademik Bakış*, C. II, S. 4, Ankara 2009, s. 149.

³²⁴ M. T. Larsen, *a.g.m.*, s. 36.

³²⁵ S. Bayram, "Kültepe...", s. 8.

³²⁶ K. R. Veenhof, *a.g.e.*, s. 278.

³²⁷ K. Koçak, *a.g.m.*, s. 222.

olunmadığını savunmaktadır.³²⁸ Ancak ödenen miktar sabit bir orana göre hesaplandığı için onun bir geçiş resmi olduğu anlaşılmasının yanında bu verginin yetkililere ayrı ayrı değil bir defada ödenmiş olması gerekir ve bu yüzdende bu verginin Anadolu'dan yola çıkarken karum yetkililerine ödenmiş olması daha muhtemeldir.

Bazı metinlerde nishatum vergisi ile beraber geçtiği görülen saddu'atum vergisinin, tüccarların Anadolu'ya geldikleri zaman ya da seyahat ettikleri zaman süresince uğradıkları yerde ödeme yapılan bir vergi türü olduğunu ifade eden bilgilerde mevcuttur.³²⁹

Diğer taraftan Kt. t/k 25 nolu metinden anlaşıldığına göre, saddu'atum'un, misafir evinde geceleme için yapılan ödeme ile aynı miktarda geçmesine rağmen onun yükün belli bir miktarından alınması, bu durumun bir tesadüf olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

3) Tâtum:

Bu kelime metinlerde “tâtum, ta'tum ve dâtum” şekillerinde karşımıza çıkmakta ve Lewy'nin de bildirdiği gibi “yol vergisi” olarak bilinmektedir.³³⁰ Birçok metinde “dâtum”, Asur'dan Anadolu'ya mal getiren kervanlara uygulanan ve kervanbaşı tarafından ödenen bir vergi türü olarak geçmektedir. Ayrıca bu vergi türü yabancıların Anadolu'da ticaret yapmak ve burada korunma karşılığı olarak ödedikleri bir vergi cinsi olarak da ifade edilmektedir.

Bu vergi türü ticareti yapılan malın belli bir oranına uygulanmakta ve elde edilen gelirin bir kısmının karakol masraflarında ya da güvenliğini sağlamada kullanıldığı incelenen tabletlerden anlaşılmaktadır.

Diğer taraftan metinlerde sıklıkla karşılaştığımız datum vergisi ticari eşya için yollarda verilen bir nevi harç mahiyetinde kullanılmış olsa gerek çünkü gümrük vergisi olarak da bilinen nishatum vergisiyle beraber kullanılması onun harç görevi üstlendiğini göstermektedir. Dolayısıyla Asur'dan Anadolu'ya gelinceye kadar yolda ödenen masraflara yani mallar karşılığında ödenen harca tatum vergisi denilmektedir.³³¹ Ayrıca metinlerden anlaşıldığı üzere tatum vergisi de nishatum vergisi gibi ticaret kervanının geçtiği her güzergâhta ödemesi yapılan bir vergi türüdür.³³² Kervanın uğradığı bütün güzergâhlar da datum vergisinin alınması onun yerli krallarca alındığını göstermektedir.

³²⁸ T. Özgüç, *a.g.e.*, s. 17.

³²⁹ K. R. Veenhof, *a.g.e.*, s. 268.

³³⁰ K. Koçak, *a.g.m.*, s. 223.

³³¹ E. Bilgiç, *a.g.e.*, s. 68.

³³² S. Bayram, “Kültepe...”, s. 10.

Fakat saddu'atum vergisinin de olduğu gibi, datum vergisi de ayrıca bit karim'e ödemesi yapılan vergi türlerindedir.³³³

4) Qaqqadatum:

Qaqqadatum kelimesi, “baş, kafa vergisi” olarak bilinen “qaqqadum” kelimesinden türetilmiştir.³³⁴ Asur'dan Anadolu'ya getirilen ticari mal yüklü kervana eşlik eden her şahıs adına tahsil edilen bu vergi türü, bazı istisnalar hariç olsa da kervanda ne kadar insan varsa, o kadar vergisi alınmaktadır.³³⁵ Metinlerden anlaşılacağı üzere, her şahıs başına alınan qaqqadatum vergisinin ödemesi yerli krallara, 10 veya 15 şeşel olarak yapılmaktadır. Bunun yanında qaqqadatum vergisinin bazı metinlerde de ödeme miktarı olarak yukarıda bahsedilen miktardan daha düşük oranda da tahsil edildiği görülmektedir.³³⁶ Bu durumun nedeni ise ticaret esnasında kervanın bulunduğu şehir, kervanın taşıdığı yük miktarı ve bu yükün cinsi ile diğer sosyal ve ekonomik sebeplerin bu verginin değişik miktarlarda alınmasına sebebiyet vermiş olmalıdır. Çünkü kervanda bulunan her insan adına tahsil edilen bu verginin, kervanda çok fazla kişi bulunduğu ve de ticareti yapılan emtianında çok fazla gelir sağlamadığı zamanlarda bu verginin ödemesinde çeşitlilik görülmesi doğaldır.

5) E/İsratum:

Esratum kelimesi, Arapçada on manasına gelen “eşre/esre” kelimesinin çoğulu olan “esrum” kelimesinden türetilmiş olup, yerel idareciler tarafından kumaştan %10 nispetinde tahsil edilen bir vergi türü olarak izah edilmektedir.³³⁷ Bu kelime metinlerde genellikle nishatum vergisinin alınmasından sonra arta kalan kısmın %10'unu ifade etmek için kullanılsada, kimi görüşe göre, o “öşür vergisi” değil, fakat “sarayın, gelen mal üzerinde sahip olduğu %10 nispetindeki ilk satın alma hakkı” olarak açıklanmıştır.³³⁸

Diğer taraftan Kültepe metinlerinin bazılarında *esratum* vergisinin %10 nispetinde alındığını doğrulayan ifadeler varsada farklı yerlerde 125 kumaş için 9,5 kumaşın, 215 kumaş için 18,5 kumaşın, 173 kumaş için 6(!) kumaşın *esratum* vergisi olarak verildiği, dolayısıyla da %10'luk orana her zaman uyulmadığı görülmektedir.³³⁹

³³³ T. Özgüç, *a.g.e.*, s. 17.

³³⁴ S. Bayram, “Kültepe...”, s. 11.

³³⁵ K. R. Veenhof, *a.g.e.*, s. 265.

³³⁶ S. Bayram, “Kültepe...”, s. 11.

³³⁷ Ignace J. Gelb-Thorkild Jacobsen-Benno Landsberger-A. Leo Oppenheim, *The Assyrian Dictionary[E(a1)]*, The Oriental Institute of the University of Chicago, C. IV, Chicago 1958, s. 368.

³³⁸ K. R. Veenhof, *a.g.e.*, s. 86.

³³⁹ S. Bayram, “Kültepe...”, s. 11.

Nitekim Kt. 81/k 134 nolu metninin 5-20. satırlarının muhtevasına bakıldığı zaman “toplam 99 kutanum kumaşını saraya soktular. İçinden 4 kutanum kumaşı satıldı ve 5 kutanum’u nishatum (vergisi olarak) aldılar. 90 kutanum’u bana sevkettiler. 9 kutanum’u isratum (vergisi olarak) ve 3 şeşel gümüşü kendimden verdim.” ifadelerinin geçtiği görülmektedir. Fakat aynı metnin bir başka bölümünde ise, “sarayın 4 kutanum kumaşını satın aldığım” şeklinde bir ifadenin geçmesi, Veenhof’un, ticareti yapılacak mallarda ilk satın alma hakkının saraya ait olduğu ifadesine ters düşen bir ifadedir.³⁴⁰

6) Waşitum:

Metinlerden anlaşıldığı kadarıyla *waşa’um* kelimesi, “bırakmak, terk etmek” fiilinden türetilmiş ve “ihraç vergisi; kervanın harekâtı esnasında alınan vergi, resim” olarak değerlendirilmektedir. Tahminimizce *Asya* kelimesi de buradan gelmekte ve güneşin doğduğu yer anlamında kullanılmasından hareketle, waşitum’u doğmak ve çıkmak şekliyle anlamlandırmak gerekmektedir. “Çıkış vergisi” olarak da bilinen bu vergi türü kervan Asur’dan Anadolu’ya gitmek için ayrıldığı zaman yükün 1/120’si oranında tahsil edildiği anlaşılmaktadır. Waşitum vergisine örnek olarak AKT I 23 nolu³⁴¹ mektubu örnek gösterebiliriz. Mektubun muhtevasına bakıldığında kervanın çıkışı ya da hareketi esnasında waşitum adı altında ihraç vergisinin ödendiğinden bahsedilmektedir.³⁴² Ayrıca bu vergi türünün kervan Kaniş’ten ayrıldığı zamanda, bet limmim’e karşı ödemesinin yapıldığı metinlerden anlaşılmaktadır.³⁴³

7) Eriptum/Eruptum:

“İçeri girmek, varmak, girmek” karşılığına gelen “erabum” fiili ile ilgili olan bu kelime³⁴⁴ metinlerde “giriş vergisi” karşılığında waşitum’la zıt manalı olarak kullanılmıştır. Metinlerde eriptum’un “ana bit karim e-ri-ib-ti AN.NA-kà nişqul”³⁴⁵ şeklinde geçişinden hareketle bu vergi çeşidinin karum dairesine ödendiği

³⁴⁰ S. Bayram, “Kültepe...”, s. 11.

³⁴¹ Emin Bilgiç-H. Sever-C. Günbattı-S. Bayram, *Ankara Kültepe Tabletleri I*, Ankara 1990, s. 42: ¹⁾ um-ma A-şur-i-mi-ti-ma ²⁾ ù E-na-Be-lúm-ma a-na ³⁾ Im-dí-lim qí-bi-ma ⁴⁾ 15 ma-na KÙ. BABBAR Ku-ra-ra ⁵⁾ ub-lam 2 GÙ AN. NA ⁶⁾ 14 GÍN.TA 8 ½ ma-na 4 GÍN ⁷⁾ KÙ.BABBAR it-ba-al ⁸⁾ 26 ma-na AN.NA ⁹⁾ qá-tim 13 GÍN.TA ¹⁰⁾ 2 ma-na KÙ.BABBAR it-ba-al ¹¹⁾ ŠA.BA 16 ma-na AN.NA ¹²⁾ a-na qá-ti Ú-sá-nim K.13 ¹³⁾ ni-dí-in 10 ma-na ¹⁴⁾ AN.NA a-na li-bi ¹⁵⁾ šu-uq-lá-tim ^{Ay.16)} nu-ra-dí-ma 2 GU 10 ma-na ¹⁷⁾ AN.NA ku-nu-ku-ni ¹⁸⁾ 32 ku-ta-nu qá-dum ¹⁹⁾ ša li-wi-tim ²⁰⁾ 3 ma-na KÙ.BABBAR it-bu-lu ²¹⁾ 2 ANŠE ša-la-ma-an ²²⁾ ⅓ ma-na KÙ.BABBAR it-bu-lu ²³⁾ 15 ½ GÍN te-şú-bu ²⁴⁾ 17 GÍN ig-ri-sà-ra-dim ²⁵⁾ a-na ta-ba-li-im ²⁶⁾ 7 ½ GÍN wa-şí-tum ²⁷⁾ [1] 6 GÍN ú-nu-ut ANŠE ^{K.28)} mí-ma a-nim Ú-sá-num ²⁹⁾ i-ra-dí-a-kum.

³⁴² Y. Korkmaz, *a.g.e.*, s. 106.

³⁴³ K. Koçak, *a.g.m.*, s. 223.

³⁴⁴ S. Bayram, “Kültepe...”, s. 12.

³⁴⁵ CAD, *e (I)*, s. 292-293.

anlaşılmaktadır. Eriptom'un "prense verilen hediye, içeri girmek için krala verilen hediye" anlamları da vardır.³⁴⁶

8) Metum Hamsat:

Bu kelime, "meat(um)" yani "100" ile "hamsat/hasat" yani "5" karşılıklarına gelen iki kelimenin birleşmesinden ortaya çıkmaktadır. İşlevi tam olarak anlaşılmasına rağmen, bu verginin % 5 nisbetinde toplanıp karum dairesine ödemesi yapılan bir vergi türü olduğu metinler incelendikçe ortaya çıkmaktadır.³⁴⁷ Ayrıca bu metinlerde 240 mina kalay için 12 mina kalayın, 75 kumaş için ise 3 3/4 kumaşın vergi olarak ödendiği anlaşılmaktadır.

1.2.1. Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'ndekiÇivi Yazılı Belgelere Göre Kervan Güzergâhları ve Taşımacılık

Kalay ve kumaşı Asur'dan Anadolu yaylasına getiren eşek kervanları, ana iki yol güzergâhını takip etmektedir.³⁴⁸ Asur'dan Kaniş'e giden yollar şebekesi bugünkü isimleri ile şu şekilde geçmektedir: Birinci yol veya "Güney Yolu" Dicle, Habur, Balih vadileri üstünden Urfa'ya, Fırat'ı Birecik'ten geçerek Kahramanmaraş'a, buradan birkaç kola ayrılarak, kuzeye doğru Doğu Toros geçitlerindeki zorlu yolculuktan sonra, Göksun-Sarız-Pınarbaşı yolundan Kaniş'e erişmekteydi.³⁴⁹ Diğer bir kol ise, Elbistan'dan Malatya'ya ve Darende-Gürün yolunu izleyerek Kaniş'e varmaktaydı.³⁵⁰ Ayrıca güney yolu Kahramanmaraş'a uğramadan Pazarcık-Gölbaşı-Doğanşehir yoluyla Malatya'ya veya Malatya'ya uğramadan Gölbaşı üzerinden Sürgü ve Darende'ye ulaşıp oradan Gürün'e, buradan da Kaniş'e ulaşabilmekteydi. Güney yolunun bu kadar çeşitlilik göstermesinin nedeni coğrafya şekilleri ile alakalı olsa gerektir. Çünkü çevre koşulları ve hava şartları bu uzun mesafe ticaretini güçleştiren etkenlerden bir kaçıdır.³⁵¹ Bundan dolayı Asurlu tüccarlarda ana yolları takip ederek zamanla ana yolun

³⁴⁶ S. Bayram, "Kültepe...", s. 12.

³⁴⁷ K. Koçak, a.g.m., s. 223.

³⁴⁸ T. Özgüç, a.g.e., s. 24.

³⁴⁹ L. Gürkan Gökçek, "Asur Ticaret Kolonileri Çağında Anadolu'da Kervan Güzergâhları ve Taşımacılık", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. VIII, S. 1, Ankara 2004, s. 153.: Gökçek burada diğer birçok araştırmacıya nazaran Asur ticaret kolonilerinin güzergâhını dört ana yola ayırmaktadır.; Michael, C. Astour, "Reviews of Books", *Journal of the American Oriental Society*, C. CX, No: 4, Amerika 1989, s. 686.

³⁵⁰ Halil İnalçık, *Türkiye Tekstil Tarihi Üzerine Araştırmalar*, Seçme Eserleri 1, İstanbul 2008, s. 75.; Eskiçağda Anadolu'da yol güzergâhları hakkında geniş bilgi için bkz.: John George Clark Anderson, "The Road-System of Eastern Asia Minor with the Evidence of Byzantine Campaigns", *The Journal of Hellenic Studies*, C. XVII, England (Kasım) 1987, s. 22.; Barry J. Beitzel, "The Old Assyrian Caravan Road in the Mari Royal Archives", *Mari in Retrospect*, Chicago 1992, s. 39.

³⁵¹ Beitzel'de, Asur ticaret kolonilerinin takip ettiği güzergâhın farklılık göstermesini çevre koşullarına ve hava şartlarına bağlamaktadır. Çünkü ona göre, Orta Anadolu'nun güneyinde yer alan Toros dağlarının varlığı ve yüksek dağlarla kaplı yoğun bozkır coğrafyasının dar geçitlerinin ana ticaret yollarına engel

farklı kollarından Kaniş'e ulaşma imkânı bulabilmekteydiler. Farzı mahal, Göksun'un doğusundaki Elbistan ovasının yerleşim tarihi ve höyüklerinin çokluğu bu güzergâhın daha elverişli olduğunu ortaya koymaktadır.

İkinci yol veya "kuzey yolu", Asur'un merkezinden batıya dönerek, Habur ve Balih ırmaklarının kaynak bölgesinden, Anadolu-Suriye sınırı yakınlarındaki Şubat Enlil (Tel Leilan)-Guzana(Tel Halaf)-Harran-Kargamış-Halep hattını izleyerek Doğu Akdeniz kıyılarına ulaşırdı.³⁵² Bu yol, batıda birçok kola ayrılmaktadır. Nitekim Anadolu ile bağlantıda da kullanılan bu yolun batı bölümü, Fırat üzerinden, Kargamış veya Samsat'a ya da Mardin yakınlarından kuzeye dönerek Diyarbakır-Ergani-Maden-Toros Geçidi ve Elazığ-Malatya üzerinden Orta Anadolu'ya yani Kaniş'e ulaşmaktaydı. Daha açık bir ifadeyle kuzey yolu, Diyarbakır-Elazığ veya Fırat'ı Samsat'tan geçerek Malatya'ya ulaşmakta, oradan ise Gürün ve Pınarbaşı üzerinden Kaniş'e varmaktaydı.³⁵³

Ayrıca Pınarbaşı, Göksun, Gaziantep ve Harran, Samsat, Malatya arasındaki yollar, güney ve kuzey yollarını birleştirerek güney yolunu, Adana'ya kadar uzatmakta ve bu yolun Adana-Niğde üzerinden Kültepe'ye ulaşmasını sağlamaktaydı.³⁵⁴ Merkez Kültepe'den bir yol ise, Hitit şehri Alacahöyük'e, diğer yol ise, kuzeye Yozgat üzerinden Boğazköy'e varmaktaydı. Ancak son yapılan araştırmalar neticesinde Asur'dan Kaniş'e giden yol güzergâhı Kaniş'in hem kuzeyine Zalpa'ya kadar, hem de onun batısına, Kaniş'ten yola çıkarak Karahöyük (Konya) üzerinden Bolvadin'e (Afyonkarahisar) gelmekte ve burada iki kola ayrılmaktadır. Birinci kol, Bolvadin'in kuzeyine Gordion'a (Ankara civarı) ulaştıktan sonra burada tekrar iki kola ayrılarak Marmara Denizi çevreleyecek şekilde etrafından geçerek Balkanlara doğru genişlemektedir. İkinci kol ise, Bolvadin'den Beycesultan'a (Denizli), Beycesultan üzerinden ise, Bayraklı'ya ulaşmaktaydı. Burada yeniden iki kola ayrıldıktan sonra birinci kol güneye doğru inerek, Kıbrıs üzerinden gelen güney yolu ile Girit'te birleşmekte ve buradan güney batıya doğru genişlemektedir. Diğer kol ise, Bayraklı'dan

teşkil etmesi, bu ticaret güzergahının çeşitlilik göstermesine sebebiyet vermiştir.: B. J. Beitzel, a.g.m., s. 43.

³⁵² K. Köroglu, *Eski Mezopotamya...*, s. 18-19.; Anadolu ile Suriye coğrafyası arasındaki ticareti ve bu ticaretin güzergahı hakkında daha fazla malumata ulaşmak için bkz.: J. Eidem, "Old.", s. 34.

³⁵³ H. İnalçık, a.g.e., s. 75.; J. Kool, a.g.e., s. 18.; Klass R. Veenhof, "Across the Euphrates", *Anatolia and The Jazira during The Old Assyrian period*, Nederlands Instituut Voor Het Nabije Oosten, Nederlands 2008, s. 6-7.

³⁵⁴ H. İnalçık, a.g.e., s. 75.

Çanakkale'ye doğru ilerledikten sonra Gordion'dan gelen bir kol ile birleşerek Balkanlara doğru genişlemektedir.³⁵⁵

Diğer taraftan kervan güzergâhlarının çeşitlilik göstermesi, kervan konvoyunun da her zaman aynı güzergâhı takip etmesini engellemiştir. Nitekim Asur ve Kaniş arası uzaklık kuş uçuşu 775 km'lik, yaklaşık olarak 1000 km'lik bir mesafenin kat edilmesini gerektirmektedir.³⁵⁶ Uzunluğu yaklaşık olarak 1000 km olduğu kabul edilen bu karayolu ticareti, coğrafyanın topografik özelliklerinden dolayı cesaret ve korunma isteyen zor bir girişimdir. Diğer taraftan bunun deniz yoluyla yürütülen ticarete göre daha az riskli olduğu bildirilmektedir.³⁵⁷ Çünkü doğal olarak deniz ticaretinde var olan korsanlık veya geminin batma tehlikesi kara ticaretinde yoktur. Ancak kara ticaretinde de deniz ticaretinde olmayan kaçakçılık veya yol kesme gibi faktörlerin varlığı söz konusudur. Keza Kültepe metinleri incelendikçe kaçakçılığın ve yol kesmenin tabletlerde yer aldığı görülmekte ve buna karşı da önlemlerin alınmaya çalışıldığından bahsedilmektedir.

Koloni çağında gerek Anadolu ile Asur arasında gerekse Anadolu'daki toplumlar arasındaki yoğun ticarete düzenli bir taşıma sisteminin varlığı söz konusudur. Zira birçok Kültepe vesikasından, Asur'dan Anadolu'ya seyahat eden kervanların oluşumları ve taşınma tertibatları, merkeplerin teçhizatları, malların yüklenmesi ve paketlenmesi hususunda ayrıntılı bilgi edinmek mümkündür. Nitekim metinlerden anlaşıldığı üzere bu ticaretin gerçekleşmesini sağlayan ulaşım aracının merkepler olduğu anlaşılmaktadır. Metinlerde ticaretin gerçekleşmesini sağlayan merkeplere hitaben *emērum sallamum* (siyah eşek) ya da *emērum/imērum* (ANŞE) ifadeleri geçmektedir.³⁵⁸ Normal büyüklükteki bir kervanda ortalama birkaç çift eşek olurdu ve bu eşekler tüccarlar tarafından Asur'daki çayırdan 20 şeşel karşılığında (170 g gümüşe) alınmaktaydı.³⁵⁹ Satın alınan bu eşeklerin siyah ve sağlam niteliklerde olmasına dikkat edilmekteydi. Çünkü daha önce de söylediğimiz gibi bozkır şartları, yüksek ve zorlu dağların etrafından geçişin kolay olmaması, siyah eşeğin susuzluğa dayanıklı olması ve de bu eşeklere bir hayli fazla yük yüklenmesi, onların satın alınması esnasında dikkatli

³⁵⁵ Bkz. ekler harita 4.

³⁵⁶ İ. Banu Doğan, *Tarih Öncesinde Ticaret ve Değiş Tokuş*, İstanbul 2012, s. 77.; Fakat K. Köroğlu'na göre Asur ve Kaniş arasında mesafe yaklaşık olarak 800 km'lik bir alanı kapsamaktadır.: K. Köroğlu, *Eski Mezopotamya...*, s. 104.

³⁵⁷ T. Özgüç, *a.g.e.*, s. 24.

³⁵⁸ L. G. Gökçek, "Asur...", s. 155.

³⁵⁹ Cécile Michel, "The Perdum-Mule, amount for Distinguished Persons in Mesopotamia during the first half of the Second Millenium BC", *Pecus*, Roma 2003, s. 191.

davranılmasını gerektirmekteydi. Keza kervan yolculuğu sırasında taşıma ve ulaşım aracı olan bu eşeklerin yukarda saydığımız nedenlerden dolayı öldüğü de olmuştur.³⁶⁰

En fazla 14 eşekten oluşmuş bir kervan Kaniş'e 350 parça kumaş getirebilmekte ve bazen de bu kervanlar küçük konvoylar şeklinde Anadolu'ya gelebilmekteydi.³⁶¹ Bu konvoyla başkanlık eden ya da bu kervanın lideri olan kişi, kervanın güvenli bir şekilde yol almasını sağlayarak kervanın yolculuk esnasında kalacağı yerin temininden sorumlu olan kişidir. Ayrıca bu kişi kervanın ulaşım ve taşıma aracı olan eşekler için su ve yemin temininden ve kervana eşlik eden grubun fiziksel ihtiyaçlarının giderilmesinden de sorumludur. Aynı zamanda kervan lideri, kervanın takip edeceği güzergaha ve bu güzergahlarda satın alacağı mala karşılık yapılacak ödemenin miktarına karar veren kişiydi.³⁶²

Diğer taraftan kervan Anadolu'ya ulaştığında yükünü indiren eşek, orada yaklaşık olarak aynı fiyat olan 20 şeşel karşılığında satılmaktaydı.³⁶³ Çünkü Anadolu'dan Asur'a nakliyesi yapılacak olan altın ve gümüş gibi malzemelerin taşınması hafif olmasından dolayı eşek gibi taşıma araçlarına çok fazla gerek yoktu.³⁶⁴ Bu sebepten bazı eşekler yük taşıma hususunda boşta kalmaktaydı.

Öte yandan Asur'dan nakliyesi yapılan mallar ortalama beş ile altı haftalık bir yolculuk sonrasında Anadolu'ya ulaşabilmekte ve aynı şekilde kervana eşlik eden tüccarda yılda en fazla iki kez Anadolu'ya sefer yapmaktaydı.³⁶⁵ Nitekim sefer esnasında kumaşa sarılarak mühürlenmiş bir eşek yükü kalay 130 mina (yaklaşık olarak 65 kg) olmasına karşın, buna yol masraflarını karşılamak üzere ek olarak 10 mina (5 kg) kalay ve 10 parça dokunmuş kumaş eklenmesinin ardından, bir de hayvanın yemi, koşum takımları ve aksesuarlarının eklenmesiyle hayvanın yük ağırlığı ortalama 90 kg olmaktadır.³⁶⁶ Yükün yalnız kumaş olduğu hallerde veya normal hallerde ise, her bir hayvanın taşıyabileceği yükün kapasitesi ortalama olarak baktığımızda 70-75 kg arasında değişmektedir.³⁶⁷ Metinlerden anlaşıldığı kadarıyla kumaşların çoğu 4,5 m

³⁶⁰ C. Michel, a.g.m., s. 191.

³⁶¹ T. Özgüç, a.g.e., s. 24.

³⁶² J. Kool, a.g.e., s. 18.

³⁶³ C. Michel, a.g.m., s. 193'de, Asur'daki çayırdan satın alınan eşeklerin, Anadolu'da 2-4 mina gümüş, 2 mina 16 ½ şeşel gümüş, 1 mina 38 şeşel gümüş ya da 1 mina 16 şeşel gümüş arasında değişen fiyatlara satıldığını belirtmektedir. Ayrıca, bir tüccarın mektubunda bu tür hayvanların değerinin yüksek olduğunu beyan etmesi, C. Michel'in bu görüşünü destekler mahiyettedir.

³⁶⁴ K. R. Veenhof, a.g.e., s. 2.

³⁶⁵ H. Parkins-C. Smith, a.g.e., s. 35.

³⁶⁶ T. Özgüç, a.g.e., s. 24.

³⁶⁷ Gojko Barjamovic, "A Journey Through Anatolia in 1865 BC", *Anatolia's Prologue, Kültepe Kanesh Karum, Assyrians in Istanbul*, Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi 2011, s. 163.

uzunluğunda veya 2.25 kg ağırlığındaydı. Ayrıca ticaret kervanındaki eşeğe yüklenen kalayın, sarılmasında kullanılan ucuz ya da kaliteli kumaş sargısı da Anadolu’da satılmaktaydı.³⁶⁸ Eşeklerin ekipmanı konumunda olan koşum takımları (unutum) deriden ya da kumaştan yapılmakta ve 2 ila 3 şeşel gümüş arasında değişen fiyatlara satın alınmaktaydı.³⁶⁹ Bu takımların en önemli özelliği günümüz koşum takımlarında olduğu gibi değişik ebatlardaki kapların ya da çuvalların bağlandığı semerlerdir. Metinlerde malların yüklenmesi ve paketlenmesi hususunda Asurluların kullanmış olduğu bazı terminolojik terimler vardır. Bunlar, **muttatum/şuqlum**: genelde “heybe” olarak tanımlayabileceğimiz muttatum, daha çok kalayın ya da kumaşın yüklendiği iki parçadan oluşan ve eşeğin iki yanına bağlanan bir tür malzemedir. Muttatum’un yalnızca bir gözü 60 ila 75 mana yani 30-37,5 kg’lık yük alabilmektedir. Şuqlum’da metinlerde muttatum gibi kalay veya kumaşın yüklendiği bir tür eşya olarak geçmektedir.³⁷⁰ **Matliḥşum**: “Yük semeri” olarak değerlendirdiğimiz matliḥşum kelimesi metinlerde ¹⁸⁾ *ku-tal-lu-um* ¹⁹⁾ *ša ma-at-li-iḥ-šī-im*, şeklinde geçmekte ve satın alma fiyatı olarak da 9 şeşel bakır ifadesi yer almaktadır.³⁷¹ **Eliatum**: muttatum ve matliḥşum’un üzerine bağlanan ve daha küçük ebatlarda olduğu anlaşılan bu malzeme, normal standartlardaki kumaş yükünün (25-26 parça) 1/5 ya da 1/4’ünü taşıyabilmekteydi.³⁷² **Ukāpum**: Lewy tarafından “eyer” olarak tercüme edilen ukāpum’un, yünden yapıldığı ve hatta onun yapımında kutanum kumaşının da kullanıldığı metinlerden anlaşılmaktadır.³⁷³ Malların yüklenmesinde ve paketlenmesinde kullanılan bir başka malzeme de **zurzum**’dur. **Zurzum**: Nuzi tabletlerinden anlaşıldığına göre bu kelimenin, keçi kılından yapılmış bir “torba” olduğu anlaşılmaktadır.³⁷⁴ Bunların dışında malların taşınmasını sağlayan daha birçok malzemenin varlığı tabletler incelendikçe ortaya çıkmaktadır.

Diğer taraftan Lamassi’nin Puşu-ken’e yazdığı bir mektuptan anlaşılacağı üzere bir ticaret kervanı günde ortalama 20-24 km yol alabilmekteydi.³⁷⁵ Netice itibariyle metinlerde Asur’dan Anadolu’ya yapılan bu ticarete kervanın ulaşımından, yüklerin

³⁶⁸ Kervan ticaretinin ulaşımını ve taşınmasını sağlayan araçlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: K. R. Veenhof, *a.g.e.*, s. 2.

³⁶⁹ L. G. Gökçek, “Asur...”, s. 156.

³⁷⁰ L. G. Gökçek, “Asur...”, s. 156.

³⁷¹ K. R. Veenhof, *a.g.e.*, s. 6.

³⁷² L. G. Gökçek, “Asur...”, s. 156.

³⁷³ K. R. Veenhof, *a.g.e.*, s. 8.

³⁷⁴ K. R. Veenhof, *a.g.e.*, s. 8.

³⁷⁵ A. M. Darga, *a.g.e.*, s. 96.

taşınmasını kadar farklı görevlerde kullanılan hayvanların varlığından söz edilmektedir.³⁷⁶

Kısacası kaynağını Asur coğrafyasından alıp farklı kollar halinde de olsa Anadolu coğrafyasına kadar ve hatta son yapılan araştırmalarla daha da genişleme imkânı bulan Asurlu tüccarların kolonizasyon hareketi ve bu kolonizasyon hareketinin bir sonucu olarak ortaya çıkan ulaşım ve taşımacılık işlemi, bu tür hayvanlarla sağlanmaktadır.

³⁷⁶ Asur ve Anadolu toplumları arasında gerçekleşen ticarete görev alan hayvanlar hakkında ayrıntılı çalışmalar yapılmıştır. Örneğin Veenhof, kervan konvoyunda “ANŞE up-qú-um” ya da “ANŞE ki-ib-şum” adında iki farklı eşeğin görev aldığından bahsetmektedir.: K. R. Veenhof, *a.g.e.*, s. 2.; Ancak C. Michel, *a.g.m.*, s. 195’de, Veenhof’un bu görüşüne ilaveten daha farklı hayvanlarında kullanıldığını ifade etmektedir.

III. BÖLÜM

HİTİT DÖNEMİ ANADOLU DOKUMACILIĞI

1. Hitit Devleti Döneminde Dokumacılık

Asur Ticaret Kolonileri çağında yoğun olduğu anlaşılan ve uluslararası bir nitelik taşıyan ticaret ve kara taşımacılığı, Anadolu'daki etnik ve siyasi durumun değişmesi sonucu Hitit döneminde canlılığını yitirmiştir.³⁷⁷ Hitit Devleti'nin ortaya çıkışı ile birlikte merkezi bir otoritenin kurulması, eski ticaret örgütlenmesinin kent beylerine bağlı olan çıkar ilişkilerini değiştirmiştir. Bundan dolayı Hitit kralları kendi topraklarında yabancıların kazanç sağlamalarına izin vermemişlerdi.

Diğer yandan merkezi otoriteye paralel olarak, devletin kendi ihtiyaçlarını kendisi karşılaması ve ülkede çıkarılan hammaddelerin Hititsanatçıları ya dazanatkarları tarafından işlenmiş mallar haline dönüştürülmesi sonucu, dışarıya bağımlılığın azalması ile Hitit Devleti'nin Asur ve diğer ülkelerle olan ticaret ilişkileri zayıflamıştır. Ayrıca Anadolu'da bulunmayan ya da az bulunan maddelerin, askeri seferlerle elde edilen ganimetlerle karşılanmasının da bunda payı vardır. Nitekim Asurluların Anadolu'nun yerli halkı ile geliştirdikleri ticaret geleneği yeni kurulan Hitit Devleti zamanında da içe dönük olarak devam etmiştir.

Fakat artık yabancı tüccarlara ülkede ticaret yerleşkeleri kurmak gibi ayrıcalıklar tanınmamış, bunlarla yapılan alışverişler devletin denetimi altına alınmıştır.³⁷⁸ Dolayısıyla buradan anlaşılmaktadır ki: Anadolu'da yerel krallıkların yerine Hitit halkının merkezi otoriteyi sağlaması, Asurlu tüccarların Anadolu'da rahatça faaliyet göstermelerini engellemiş ve tüccarları merkezi krala bağımlı hale getirmiştir. Hitit Devleti kurmuş olduğu bu iktisadi örgütlenme biçimiyle, kendinden sonraki Anadolu Uygarlıklarının da iktisadi alanda örgütlenmelerinin temel yapı taşı olmuştur. Öyle ki, Hitit İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla Anadolu'da teşekkül eden birçok medeniyet bu örgütlenme biçimine sadık kalmıştır. Hatta Hitit İmparatorluğu'nun yıkıldığı tarihten yaklaşık olarak 2500 yıl sonra Osmanlı Devleti bile, Hitit İmparatorluğu ile benzer iktisadi örgütlenme biçimlerini benimsemiştir.³⁷⁹

Hitit ekonomisinin temeline baktığımız zaman devletin gelirini oluşturan kazançlar arasında, savaşlardan elde edilen ganimetler, ekseri savaş veya ikna yoluyla

³⁷⁷ Esmâ Reyhan, "Hititlerde Devlet Gelirleri, Depolama ve Yeniden Dağıtım", *Akademik Bakış*, C. II, S. 4, Ankara 2009, s. 165.

³⁷⁸ E. Reyhan, a.g.m., s. 165.

³⁷⁹ Diren Çkmak, *Hitit İmparatorluğu'nun Toplumsal ve İktisadi Yapısı*, İstanbul 2012, s. 274.

başka devletlerin Hitit Devleti'ne bağlanması suretiyle elde edilen haraçlar ve vergiler olduğu anlaşılmaktadır. Bu şekilde bir yapılanmanın içerisinde bulunan Hitit Devleti'nin Asurlu tüccarların Anadolu'da özgürce hareket etmesine imkân vermemesi doğaldır. Çünkü Asurlu tüccarların koloni döneminde gerçekleştirdikleri ticaretten sağladıkları kar oranının fazlalığı, merkezi bir devlet kurmuş olan Hititlerin bu ticaretten zararlı çıkmalarına sebebiyet vermiş ve bu yüzden Hititler bu ticaret organizasyonuna son vermişlerdir.

Diğer taraftan Hitit toplumu içinde de şüphesiz ticaret ile uğraşanlar yani tüccarlar sınıfı ortaya çıkmış ve dolayısıyla ticaretin yabancıların kontrolünden ziyade, kendi ellerinde bulunmasını sağlamışlardır.

Ayrıca Anadolu'da, Asur Ticaret Kolonilerinin sona ermesiyle birlikte Kültepe-Kaniş gibi şehirler önemini kaybetmişler, Karahöyük (Konya) ve Acmhöyük (Aksaray) gibi şehirlerde ise yerleşim durmuştur.³⁸⁰ Buradan anlaşılacağı üzere sadece ticaretin işleyişinde bir değişiklik olmamış, bunun yanında Asur Ticaret Kolonileri Döneminde faal olarak işlev ve iskân konumunda bulunan önemli ticaret güzergahları Hitit Devleti Dönemi'nde artık önemlerini kaybetmişlerdir. Diğer taraftan yeni kurulan bir devlet, bir öncekinin kalıntıları üzerinde yükselmektedir. Ancak Hitit Devleti bu konuda bir istisnayı teşkil etmektedir. Çünkü bu yeni devletin kurulmasının doğurduğu olumsuz sonuçlar arasında, en önemlisi birçok yerli Anadolu kentinin, tarih ve coğrafya sahnesinden silinmesi yer almaktadır.³⁸¹ Hitit yayılcılığı ve kolonizasyon sistemi, bu kentlerde hakim görüş olan düşünceye ters düşmekte ve Hitit toplumu kendi yayılcı politikaları karşısında büyük engel teşkil eden bu kentleri yıkıp yok etmek suretiyle onları birer birer cezalandırmaktaydı.

Öte yandan Hitit ekonomisinin temelini tarım ve hayvancılık oluşturmaya rağmen, yün üretiminin ve işlenmesinin de Hitit ekonomisine katkısı yadsınamaz derecede önemlidir. Zira arkeolojik kazılarda, evler içinde yün eğirmekte kullanılan ağırşaklara ve dokuma tezgâhı ağırlıklarına, ayrıca orak, bıçak ve keski gibi dokumada kullanılan araç ve gereçlere rastlanılmış olması, dokumacılığın Anadolu'da gelenekselleşmiş olduğunu ve bu aktivitenin Hitit toplumunda da var olduğunu göstermektedir. Hititlerin dokumacılık konusunda öne çıkan bazı kentlerinden önemli

³⁸⁰ Ali M. Dinçol, "Hititler", *Anadolu Uygarlıkları*, S. 1, Ankara 1982, s. 112.

³⁸¹ Ahmet Ünal, "Hitit Metinlerinde Eski Asur Ticaret Kolonileri Çağıyla İlgili Kayıt ve Anımsamalar", *Ar. An.*, S. 3, Ankara 1988, s. 345.

olanları Arinna³⁸² ve Zippalanda'dır. Bu iki kentin dokumacılarının Anadolu'nun en eski kilim dokumacıları olduğu iddia edilmektedir.³⁸³ Ayrıca kült merkezleri olan bu kentlerin dokumacılık alanında da öne çıkmaları ilginçtir. Zira bu durum, din-tapınak ve dokumacılık arasında bir bağ olduğunu düşündürmektedir.

Bunun yanında Hitit tarihinin çeşitli safhalarında, gerek Mezopotamya'daki çeşitli uluslarla gerekse Mısırlılar ile siyasi ve sosyal ilişkiler yürütülmüştür. Bu yüzden bu uluslararası çeşitli etkileşimlerin olması doğaldır. Böyle olunca giyim, kuşam gibi konularda karşılıklı ilişki ve etkileşiminde varlığı inkâr edilemez. Örneğin, tüylü hayvan postları düzgün biçimde kesildikten sonra yatay olarak birbirine eklenerek oluşturulan elbiseler, Mezopotamya geleneği olarak bir süre Anadolu'da da kullanılmıştır.³⁸⁴ Asur Ticaret Kolonilerinin en önemli ticari ürünlerinden olan elbise ve kumaşın, Hitit kıyafetleri üzerinde yadırganamayacak şekilde etkilerini görmek mümkündür. Fakat Hititler, bunun aksine kendilerine has ve karakteristik kıyafetleri de kullanmaktaydılar. A.H. Sayce, "Hititlerin kostümleri, soğuk ve dağlık bir mıntıka halkının elbiseleri idi. Milli elbise dizlere kadar bile inmeyen bir setre idi." ifadeleriyle Hititlerin elbiselerini bu şekilde tanımlamaktadır.³⁸⁵ Çok yaygın olmamakla beraber vücudun alt bölümünü kapatacak şekilde ve büyük bitki yapraklarından oluşturulmuş gibi görülen kısa etekler Hititler'in en eski giyimi olarak gösterilmektedir.³⁸⁶

Diğer taraftan daha önce de dile getirdiğimiz gibi merkezi bir krallık kuran Hitit Devleti'nde kent yaşamının gelişim göstermesinden sonra toplum doğal olarak belirli sınıflara ayrılmıştır. Din hayatına egemen olan rahipler ve ordu, toplumda önemli ve saygın bir tabakayı oluşturuyorlardı. İşte tüm bu sınıfların kendilerine ait ayrı biçimlerde giysileri vardı. Yazılı kaynaklarda, başta dinsel törenler olmak üzere, bayramlarda veya bazı özel günlerde giyilen temiz ve renkli elbiselerin varlığından

³⁸² Arinna: Anadolu'nun önemli kült merkezlerinden olan Arinna, bugünkü Çorum(Alacahöyük) ile lokalize edilmektedir. Anadolu'nun bir diğer kült merkezi ise Nerik'tir. Burası da bugünkü Kastamonu (Tosya) ile alakalı bulunmaktadır.

³⁸³ D. Çakmak, *a.g.e.*, s. 307.

³⁸⁴ Sabahattin Türkoğlu, *Tarih Boyunca Anadolu'da Giyim Kuşam*, İstanbul 2002, s. 26.: Ayrıca bu kumaş türünün püsküllü bir benzeri de Geç Hitit dönemi'nde de görülmektedir. Bunun yanında bu "şal örtüye" Mezopotamya'da "kaunake" denilmekteydi.

³⁸⁵ Şahin Yüksel Şahan, *Türk El Dokumacılığı*, İstanbul 1978, s. 55.: Ayrıca Sayce burada, Hititler'in kıyafetlerin en belirgin özelliğinin, burnu yukarı bükülmüş kar kunduraları olduğunu söylemektedir.

³⁸⁶ Bu duruma örnek teşkil edebilecek bir heykel, halen New York Metropolitan Museum'da sergilenmektedir. M.Ö. 18. yüzyıla tarihlenen bu heykelin alt tarafı kırık olduğu için çok fazla bilgi sahibi olunamamaktadır. Ancak heykelin taşıdığı etek muhtemelen hayvan postundan veya keçeden yapılmış olmalıdır. Çünkü Hitit tasvirlerinde göze çarpan temel öge, önde helezonlar biçiminde kıvrılmış saçlarla tasvir edilen heykeller bu tarz giyinme özelliği taşımaktadırlar. Bkz. resimler heykel: S. Türkoğlu, *a.g.e.*, s. 26.

bahsedilmektedir.³⁸⁷ Dolayısıyla bu kaynaklardan anlaşıldığına göre, Hitit toplumunun törenlik ya da bayramlık olarak farklı türde elbiseler giymeye özen gösterdikleri anlaşılmaktadır. Yine metinlerdeki geçişinden anladığımız kadarıyla kraliyet elbisesi için “TÚG LUGAL^{UTTI}” ibaresi geçmektedir. Alelade bir elbiseden ziyade, “hırka” olduğunu anladığımız bu elbisenin kralı simgeleyen en önemli öğelerden biri olduğunu açıklar.³⁸⁸ Dini ayin sırasında ve ayinin bir parçası olarak giyilen bu hırka türü aynı zamanda bir yerlere bağlanmak amacıyla kullanılmaktadır. Ayrıca Hititçe metinlerde “yatak” *Majjalu*, “elbise” *TÚG* ve “bir çift kaftan’ın” *TÚGNİG.LAM* kelimelerinin birlikte geçmesinden hareketle hırkaların yatağın altına veya ayağına bağlandığını ya da sarıldığına dair bilgiler mevcuttur. Buradan hareketle bu tür hırkaları kralların giymesi ve bu hırkanın bağlama amacıyla kullanılması, onun kral öldüğü zaman onu yatağa sarmak veya bağlamak maksatlı kullanılan bir nesne olduğunu da göstermektedir.

Diğer taraftan tanrı ve tanrıçalarında kendilerine has kıyafetleri vardır.³⁸⁹ Nitekim tanrıçalar, bileklerine kadar uzanan elbiseler giymekte idi. Ayrıca çivi yazılı birkaç metinde tanrıçaların elbisesini tasvir ederken, mühürlerde kabartma noktalarla kaplandığı hususunda bilgi mevcuttur.³⁹⁰ Bununla birlikte tanrıçalar yuvarlak yakalı, kısa kollu ve ince gömlek de giymekteydiler. Öte yandan metinlerden anladığımız kadarıyla tanrılarda dört farklı giysi türünü giymekteydiler. Bunlar: uzun elbise; pilili (kırmalı), bacağı birini açıkta bırakan kuyruklu elbise; V yakalı, kenarları bir veya iki milimlik pilili manto; kısa etek ve gömlektir. Uzun pilili elbise, mühürlerin çoğunda yuvarlak, kapalı yakalı ve dirseğe kadar inen kısa kollu bir biçimde tasvir edilmektedir. Ayakta veya bir hayvan üstünde duran tanrıların çoğu kuyruklu, pilili ve de ön kısmı dize, arkası ise baldıra kadar uzanan elbiseler giymekteydiler. Diğer taraftan kolsuz, yakası V şeklinde ve önde kavuşup etek kısmındaki bir kavisle dizin üst kısmını açıkta bırakan manto şeklindeki elbise türüne metinlerde çok fazla rastlanılmamaktadır. Ancak ortaya çıkan metinlerden de anlaşıldığı gibi manto türündeki elbiselerin kenarlarına geniş birer parça geçirilerek kullanım alanları genişletilmekteydi.³⁹¹

³⁸⁷ S. Türkoğlu, *a.g.e.*, s. 26.

³⁸⁸ A. Ünal, *a.g.m.*, s. 352.

³⁸⁹ Hitit toplumuna ait kıyafetler hakkında en ayrıntılı bilgiye sahip olduğumuz Yazılıkaya kabartmalarında hem tanrılar hem de tanrıçalar, Hitit toplumuna has geniş kemerler ile tasvir edilmesinin yanında, giyim tarzı olarak da vücutlarının üst tarafında giysilerinin nasıl olduğu, kabartmalardaki aşınmadan dolayı tam olarak anlaşılamamaktadır. Ancak bazı erkek tanrıların gömlek veya çeket giymiş oldukları anlaşılmakla birlikte, bazı erkek tanrıların ise üst kısımlarının çıplak olduğu tahmin edilmektedir. Oysa tanrıçalar muhakkak uzun kollu gömlek ile tasvir edilmişlerdir.: Jürgen Seeher, *Taşta Yontulu Tanrılar Hitit Kaya Tapınağı Yazılıkaya*, (Çeviri: Selma Bulgurlu Gün), İstanbul 2011, s. 23.

³⁹⁰ Ö. Tütüncüler, *a.g.e.*, s. 66.

³⁹¹ Ö. Tütüncüler, *a.g.e.*, s. 66.; Ancak J. G. Macquen, *Hititler ve Hitit Çağında Anadolu*, (Çeviri: Esra

Tanrıların, kahramanların ve diğer varlıkların müşterek elbisesi olan kısa etek ve yuvarlak yakalı gömlek Hitit İmparatorluk Devri tanrı kıyafetlerinin esasını oluşturmaktadır. Bu tür elbiselerin genel özelliği ise, etekler çok kısadır. Ayrıca eteği giyen tanrı çoğunlukla silahlıdır. Aslan avlayan kahraman, savaş tanrısı, aslan üstünde duran ve sol elinde gürz tutan tanrı ve av tanrılarının bu şekilde giyindiklerine dair bilgilere Hitit çivi yazılı metinlerden ulaşmaktayız.³⁹²

Yukarıdaki ifadelerden anlaşılacağı üzere tanrılar ve tanrıçalar farklı kıyafetler kullanmaktaydılar.³⁹³ Nitekim Anadolu halkı, çeşitli tanrı ve tanrıçalara, ayrı semboller yakıştırarak onları güçlü ve ulaşılmaz yapmak amacıyla bazen farklı giysilerle hayal etmiş ve bunu da tasvirlerle yansıtmışlardır.³⁹⁴ Bu konuda en belirli örnek Hititler'de, hem tanrıların hem de kralların kullandıkları ve kabartmalarda bu şekilde tasvir edildikleri sivri başlı külahtır. Tanrının ya da kralın taktığı külah arasındaki en temel fark ise tanrıların taktığı külahlara eklenen boynuzlardır. Bu sayede bu külahlar diğerlerinden kolaylıkla ayırt edilebilmekteydi. Metinlerde külahın bir kral simgesi olduğu belirtilmekte ve ayrıca kralların başında takkeye benzer muhtemelen keçeden yapılmış ayrı bir başlık taktıkları görülmektedir.³⁹⁵

Diğer taraftan, bilinen yazılı ve arkeolojik belgelerden edinilen bilgilerden kraliçeler de dahil olmak üzere Hitit kadınının, Mısırlı, Giritli ve hatta Mezopotamyalı hanımlarla giyim konusunda yarışamayacağı anlaşılmaktadır. Hitit toplumunda üst tabaka kadınlarının giyim tarzları hakkında en ayrıntılı bilgiye, Yazılıkaya (Çorum) kabartmalarındaki tanrıçaların tören kıyafetlerinden ulaşılmaktadır.³⁹⁶ Bu kıyafetlere baktığımız zaman, içlerinde ince ve zarif giysilerin yanında, genel görünümü sıradan kıyafetler veya üniformalar da bulunmaktadır. Bu durum Bitik ve İnandık vazoları üzerindeki tasvirlerle ve Hitit kraliçesi Puduhepa'nın kabartmalarına da yansımıştır. Bir gelinin tasvir edildiği vazolardaki giyim tarzına baktığımız zaman, uzun ve dizlere kadar uzanan kapalı bir elbisenin seçildiği görülmektedir. Bu elbisenin üzerinde ise, başlarını örten, kapüşon diyebileceğimiz sivri başlıklı bir mantoya büründükleri

Davutoğlu), Ankara 2013, s. 110'da, Anıt yontularında geçen kolsuz uzun manto ya da cüppenin tanrılara has bir giysi olduğunu beyan etmekle beraber, ayrıca bu elbiselerin krallar ve dini törenlerde rahipler tarafından giyilebildiğini söylemektedir.

³⁹² Bkz. ekler 16.

³⁹³ Nilüfer Çolpan, *Hititlerin Anadolu'ya Göçü ve Çevre Kültürlerle Etkileşimi*, (Basılmamış Master Tezi), Gazi Üniversitesi SBE. Dergisi, Ankara 2008, s. 103.

³⁹⁴ S. Türkoğlu, *a.g.e.*, s. 26.

³⁹⁵ Bu durum: Ekrem Akurgal'a göre, yuvarlak takke ve pelerin, bir kralın öldükten sonra tanrılaştırıldığını göstermektedir.: S. Türkoğlu, *a.g.e.*, s. 27.

³⁹⁶ A. M. Darga, *a.g.e.*, s. 209.

görülmektedir.³⁹⁷ Kraliçelerin başlarını örttüğü bu başlıklardan biri Türkmen kadınlarının da taktığı, arkaya ya da iki yana doğru sarkan “türkmen kulağı” diye adlandırılan, ince bir başörtüsüne benzemektedir.³⁹⁸

Öte yandan Alacahöyük taş levhalarındaki kraliçe ve tanrıçasvirlerinden anlaşıldığı üzere, kraliçe ve tanrıçanın kıyafetleri daha önceki kıyafetlerine nazaran daha süslü bir biçimde betimlenmiştir. Ayrıca burada, kraliçe beli dar, alt tarafı bol, üstü bedene iyice oturmuş, uzun kollu bir elbise giyer.³⁹⁹ Başına ise yine aynı kapüşon şeklinde örten uzun mantosunu takmıştır. Aslında bu iki parça uzun elbise ve manto çeşidi, esasında Hitit kadınının giyimini de temsil etmektedir.⁴⁰⁰ Buradan anlaşılacağı üzere Hitit toplumunun üst tabakasının bu denli kıyafetler giymeleri onların ne kadar iyi ve modern biçimde elbiseler yaptıklarını göstermektedir.

Tanrıça, kraliçe ve prenses gibi Hitit toplumunun üst tabakasını oluşturan kadınların giysilerine baktığımız zaman birbirinden farklılık göstermesine rağmen, toplumun alt tabakasını oluşturan halkın kıyafetleri ise, daha gösterişsiz, ucuz ve bir o kadar da basit giysiler giydiği anlaşılmaktadır. Örneğin kabartma ve tasvirlerden anlaşıldığı kadarıyla, bir kadının üzerindeki giysi çarşafa benzetilmekte ve vücudun her tarafını kapattığından bahsedilmektedir.

Arkeolojik bulgular arasında yer alan İnandık vazosu ve Yazılıkaya kabartmaları, Hitit toplumunun giysi türleri hakkında en fazla bilgi veren kaynaklar arasındadır.⁴⁰¹ Bu arkeolojik kaynaklardan ve kabartmalardan edindiğimiz bilgiler ışığında Hitit kadınının giysilerini şu şeklide sıralamak mümkündür: Uzun kollu sade, süssüz, ayak bileklerini de örten uzun bir entari, bele bağlı bir önlük ve önlüğün bele oturmasını sağlayan püsküllü renkli bir kuşak, bir hitit kadınının günlük kıyafetini yansıtmaktadır.⁴⁰² Bunun yanında, başı örtmek için kullanılan ve ince bir örtü olan

³⁹⁷ A. M. Darga, *a.g.e.*, s. 210.; S. Türkoğlu, *a.g.e.*, s. 27’de, kraliçelerin giysilerinin özelliklerini anlatırken, onların boydan aşağı uzanan ve hatta arkada sürünen, sivri bir şeklide biten eteklerinin olduğundan bahsetmektedir. Ayrıca bu tür bir giyim şeklinin Hitit kraliçelerinin karakteristik bir özelliğini yansıttığını ve de yer yer Geç Hitit Dönemi’nde de (M.Ö. 1200-900) görüldüğünü beyan etmektedir.

³⁹⁸ S. Türkoğlu, *a.g.e.*, s. 27.

³⁹⁹ Yazılıkaya tasvirlerinden anlaşılacağı üzere, uzun kollu, beli ve alt tarafı dar ve üst kısmın bedeni iyice sardığı bu entari türü elbiseye, *TUG-kaluppa* ismi verilmektedir. Ayrıca bu elbise türü kraliçeler tarafından da giyilebilmektedir. Bu entari türü belden bir kemerle sıkıldığı zaman kadınların vücut hatları daha belirgin bir görünüme kavuşmaktaydı.

⁴⁰⁰ A. M. Darga, *a.g.e.*, s. 210.

⁴⁰¹ Yazılıkaya kabartmalarında kadın ve erkek figürlerinin giyim tarzları tasvir edilirken: kadınlar yere kadar uzanan, hafifçe arkaya doğru salınan ve bu nedenle figürlerin öne doğru ilerledikleri hissi veren pilili etek giymiş şekliyle; erkekler ise genellikle kısa yırtmaçlı etek ve kaslı halleriyle tasvirize edilmişlerdir.: J. Seeher, *a.g.e.*, s. 23.

⁴⁰² A. M. Darga, *a.g.e.*, s. 211.

manto, bel kısmında bulunan kuşağın içinden geçirilerek ayak bileklerine kadar uzanmaktaydı.⁴⁰³ Ancak halkın tasvir edildiği kıyafet tarzı ile kraliçe ya da prenses gibi soylu kadınların vazolardaki tasvirleri kısmen benzerlik gösterse de, bazı Hitit yazılı belgeleri bu konuda açıklayıcı bilgiler sunmaktadır. Buna göre: “*1 TÚG ša-ra-a ħu-it-ti-ya-an-za I^{TUG} E.İB MAŠ-LU I^{TUG} ka-ri-ul-li I^{TUG} lu-pa-an-ni-iš I^{TUG} ka-lu-up-pa-aš İ-NU-TİM^{TUG} É.İB TA-HAP-Šİ, İ-NU-TİM TU-Tİ-İT-TUM KÚ.BABBAR ki-i ŠA SAL^{TİM}*”, “Bir yukarı çekilmiş elbise, bir işlemeli tunika⁴⁰⁴, bir (üste örtülen) manto, bir başlık, bir iç elbise, bir takım kemerli tunika, bir takım gümüş kemerli tunika, bir takım gümüşten göğüs süsü, bunlar kadınıdır.”⁴⁰⁵ ifadelerinden anlaşılacağı üzere yukarıda bahsi edilen giysi türleri normal seviyedeki bir Hitit kadını için fazla abartılı görünmektedir.⁴⁰⁶ Bundan dolayı ekonomik durumu düşük olan Hitit kadınlarının bu tür giysileri kullanmaları pek mümkün olmasa gerekir. Bunun aksine, bu denli fazla elbise çeşitliliği ve elbisenin yanında kullanılan aksesuarların çokluğu böyle bir elbise dolabının ancak saray mensubu bir kadına ya da ekonomik durumu yüksek bir kadına ait olduğunu gösterir. Aynı pasajın diğer bölümlerinde erkek kıyafetlerinden de bahsedilmektedir. Her iki cinsin ortak giydiği elbise olarak “tunika” adı geçmektedir.⁴⁰⁷ Bunun yanında erkek ve kadınların ortak kullandıkları bir eşya cinsi olarak “baş bandı veya kurdela”, *TUG-BAR-SI* ibaresi de metinlerde yer almaktadır.⁴⁰⁸ Öte yandan erkeklere has kıyafetler için: ince giysi (*TÚG.SIG*), tören giysisi (*TÚG*kuşişi/kuşşadi), işlemeli tunik (*TÚG*E.İB MAŠ-LU), mavi çorap veya tozluk (*TÚG*GAD.DAM.ZA-GİN)⁴⁰⁹, beyaz gömlek (*TÚG*GÚBABBAR) ve Hurri gömleği (*TÚG*GÚ ĤUR-Rİ) ifadeleri geçmektedir. Burada geçen “*TÚG*GÚ” ideogramı “boyun atkısı veya eşarp” cinsinden bir

⁴⁰³ İnandık ve Bitik vazolarında ki tasvirler her ne kadar da kutsal mahiyet taşıyor ve Akurgal’a göre de, bu vazolar üzerinde tasvir edilen kıyafetler tanrıçalar, kraliçeler ve prenseslere ithaf edilse de, halkın da benzer kıyafetlerle buna benzer şekilde vazolarda tasvir edildiğine şahit olmaktadır: S. Türkoğlu, *a.g.e.*, s. 28.

⁴⁰⁴ Tunika: İki parça kumaş, dikilme aşamasında baş bölümünden ve yanlardan boşluklar bırakıldıktan sonra, kollu veya kolsuz bir biçimde dikilmekteydi. Bu elbise çeşidi, diz ya da diz altına kadar uzanmaktadır. Ayrıca orta bölümü bir kemer eşliğiyle sarılmakta ve elbisenin üst kısmı ise, omuzlara tutturulmaktaydı.

⁴⁰⁵ A. M. Darga, *a.g.e.*, s. 212.; S. Türkoğlu, *a.g.e.*, s. 29.

⁴⁰⁶ Bkz. ekler 17.

⁴⁰⁷ S. Türkoğlu, *a.g.e.*, s. 32’de, bu iki cinsin ortak giydiği, gömleğe benzeyen bu tunika’yı (*TÚG*E.İB) “gapis” olarak adlandırmaktadır. Ayrıca bu giysi türü, metinlerde erkek giysisi olarak kullanıldığı zaman asker kıyafetinin kısa etekli kısmını ifade etmektedir.

⁴⁰⁸ S. Türkoğlu, *a.g.e.*, s. 31: metinlerden anlaşılacağına göre, başa takılan ve kırmızı ve çeşitli renklerde olduğu anlaşılan bu bantın Hititçe karşılığı ise, *işhiyal* şekliyle karşımıza çıkmaktadır.

⁴⁰⁹ Metinlerde *TÚG*GAD.DAM.MEŠ şekliyle geçen bu kelimenin ayakkabı (*KUŠ*E.ŞİR^{HLA}) ile beraber geçmesi onun çorap niteliğinde kullanıldığını doğrulamaktadır. Mavi renkte olması onun diğer renklerde de olabileceğini akla getirmektedir. Ayrıca tozluk mahiyetinde kullanılması da onun, hem dizi hem de ayağı korumak maksatlı giyilebildiğini de göstermektedir.: J. G. Macquen, *a.g.e.*, s. 111.

giysi aksesuarı olarak değerlendirilmektedir.⁴¹⁰ Buradan hareketle beyaz atkı ibaresi Hurri memleketi ile alakalı geçmekte ve bu atkının buraya has bir giysi objesi olduğu anlaşılmaktadır.⁴¹¹ Ayrıca erkeklerin ve kadınların ortak giydiği giysi türleri, kullanım amaçlarına göre de farklılık göstermektedir. Mesela, törende giyilen “^{TÜG}NİG.LÁM” ile bayramda giyilen “^{TÜG}NİG.LÁM.MEŠ” kıyafetleri arasında da farklılık vardır.⁴¹² Bu tür elbiseler çeşitli renklerde olup, kıymetli taşlarla süslü ve tek parça bir elbiseden oluşmaktadır. Nitekim metinlerde çeşitli renklerdeki tören giysilerinin saray tarafından tanrıçalara hediye olarak sunulduğuna dair ifadelerde vardır.⁴¹³ Metinlerden anlaşılacağı üzere Hitit kadınları silindirik biçimde olan ve fese benzeyen başlık tipinin yanında, keçeden yapılmış sivri başlıkları ve kapüşon şeklinde olan başlık türlerini kullanmışlardır.⁴¹⁴

M.Ö. 1600-1400 yıllarına gelindiğinde, bu döneme tarihlenen kabartma ve yazılı belgelerde erkek kıyafetleri belirgin bir şekilde tasvir edilmektedir. Burada başlarında tanrılara özgü sivri külah, değişik desenlerde yapılmış kısa etekleri ve uçları yuvarlatılmış tokalı kemerleriyle betimlenen bir Hitit erkeği⁴¹⁵ çağının modasına uygun bir tarzda tasvir edilmiştir. Bununla birlikte günümüz modasına uygun balıksırtı desenleriyle bellerindeki bez kuşaklar, günün gerektirdiği şartlara göre bağlandıktan sonra sarkıtılmıştır. Tasvirlerden vücudun üst kısmının erkeklerde genellikle çıplak, kadınlarda ise, uzun kolu ve kapalı olduğu gözlenmektedir.⁴¹⁶

⁴¹⁰ Ö. Tütüncüler, *a.g.e.*, s. 75.

⁴¹¹ Metinlerden anlaşıldığı üzere *TÜG.GÚ.E.A'nın*, Hititçe karşılığı bilinmesede başın önünde boynu açıkta bırakan giysi “gömlek” veya ayak bileklerine kadar değen uzun entari olduğu anlaşılmıştır. Bu elbise türü kadın giysileri arasında geçse de, erkek giysilerinde temel kıyafetidir. Yünden ve ketenden yapıldığı bilinen bu giysi türünün beyaz renkte olmakla birlikte, kenarlarında da mavi ve kırmızı süsleri vardır. Bu giysinin beyaz renkli olması onun farklı renklerde de olabileceğini düşündürmektedir. *TÜGkaluppa* ise, entari veya uzun elbise anlamıyla karşımıza çıkmaktadır. *TÜGkaluppaš*: Hitit kadınlarının *TÜGkariulli*'nin altına giydikleri uzun bir elbisedir. Bu tür bir elbiseyi kadınlar ev içinde giyiyor iken, dışarı çıkarken de *TÜGkariulli*'nin giyilmekteydi. Çünkü kelimenin hem etimolojisine baktığımızda “*kariya-*”, “örtmek”, hemde anlamına baktığımızda vücudu baştan aşağı örtmesi onun sokağa çıkarken kullanılan bir giysi olduğunu göstermektedir.

⁴¹² Hitit yazılı belgelerinde *TÜGNİG.LÁM.MEŠ* (Ak: lamhuššu) tören, bayram giysisi anlamlarında geçmektedir. Bunun yanında bu kelime *ŠA LUGAL* ile birlikte, *ŠA LUGAL TÜGNİG.LÁM.MEŠ* şekliyle geçtiği zaman, anlamı “tanrının bayram giysileri” şeklinde tercümesi yapılmıştır.

⁴¹³ A. M. Darga, *a.g.e.*, s. 213.

⁴¹⁴ *TÜGšeknu-*, sırt üstünde taşınan ve başı örten şeffaf bir giysi aksesuarıdır. *TÜGkariulli*: başı örten, uzun ve tek parça manto. Bunun yanında yine yazılı metinlerden hareketle, *lupanni-* kelimesi ise, hem kadın hem de erkek için kullanılan başlık türü giysinin bir aksesuarıdır.; Sayce ise, Hititlerin iki türlü, cüppe (takke) ya da daha gösterişli bir başlık kullandıklarını söylemektedir.: Archibald Henry Sayce, *The Hittites, The Story of a Forgotten Empire*, London 2013, s. 140.

⁴¹⁵ A. H. Sayce, *a.g.e.*, s. 141.

⁴¹⁶ Bu duruma en iyi örnek Amasya müzesinde sergilenen tunçtan yapılmış tanrı heykelciğidir. Vücudun üst kısmı kısa kollu, V yakalı ve çok ince bir mintan ile tasvir edilmiştir. Ayrıca Hitit erkeğinin karakteristik giyim tarzı olarak da, başında sivri külah ve örgülü etek şekliyle Anadolu'nun tipik giyim tarzını yansıtmaktadır. (Bkz. ekler 18): S. Türkoğlu, *a.g.e.*, s. 33.

Diğer taraftan M.Ö. 2. binyılın ikinci yarısına gelindiğinde, bu dönem Hitit yazılı belgelerinden, kumaşın üretim tekniklerinden ziyade, mevcut kumaşların cinsleri, renkleri ve kullanım alanları hakkında bilgi sahibi olunabilmektedir. Metinlerde özellikle yünün kırmızı, mavi, yeşil, mor, beyaz ve nadir olarak da siyah renklerle boyandıkları ve sonrasında dokunarak elbisenin yapımında kullanıldığı anlaşılmaktadır.⁴¹⁷ Zaten yazılı metinler ve kabartmalardaki tasvirlerle bakıldığı zaman giysi türlerinin ve aksesuarlarının farklı renklerde dokunduğu görülmektedir.

Nitekim ritüellerde kullanılan malzemeler arasında yer alan değişik renklerdeki yünler, dini törenlerde ve özellikle bayram ritüellerinde çok çeşitlilik gösteren giysiler, Hitit ekonomisinde dokumacılığın gereğini ve boyutunu göstermektedir.⁴¹⁸

Sonuç olarak, Anadolu toplumunun giyim tarzını anlatmaya çalıştığımız bu bölümde konuyu kısaca özetlemek gerekirse, toplumun üst tabakası olan kraliçe veya soylu kadınların kıyafetlerine baktığımız zaman genellikle birbirine benzemeyen türde giyim şekilleri mevcuttur. Bunun yanında bazen de Hitit kadınlarının karakteristik kıyafetleri, hem Hitit kraliçeleri tarafından hem de Anadolu'nun yerel kadınları tarafından tercih edilmekteydi. Bununla birlikte nasıl Hitit kadınına özgü kıyafetler varsa, Hitit erkeğine has kıyafetlerde mevcuttur. Yazılı belgelerdeki giysi türlerinin geçişine baktığımız zaman⁴¹⁹, elbiselerin çeşitliliği, renkleri ve dokunma tarzlarında ki farklılıklar dönemin giyim şekline de yansımış ve bu durum Anadolu halkının giyim tarzı olmuştur.

1.1. Çivi Yazılı Belgelere Göre Hitit Devleti Dönemi'nde Dokumacılar

Çivi yazılı belgelerden veya Yazılıkaya kabartmalarından edinilen bilgilerden anlaşıldığı üzere Anadolu toplumunun giyim tarzı ve elbiseleri çeşitlilik göstermekteydi. Ancak kumaşın işlenişini ve elbiselerin yapımını gerçekleştiren dokumacılar hakkında çok fazla bilgiye ulaşamamaktayız. Hititçe çivi yazılı metinlerde dokumacılarla ilgili çok fazla bilgi bulunmamasından dolayı, bu zanaatçıların Hitit kültürü ve toplumsal yaşamı içindeki yeri hakkında da yeterli malumata sahip değiliz.

⁴¹⁷ Ö. Tütüncüler, *a.g.e.*, s. 72.

⁴¹⁸ Esmâ Reyhan, "Hititlerde Gündelik Hayata Dair İktisadi İlişkiler", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ankara 2010, s. 76.

⁴¹⁹ E. Bilgiç, *a.g.e.*, s. 57'de, *10 nahlaptū, 3 pakū, 3 šisirūū, 4 hama, 4 kusiāt naphar, 12 šiqil kaspum* geçen bu kelimelerden "hama'nın" bir kumaş olduğunu belirtmekte ve burada Gelb'in bir görüşüne yer vermektedir. Gelb yukarıda geçen kelimelerden bazılarının Protohititçe elbise adları olduğunu iddia etmektedir. Ona göre, hama ile birlikte šisiru(m) ve paku(m)'da bir elbise çeşididir. Buradan hareketle bu elbise çeşitleri Anadolu toplumunca da kullanılmıştır.

Ancak eldeki verilerden veya bu verilerin yorumlanmasından sonra dokumacıların Hitit toplumundaki yerini öğrenebilmekteyiz. Eskiçağ toplumlarına baktığımız zaman dokumacılığın bir meslek haline gelişi öncelikle kentlerde oluşmuş olmalıdır. Çünkü kırsal alanda yaşayan halkın bu mesleği icra edilebilme ihtimali zayıftı ve buradaki günlük ihtiyaçların giderilmesi öncelikle kendi içlerinde karşılanmaktaydı. Dolayısıyla bu işin bir meslek haline gelişi ve gelişme imkânı bulması öncelikle şehirlerde gerçekleşmiş olmalıdır.

Hitit çivi yazılı belgelere baktığımız zaman dokumacıların mesleklerini profesyonel alanda kentlerde gerçekleştirdikleri anlaşılmaktadır.⁴²⁰ Çivi yazılı belgelerden anlaşılacağı üzere, Anadolu'da Arinna ve Zippalanda kentleri dokumacılık hususunda bir hayli gelişme göstermesinden sonra, bu şehirdeki dokumacılar bazı vergilerden veya yükümlü oldukları görevlerden muaf tutulmuşlardır.⁴²¹ Bunun yanında sadece bu iki şehirde değil, dokumacılıkta gelişim gösteren dokumacılara da muafiyet verildiği de anlaşılmaktadır. Dokumacılar dair haklar Hitit kanunlarında yerini bulmuştur. Diğer meslek grupları ile beraber dokumacıların da buldukları yerde üretime katkılarının ve belki de içinde buldukları ekonomik sistemin kesintiye uğramaması için haklarının garantiye alındığı kanunlarda yer almıştır. Mesela Hitit kralı II. Murşili (M. Ö. 1345-1315) zamanına ait olmak üzere Hapallalı⁴²² Targaşnalli ile yapılan anlaşma ve yine aynı Hitit kralı zamanına ait Mira-Kuwaliya⁴²³ kralı Kupanta-Kurunta ile yapılan anlaşmaların kaçakçılıkla ilgili bölümlerine bakıldığı zaman, vasal devletlerin Hatti ülkesine ödemesi gereken vergileri veya ödemeleri yapmadığı için, buradan kaçan kişilerden söz edilmektedir. Bu kaçaklar arasında dokumacıların ve zanaatkârların varlığından bahsedilmekte ve kral tarafından onların geri iade edilmesi istenmektedir.⁴²⁴ Buradan anlaşılacağı üzere dokumacılık Hitit Devleti açısından bir hayli öneme sahip olduğu için, bu mesleği icra eden zanaatkârların ve dokumacılarında bir o kadar fazla öneme sahip olduğu açıktır.

⁴²⁰ Turgut Yiğit, "Hititçe Çivi Yazılı Metinlerde Dokumacılar", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. XVII, S. 2, Ankara 2002, s. 80.

⁴²¹ Hitit yasaları madde 51'de geçen ifadelerden, Arinna ve Zippalanda kutsal kentlerinde oturan dokumacılarının ve onların evlerinin, "hissedarları" ve "bir bölüm ev halkı"nın yükümlülüklerden muaf tutulduğu, buna karşılık yeni çıkan yasanın sadece dokumacı ve onların evlerine muafiyet tanıdığı" anlaşılmaktadır.: Fiorella Imparati, *Hitit Yasaları*, (Çeviren: Erendiz Özbayoğlu), Ankara 1992, s. 71.

⁴²² Eskiçağ Anadolu yerleşimlerinden olan Hapalla, Arzawa bölgesine sınır komşusu konumdadır. Bu bölgenin doğusunda yer alan Hapalla, Afyonkarahisar ile Konya şehirleri arasında önemli bir mevkide olan Konya'nın Ilgın ilçesi alanına ile lokalize edilmesi muhtemeldir.

⁴²³ Mira-Kuwaliya: burası da Arzawa'nın tahminen güneyine lokalize edilmektedir.: bkz. ekler harita 5-6.

⁴²⁴ T. Yiğit, a.g.m., s. 81

Nitekim Hitit çivi yazılı metinlerde dokuma işlemini gerçekleştiren dokumacılara hitaben “LÚ/MUNUSUŠBAR (dokumacı)”, “LÚEPIŠ GADA (kumaş imal eden)”, karşılıkları geçmektedir.⁴²⁵ Bunun yanında metinlerde *i/ušparum* yazılışları ile de geçtiği görülen bu kelimenin “rabi işpari”⁴²⁶ adında bir amiri de vardır.

Hitit yasalarından öğrendiğimiz kadarıyla, günümüz de olduğu gibi Hitit ülkesinde de zanaatçıların mesleklerinin devamını yanlarında yetiştirdikleri çıraklarla sağlamaktaydılar. Bir kişi, oğlunu meslek kazanması ve eğitim alması için derici, marangoz, keçeci, demirci ve dokumacı gibi zanaatçıların yanına göndermekteydi.⁴²⁷ Dolayısıyla sadece dokumacılık mesleği için değil, diğer meslek gruplarının da devamını sağlamak amacıyla günümüzdeki usta çırak ilişkisi oluşturulmuştur.

Hitit çivi yazılı metinlerde dokumacılık mesleği hakkında bilgiler var olmasına rağmen, dokumacıların Hitit toplumundaki sosyal statüsü hakkında kaynak niteliği taşıyan belge çok fazla yoktur. Dokumacıların sosyal statüsü hakkında fikir verebilecek belgeler ise ritüeller ve bayram metinleridir. Ritüel metinlerinde hem erkek (LÚUŠ.BAR), hem de kadın (MUNUSUŠ.BAR) dokumacılardan bahsedilmektedir.⁴²⁸ Nitekim burada sözü geçen kadın dokumacılar kırsal alan yerleşmelerinde ve kentte kendi evinin ihtiyaçlarını karşılamak için yaptığı tahmin edilmektedir.⁴²⁹ Bunun yanında erkek dokumacıların ise profesyonel dokumacılık yaptığı düşünülmektedir.⁴³⁰ Diğer taraftan ritüellerde görev alarak dokumacılık yapan bu kişilerin, bu işi rol olarak da yapabilecekleri fikri akla gelmektedir. Ancak bir saray inşası için yapılan bir ritüelde görev almak ve dokuma işlemini gerçekleştirebilmek,

⁴²⁵ Ö. Tütüncüler, *a.g.e.*, s. 74.

⁴²⁶ CAD, *v-j(a)*, s. 255.

⁴²⁷ F. Imparati, *a.g.e.*, (made 200 b), s. 185.: Ayrıca bu maddenin devamında bu eğitimin karşılığı olarak 6 ūeql gümüş ödeme yapması istenmektedir. Fakat aynı kitabın 176 (b) kanun maddesinde ise, bu ücret için 10 ūeql gümüş ödeme yapıldığından bahsedilmektedir. Keza bu metnin İngilizcesi ise şu şekildedir: “If any one gives his son for training either as a carpenter or a smith, a weaver or a leatherworker or a fuller, he shall pay 6 shekels of silver as the fee for the training. If the teacher makes him an expert, the student shall give to his teacher one person”.

⁴²⁸ Ayrıca CAD’de geçen “gazizum” kelimesinin tercümesi yapılırken kelimenin anlamı olarak “(yün) kırpıcı” anlamı verilmiştir. Aynı şekilde yine CAD’de, “Gazazu” kelimesi “(koyun, keçi) kırpmak” şeklinde tercüme edilmiştir.: Ignace J. Gelb-Thorkild Jacobsen-Benno Landsberger-A. Leo Oppenheim, *The Assyrian Dictionary(G)*, The Oriental Institute of the University of Chicago, C. V, Chicago 1956, s. 59-60.; Gazazu fiilinden teşekkül ettiği düşünülen bu meslek adı, Kültepe metinlerinde bir masraf listesi olan Kt. h/k 24’te şu şekilde geçmektedir: ⁹ŠA.BA 1/3 *ma-na* ¹⁰šī-im 1 ANŠE! ¹¹ša šé-ep ¹²ga-zi-zi-im ¹³AN.NA-kā i-šī-ú ¹⁴ni-iš-qūl, “içinden bir eşegin fiyatı (olan) 20 ūeql’i yün kırpıcının gelişinde, senin kalayın mevcut olduğu için, biz ödedik”.: H. Erol, *a.g.e.*, s. 131.

⁴²⁹ Bkz. ekler 19.

⁴³⁰ T. Yiğit, *a.g.m.*, s. 83.

büyük bir donanım gerektirdiği için bu işi yapanların dokumacılık hususunda iyi olmaları gerekir.

Dokuma ve dokumacılık toplumların düzenini sağlayan yasalarda da yerini almıştır. Nitekim Eski Babil Devleti Kralı Hammurabi, kendi adıyla anılan Hammurabi kanunlarının 274. maddesinde, meslek adamları arasında yer alan dokumacıların emekleri karşılığı aldıkları ücret belirtilmiştir: “Eğer bir adam, bir zanaatkârı kiralarsa emeği karşılığı günde x x, 5 dane ağırlığında gümüş, bir keçecinin⁴³¹ emeği karşılığı 5 arpa danesi/ŞE (1 şekel’in 1/180’i ya da 1 gramın 1/22’si değerindedir), bir kendir dokuyucusunun x arpa danesi, mühür kazıcının x arpa danesi, kuyumcunun x arpa danesi, demircinin x arpa danesi, marangozun 4 arpa danesi, dericinin x arpa danesi, hasırcının x arpa danesi, yapı ustasının x arpa danesi gümüş emeği karşılığı verilecektir.”⁴³² Bu maddede görüldüğü gibi dokuyucu kendir (kenevir) dokumaktadır. Bu da dokunan malzemeler arasında kendirin de yer aldığını göstermektedir. Eskiçağlarda bubitkinin genelde urgan (ip) yapımında veya çok kaba dokumalarda kullanıldığı görülmektedir. Mezopotamya’da bazı yapıların inşa edilmesinde kullanılan kenevir urganları, Anadolu’da M.Ö. 1500’lerde yetiştirilmeye başlanmıştır. Ancak bu bitkinin varlığı daha öncelere dayanmaktadır. Nitekim ilaç yapımında da kullanıldığı bilinen kenevir bitkisi Hititçe “azallu” terimiyle metinlerde karşımıza çıkmıştır.⁴³³

Diğer taraftan Hitit kanunları’nın 126. maddesinde cezai yükümlülüklerden bahsedilmektedir. Maddenin içeriğine baktığımız zaman, “Eger bir adam elbiseyi meydana getiren ipliklerden birisini çalarsa, o kişi yünden bir elbise vermelidir.”⁴³⁴ Bu maddeden anlaşılacağı üzere, Hitit toplumunda bir elbisenin ipini çalmanın karşılığı olarak yine bir elbiseyle ödemesinin yapılması, kısasa karşı kısas bir uygulamanın olduğunu gösterir. Ayrıca yünden bir elbisenin teminat olarak istenmesi de, bu yünlü kumaşın nitelik ve değerinin yüksek olduğunu göstermektedir.

⁴³¹ LÚ-TÚG. DU₈.A: Bu meslek adı ilk olarak, tuğla yapan, tuğla ören ya da duvarcı kelimeleri ile tercüme edilmişse de daha sonra “Babil kanunlarında” bu isme karşılık “sıvacı” tabiri kullanılmıştır. Ancak kelime Sümerce “kumaş veya çözmek” ideogramlarıyla beraber kullanılmasından dolayı, duvarcı, tuğlacı ve sıvacıdan ziyade, kumaşı herhangi bir işleme tabi tutan bir meslek sınıfını ifade etmektedir. Ayrıca farklı işaretlerle yazıldığı zaman TUKU. TÚG, *mahāšu ša šubāti* “kumaşı döven” anlamı vermek gerektirir.: Mebrure Tosun-Kadriye Yalvaç, *Sümer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı*, Ankara 2002, s. 210.

⁴³² M. Tosun-K. Yalvaç, *a.g.e.*, s. 210.

⁴³³ İ. Fazlıoğlu, *a.g.e.*, s. 6.

⁴³⁴ F. Imparati, *a.g.e.*, s. 137.

Öte yandan dokunan ve işlenen giysi ve elbiselerin fiyatlarına baktığımız zaman, elbise ve giysilerin çeşitliliğinin fazlalığı, onların fiyatlarına da yansımıştır. Bunların bazılarına örnek vermek gerekirse:

<i>I^{TUG} happuššant</i> , “1 adet hapuššant giysisi”	12 Şekel gümüş
<i>I TÚG.SÍG</i> , “1 adet değerli giysi”	30 Şekel gümüş
<i>I TÚG.SIG ZA.GİN</i> , “1 adet mavi yünden giysi”	20 Şekel gümüş
<i>I^{TUG} ADUPLI</i> , “1 adet manto?”	10 Şekel gümüş
<i>I^{TUG} iškališšar</i> ⁴³⁵ , “1 adet iškališšar giysisi”	3 Şekel gümüş
<i>I^{TUG} IM.K[I ?]</i> , “1 adet IM.KI..giysisi”	4 Şekel gümüş
<i>I^{TUG} MIR?</i> , “1 adet kaba kumaştan yapılmış giysi”	1 Şekel gümüş
<i>I TÚG.GU.È.A SIG</i> , “1 adet ince gömlek”	3 Şekel gümüş
<i>I TÚG.GÚ</i> , “1 adet gömlek”	x Şekel gümüş
<i>I TÚG 7 MA.NA KI.LÁ.BI</i> , “7 mina ağırlığında bir giysi”	x Şekel gümüş
<i>I GADA GAL</i> , “1 adet büyük keten bezi”	5 Şekel gümüş

Şeklinde sıralamak mümkündür.⁴³⁶ Tablodaki elbise ve giysilerin fiyatlarına bakıldığı zaman, bu listede geçen *I TÚG.SÍG* “1 adet değerli giysi” ibaresinden anlaşılacağı üzere, bu kumaşın değerli olarak nitelendirilmesi muhtemelen listedeki kumaşların arasındaki en pahalı kumaş olmasından ileri gelmektedir. Ayrıca yine buradan anlaşıldığı gibi, Hititler’de gerek yünlü, gerekse diğerk ham maddelerden ince ve kalın değişik kalitelere birçok çeşit dokumanın yapıldığı aşikârdır.

Dokumacılık işlemini gerçekleştiren farklı sosyal statülerdeki kişiler ya da bir grup dokumacının, Hitit ülkesinin üretim ilişkilerinde dikkate değer bir yeri olduğu yapılan araştırmalar ve ortaya çıkan sonuçlar doğrultusunda artık Şüphesiz götürmez bir gerçektir.

⁴³⁵ *TÚG*:iškališšar (*TÚG*:iškalleššar), “yırtmaçlı bir elbise” ya da “arkası yırtık” bir giysidir.

⁴³⁶ E. Reyhan, “Hititlerde gündelik hayat...”, s. 77.; Aynı şekilde giysi bedellerinin geçtiği bir başka yer ise, Hitit Kanunları’nın 182. maddesidir.: F. Imparati, *a.g.e.*, s. 169.

2. Çivi Yazılı Belgelere Göre Geç Hitit Devletleri Dönemi'nde Dokumacılık

M.Ö. 1200 yıllarına doğru, Hitit Devleti'nin parçalanmasından sonra ortaya çıkan şehir devletleri, Geç Hitit Dönemi'nin sanatsal faaliyetleri ve giyim tarzlarına ait önemli belgeler bırakmışlardır. Güneydoğu Anadolu merkezli kurulan bu şehir devletlerinde yapılan arkeolojik kazılarda çok sayıda heykel ve kabartma, gün yüzüne çıkarılmıştır. Bu eserler üzerinde devrin önemli insanları ve hatta halk kesiminden insanlar, çağın şartlarına uygun elbise ve bu elbiselerin aksesuarlarıyla tasvir edilmişlerdir.⁴³⁷

Geç Hitit Çağı'nda görülen elbise ve aksesuarlar arasında, daha önce tanıdığımız Hitit giysilerinin belirli bir kısmı tekrar görülmeye başlanmıştır. Bunun yanında Geç Hitit Devri insanının kendine has giysi ve aksesuarlar da kullanmış olduğu yapılan arkeolojik kazılarda ortaya çıkan tasvirlerden anlaşılmaktadır. Bu dönem giysilerine bakıldığında, baskın bir yerel kültürün etkisi ve onu biçimlendiren Hurri-Mitanni ile Arami kültürlerinin etkisi görülmektedir. Buradan hareketle Geç Hitit giysilerine şekil veren ana unsurun yerel toplumun kültürü olduğu anlaşılmakla beraber, bu kültüre şekil veren etkeninde Arami ve Hurri Mitanni toplumları olduğu görülmektedir. Bunun yanında ise Geç Hitit giysi ve kıyafetlerine şekil veren bir diğer etken ise Asur kültürüdür.

Hitit toplumunda tanrılar, başlarında sivri ve boynuzlu başlıklar, uzun saçlar, kısa veya uzun gömlek ile, kadınlar ise gömlek veya entariler ile tasvir edilmişlerdi. Aynı şekilde bu giyim şekli Geç Hitit giyim tarzında da yerini bulmuştur. Ancak bu dönemde gömleklerin genellikle kısa kollu ve uzun püsküllü şekliyle tasvirler yansımış olması dikkat çekicidir. Şüphesiz bunu, Geç Hitit Devletleri'nin coğrafi olarak kuruldukları bölgenin iklimsel özelliklerine bağlamak mümkündür. Çünkü Güneydoğu Anadolu bölgesinin iklimsel özelliklerine baktığımız zaman yazları sıcak ve kurak, kışları ise genellikle ılık geçen hava şartlarına sahip olması, bu bölge insanlarının giyim ve giysi tarzlarına yansımıştır.

Geleneksel Hitit giysileri arasında olan şal mantolar, Geç Hitit dönemi yerleşim yerlerinden biri olan Arslantepe (Malatya)'de yapılan kazılarda da ortaya çıkmıştır.⁴³⁸

⁴³⁷ S. Türkoğlu, a.g.m., s. 37.

⁴³⁸ S. Türkoğlu, a.g.m., s. 38.

Burada bulunan bir kral heykeli, üzerinde bir kenarı püsküllü ve yana sarkıtılmış bir şal mantosuyla tasvirize edilmiştir.⁴³⁹ Ayrıca Geç Hitit dönemi'nde kadınlar bellerine bir kuşak bağlamaktaydı. Bu kuşak bağlama geleneği daha sonra Helenlere de geçmiştir.⁴⁴⁰ Ayrıca M.Ö. 8. ve 7. yüzyıllarda Asur etkisi, kendisini Geç Hitit dönemi giysilerinde ve giyim tarzlarında da göstermiştir. Keza bu dönemde vücudun, kenarlarına püsküllü şal sarıldığı ve saçların arkada topuz şeklinde yapıldığı görülmektedir. Aynı şekilde Helen eserlerinde görülen kadın ve erkek figürleri, ya Mısır-Fenike kökenli peruk tipi ile ya da Asur-Aram etkisiyle şekillenen Geç Hitit saç biçimi ile görünmektedir.⁴⁴¹ Yapılan arkeolojik kazılarda ortaya çıkarılan kabartmalardan bu dönem kadının fese benzer ve pullarla bir süslü bir polos⁴⁴² taşıdığı anlaşılmaktadır. Bu başlık türü M.Ö. 8. ve 7. yüzyıllarda Helenli kadınlar tarafından da kullanılmıştır. Helenler onu tasvir ederken yüksek, orta ve alçak boylu polos diye ifade etmişlerdir. Bu başlık türleri yine aynı şekilde Geç Hititlerden Helenlere geçmiştir. Geç Hitit devletlerinin farklı bölgelerinde yapılan kazılarda bu tür başlık türlerine rastlanması bu başlıkların Geç Hitit toplumu tarafından da kullanıldığına işaret eder. Nitekim son yapılan araştırmalar sonucunda bu başlıklar günümüz kadınları tarafından hala kullanılmaya devam edilmektedir.⁴⁴³

Diğer taraftan, Maraş'ta bir mezar steli üzerindeki bir anne ve oğlunun tasvirlerinden hareketle, elbiseleri ve aksesuarlarıyla tasvir edilen kişilerin zengin oldukları, taktıkları takılardan anlaşılabilir. Çünkü bu tür takıları takabilmek için belli bir ekonomik güce sahip olunması gerekli olduğu için bu kişinin zengin olabileceği düşünülmektedir. Bunun yanında bu kadının, yün eğirirken yanında iğ, iplik ve iplik kutusuna varıncaya kadar bütün araç ve gereçlerle tasvir edilmesi, ailesi adına dokumacılık işlemlerini kendisinin gerçekleştirdiğini ve bu şekilde aile ekonomisine katkıda bulunduğunu göstermektedir.

Diğer taraftan Hitit toplumundaki soylular ve yerel halk tarafından kullanılan giysilerin dönemlere göre farklılığı, Geç Hitit toplumuna da sirayet etmiştir. Darga'ya göre, M.Ö. 1. binyılın soylu kadınları sade olmakla beraber, eteği saçaklarla süslü giysi de kullanmışlardır. Daha sonraki yüzyıllarda hanımların püsküller, saçaklar, başlıklar ile

⁴³⁹ Bkz. ekler 20.

⁴⁴⁰ S. Türkoğlu, a.g.m., s. 38.

⁴⁴¹ E. Akurgal, *Anadolu Kültür Tarihi*, Ankara 2000, s. 209.: Ayrıca uzun buklelerden oluşan saç demeti Urartu sanatına da geçmiş ve Hellenlere de bu yolla intikal etmiştir.

⁴⁴² Muhtemelen Geç Hitit Devletleri döneminde kullanılmaya başlanan ve bir tür başlık olduğu anlaşılan "palos", bu dönemim önemli aksesuarları arasındadır.

⁴⁴³ S. Türkoğlu, a.g.m., s. 39.

elbisenin aksesuarı konumunda olan bilezik, gerdanlık, halhal ve fibula gibi mücevverlerle kabartmalarda tasvir edilmiştir.⁴⁴⁴ Dolayısıyla aşamalı bir değişim söz konusu olmakla beraber, soylu kişilerin giyim tarzlarına çok dikkat ettikleri kullandıkları aksesuarlardan anlaşılmaktadır. Bunun yanında yerel halk ise, daha ağır başlı ve kapalı giysiler tercih etmekteydiler.

Geç Hitit Dönemi kadın ve erkeklerin ortak giysi türü olanyakaları genellikle düz ve kapalı olan entariler, her iki cins içinde uzundu. Fakat çocukların entarilerinin yakası açık ve işlemeli oluyordu. Bazı entariler üzerine işlenen dikey kıvrımlar Geç Hitit toplumuna Aramiler'den geçme bir gelenektir.⁴⁴⁵ Aynı şekilde Geç Hitit kadın tasvirlerinde giyilen entarinin omuz başı, yakası ve kısa kolunun yan tarafları şerit veya bantlarla süslemeli olarak kullanılmıştır. Bu şekliyle dokunan entari türleri daha sonra Urartulara, Hellenlere, Friglere, Lidyalılara ve İonyalılara ve daha da ötesine günümüz toplumlarına kadar ufak değişikliklerle süregelmiştir. Nitekim Hellenlerde “chiton” adını taşıyan entari, Akadca “katoni” (Asurcası kutanum) kelimesinden ileri gelmekteydi. Helen chitonları ise, Hitit kökenli olmasına rağmen, bu chitonları süsleyen aksesuarlar ise Aramlaşmış Hitit örneklerinden oluşmaktaydı.⁴⁴⁶

Sonuç olarak Geç Hitit döneminde, kıyafetlerin, yabancı unsurların katılımıyla geniş bir yelpazeye ulaştığı görülmektedir. Farklı kültürlerin oluşturduğu bu zenginlik kendinden sonraki dönem ve kültürleri etkileyecek kadar güçlü olmuştur. Frig ve İyon kanalı ile Helenlere geçen bu etki, klasik Yunan sanatına şekil veren etkenlerden bir tanesidir. Dolayısıyla Doğu medeniyetlerinde gelişim gösterdiği anlaşılan bu kültür yumağı gelişerek ve genişleyerek Frig ve İyon kanalıyla Yunan coğrafyasına ve kültürüne tesir etmiştir. Bu kültür esintisi sadece Friglere, İyonlara ve Yunanlara değil aynı zaman da daha birçok medeniyete intikal etmiş ve yayılımı günümüze kadar devam etmiştir.

⁴⁴⁴ A. M. Darga, *a.g.e.*, s. 227.

⁴⁴⁵ S. Türkoğlu, *a.g.m.*, s. 40.

⁴⁴⁶ E. Akurgal, *Anadolu...*, s. 209.

SONUÇ

Çalışmamız sonuçlandığında şöyle bir kanaat hâsıl olmuştur. Eskiçağ'da insanoğlu örtünme ihtiyacını önceleri çeşitli bitki yapraklarını kullanarak karşılamakta iken, daha sonra yün ve çeşitli bitki liflerini belirli aşamalardan geçirdikten sonra kendine giysi yapmıştır. Ancak değişen zaman koşulları ve iklim şartları insanları daha çeşitli giysiler üretmeye zorlamış ve zamanla günümüze oranla daha basit giysi modelleri üretilmeye başlanmıştır. Koyun gibi hayvanların yünleri ve keten gibi bitki lifleri, belirli aşamalardan geçirildikten sonra dokumaya hazır hale gelmekte ve başlangıçta daha basit formlu dokuma tezgâhlarında da, insanoğlunun kullanabileceği şekilde üretimi yapılmaktaydı.

Zamanla dokuma yapılması için gerekli olan hammaddenin genişlemesi, onu işleyebilecek tezgâhlarında gelişip genişlemesini beraberinde getirmiştir. Özellikle tezimizde üzerinde durduğumuz üç ana tezgâh türü geliştirilmiştir. Bu tezgâhlarda dokunan kumaş ve giysi türleri dokuması yapılan tezgâhın şekline ve biçimine göre farklılıklar göstermektedir. Bu nedendir ki: Eskiçağ toplumları tarafından üretilen dokuma ürünlerinde, tezgâha bağlı olarak bir takım farklılıkların olduğu açıktır. Bunun yanında zamanla insanların gereksinimleri ve ihtiyaçlarına bağlı olarak giyim ve kuşam çeşitliliği göstermiştir. Nitekim Eskiçağ insanların tasvir edildiği resimlere bakıldığında zaman, zengin ve soylu insanların giysileri daha kaliteli ve daha nitelikli olduğu görülmüştür. Bunun aksine ekonomik bakımdan çok fazla özgürlüğe sahip olmayan bir Anadolu insanın kıyafeti ise, daha gösterişsiz ve daha sıradan bir görünüme sahip olmaktadır. Aynı şekilde zengin ve orta halli bir insanın kıyafetlerinin farklılığının yanında ekonomik gücü olan insanlar elbiselerini bir takım aksesuarlarca da zenginleştirmektedirler. Zira Eskiçağ toplumları tarafından yerleşim yeri olarak kullanılan Çatalhöyük, Çayönü, Kuruçay gibi yerleşimlerde yapılan kazılarda ortaya çıkan bulgular da bu durumu doğrular niteliktedir.

Nitekim bu yerleşimlerde yapılan kazılarda ortaya çıkan sonuçlardan hareketle dokuma malzemesi olarak kullanılan kumaş ve bez türü malzemelerin elbise ve giysi yapımında kullanılmasının yanında, aynı zamanda ölen insanların kefenlenmesinde ve sarmalanmasında da kullanılmıştır. Günümüze kadar gelen kumaş ve giysi türü malzemelere baktığımızda, çeşitli deformasyonlara uğramış olmalarına rağmen, bunların dokunmuş kumaş malzemesi olduğunu anlayacak kadar delile ulaşılmıştır. Örneğin 2013 yılında Çatalhöyük'te ortaya çıkan bir takım bulgular arasında ketenden dokunmuş halde olduğunu anladığımız bir kumaş parçası bulunmuştur. Yanmış bir

çocuk iskeletine yapışmış halde bulunan bu malzemenin üzerinde yapılan incelemeler sonucunda dünyanın en eski kendirden dokunmuş keten bir kumaş parçası olduğu anlaşılmıştır. Daha da önemlisi bu kumaş parçasının kefenleme olarak da kullanmış olması muhtemeldir. Dolayısıyla kumaş ve bez parçalarının, eskiçağlardan itibaren çeşitli fonksiyonları yerine getirdiği aşikârdır.

Asurlu tüccarlar ve Anadolu'nun yerel halkı arasında gerçekleşen ticaretle de son derece öneme sahip olduğunu anladığımız dokuma ticareti, iki medeniyet arasında gerçekleştirilen ticaretle kar oranı yüksek olması hasebiyle uzun bir dönem rağbet görmüştür. Nitekim Anadolu halkı giysi ve elbise olarak hem Asurlu tüccarların getirdiği çeşitli kalitelere kumaşları, hemde Anadolu'nun yerel dokuma ürünlerini kullanmışlardır.

Örneğin Anadolu'nun yerel dokuma ürünleri arasında metinlerde en fazla adı geçen Pirikkanū kumaşı çeşitli kalitelere olduğu için birçok zümre tarafından kullanılmıştır. Pirikkanū kumaşı kaba ya da kalın bir kumaş türüdür. Pirikkanū kumaşı, metinlerin bazılarında sab/pd/tinum, bazılarında yün yapağılar (maškū šapīūtum) ve menuniānum adlı dokuma ürünleri ile beraber geçmesi, onun bir tür kaba ya da kalın yünlü dokuma türü olduğunu gösteren bir başka delildir. Pirikkanū kumaşı bu özelliğinden dolayı genelde fakirler, köleler, hizmetçiler ve diğer saray personeli için elbise yapımında kullanılmaktadır.

Diğer taraftan Asurlu tüccarlarca Anadolu'ya ihraç edilen Raqqutum kumaşı ise ince, zarif ve hafif bir kumaş türü olmasından dolayı, Asur'dan Anadolu'ya ihraç edilen pahalı dokuma ürünleri ile beraber geçmektedir. Bu yüzden bu kumaş türü Anadolu insanınca daha çok Tanrılara adak olarak sunulmakta veya soylu ve mevki sahibi kişilere hediye olarak gönderilmekteydi. Dolayısıyla ticareti yapılan bu dokuma ürünleri çeşitli kalite ve özelliklerine göre sınıflandırılmaktadır. Bu yüzden bu tür kumaş türleri kullanan ve kullanım alanlarına göre de çeşitlik göstermesi beklenen bir sonuçtur.

Aynı şekilde bu çeşitlilik M.Ö. 2. binyıl Anadolu'sunda hüküm süren Hititler'de ve ondan sonraki yüzyıllarda yaşamış olan Urartu, Geç Hitit ve Frigler zamanında da görülmektedir.

Sonuç itibarıyla, günümüzden yaklaşık 9000 yıl önce Eskiçağ insanının, koyun vb. hayvanların yünlerini ya da keten gibi çeşitli bitki liflerini kullanarak başlattığı dokuma serüveni, Asur Ticaret Kolonileri Döneminde (M.Ö. 1774-1719) artık uluslararası bir boyut kazanmıştır. Artık insanlar bunu bir meslek haline getirmiş ve

geçimini bundan sağlar duruma gelmişlerdi. Örtünme ve giyinme gereksinimi insanoğlu var olduğu zamandan bu yana olmasından dolayı zamanla değişime ve gelişime uğrayarak günümüzün giysi ve elbise profili oluşturulmuştur. Aslında günümüzün modern kıyafetleri, daha açık bir ifadeyle eskinin gösterişsiz ve sıradan kıyafetleri zamanla değişime uğrayarak çağımızın modern kıyafetleri haline gelmiştir

KAYNAKÇA

- ADAMS, R. Mcc. (1974), "Anthropological Perspectives on Ancient Trade", *Current Anthropology*, XV, No: 3, Chicago, s. 239-258.
- AKURGAL, E. (1985), *Ancient Civilizations and Ruins of Turkey*, TTK Basımevi, Ankara.
- AKURGAL, E. (2000), *Anadolu Kültür Tarihi*, TÜBİTAK Yayınları, Ankara.
- ALBAYRAK, İ. (2002), "Kültepe'den Değişik Bir Masraf Listesi", *Ar. An.*, V, Ankara, s. 1-10.
- ALBAYRAK, İ. (2003), "Kaniş Karumu'nun Bir Mektubu", *Ar. An.*, VII/1, Ankara, s. 1-9.
- ALBAYRAK, İ. (2004), "Onlarla Oturacak Yiyecek ve Yağlanacak (uşbataklat u pašşat iştişunu)", *Ar. An.*, VII/ 1, Ankara, s. 1-21.
- ALBAYRAK, İ. (2005), "Kumaş ve Kalay Sevkiyatına İlişkin Üç Kültepe Tableti", *AMM 2003-2004 Yıllığı*, Ankara, s. 269-277.
- ALBAYRAK, İ. (2006), *Kültepe Tabletleri IV*, TTK. Yayınları, Ankara.
- ANDERSON, J. G. C. (1987), "The Road-System of Eastern Asia Minor with the Evidence of Byzantine Campaigns", *The Journal of Hellenic Studies*, XVII, England, s. 22-44.
- ASTOUR, M. C. (1989), "Reviews of Books", *Journal of the American Oriental Society*, CX, No: 4, s. 686-689.
- BABBER, E. J. W. (1991), *Prehistoric Textiles*, Princeton University Press, New Jersey.
- BALKAN, K. (1955), "Kaniş Karumu'nun Kronoloji Problemleri Hakkında Müşahadeler", *TTK. Yayınları*, VII, No: 8, Ankara, s. 1-40.
- BALKAN, K. (1957), "Mama Kralı Anum-Hirbi'nin Kaniş Kralı Warşama'ya Gönderdiği Mektup", *TTK. Yayınları*, VII, No:31, Ankara, s. 1-87.
- BALKAN, K. (1965), "The Old Assyrian Week", *Assyrian Studies 16*, Ankara, s. 159-174.
- BALKAN, K. (1987), "Eski Asur ve Anadolu'da Kızların Çocuk Yaşında Nişanlanması" *Belleten*, LI/ 200, Ankara, s. 417-427.
- BARJAMOVIĆ, G. (2011), "A Journey Through Anatolia in 1865 BC", *Anatolia's Prologue, Kültepe Kanesh Karum, Assyrians in Istanbul, Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi*, s. 160-168.
- BAŞER, G. (2004), *Dokuma Tekniği ve Sanatı I*, Punto Yayıncılık, İzmir.

- BAYRAM, S. (1993), “Kültepe Tabletlerinde Geçen Vergiler ve Özellikleri”, *Ankara Üniversitesi DTCF. Dergisi*, XXXVI/1-2, Ankara, s. 1-13.
- BAYRAM, S. (1994), “Kültepe Metinlerinde Geçen Yeni Yer Adları ve Bunların Değerlendirilmesi”, *XI. Türk Tarih Kongresi (5-9 Eylül 1990), Kongreye Sunulan Bildiriler*, I, Ankara, s. 211-234.
- BAYRAM, S. (1997), “Koloni Çağı’nda Kayseri’nin Ticari Hayatı”, *Erciyes Üniversitesi I. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu (11-12 Nisan 1996) Bildirileri*, Kayseri, s. 211-234.
- BAYRAM, S. (1997), “New and Some Rare Geopractical Names in the Kültepe Texts”, *Ar. An.* 3, Ankara, s. 41-66.
- BAYRAM, S. (1998), “Kültepe’den Kaçakçılıkla İlgili Yeni Metinler”, *XXXIV. Uluslararası Assirioloji Kongresi (6-10 Temmuz 1987), Kongreye Sunulan Bildiriler*, TTK Yayınları, Ankara 1998, s. 285-289.
- BEITZEL, B. J. (1992), “The Old Assyrian Caravan Road in the Mari Royal Archives”, *Mari in Retrospect*, Chicago, s. 35-57.
- BIGGS, R. D.-John A. B.-Miguel C.-Walter F.-Ignaje J. G. (2005), *The Assyrian Dictionary(P)*, The Oriental Institute of the University of Chicago, XII, Chicago.
- BIGGS, R. D.-John A. B.-Miguel C.-Walter F.-Ignaje J. G. (2006), *The Assyrian Dictionary(T)*, The Oriental Institute of the University of Chicago, XVIII, Chicago.
- BİLGİÇ, E. (1940/1941), “Asurca Vesikalara Göre Etiler’den Önce Anadolu’da Maden Ekonomisi”, *Sümeroloji Araştırmaları*, s. 913-950.
- BİLGİÇ, E. (1948), “Anadolu’nun İlk Tarihi Çağının Ana Hatlarıyla Rekonstrüksiyonu (Siyasi-İdari ve İktisadi-İçtimai Bakımlardan)”, *Ankara Üniversitesi DTCF. Dergisi*, VI/1-2, Ankara, s. 489-516.
- BİLGİÇ, E. (1953), *Kapadokya Metinlerinde Geçen Yerli Appellatifler ve Bunların Eski Anadolu Dilleri İçerisinde Yeri*, Sümeroloji Yayınları, TTK. Basımevi, Ankara.
- BİLGİÇ, E.-Hüseyin S.-Cahit G.-Sabahattin B. (1990), *Ankara Kültepe Tabletleri I*, TTK. Basımevi, Ankara.
- BİLGİÇ, E.-Sebahattin B. (1995), *Ankara Kültepe Tabletleri II*, TTK Basımevi, Ankara.
- BRINKMAN, J. A.-Ignaje J. G.-A. Leo O.-Erica R. (1980), *The Assyrian Dictionary [N Part 2]*, The Oriental Institute of the University of Chicago, XI, Chicago.
- BRYCE, T. (2004), *Life and Society in the Hittite World*, Oxford University Press, Newyork.

- BÜKEN, N. R. O. (2003), “Çatal Höyük Tekstilleri ve Teknik Analizleri”, *Türk Arkeoloji ve Etnografya Dergisi*, 3, Ankara, s. 79-86.
- BÜKEN, N. R. O. (2005), “El Dokumacılığının ve El Dokuma Tezgâhının Tarihçesi, El Dokuma Tezgâhı Çeşitleri”, *Atatürk Üniversitesi GSF. Dergisi*, 8, Erzurum, s. 63-84.
- CEBESOY, S. S. (1995), “Kapadokya Tabletlerinde Geçen Dokuma Ürünleri”, *AMM 1994 Yıllığı*, Ankara, s.164-188.
- CIVIL, M.-Ignaje J. G.-A. Leo O.-Erica R. (1971), *The Assyrian Dictionary [K(b)]*, The Oriental Institute of the University of Chicago, VIII, Chicago.
- CIVIL, M.- Ignaje J. G.-A. Leo O.-Erica R. (1977), *The Assyrian Dictionary [M Part1(a)]*, The Oriental Institute of the University of Chicago, X, Chicago.
- ÇAKMAK, D. (2012), *Hitit İmparatorluğu'nun Toplumsal ve İktisadi Yapısı*, Libra Kitapçılık ve Yayıncılık, İstanbul.
- ÇEÇEN, S. (1991), “Koloni Devri Anadolu'sunda, Tarihi ve Sosyal Olayların Asurlu Tüccarlar Tarafından Tarihleme Olarak Kullanılışı”, *Ankara Üniversitesi, DTCF. Dergisi*, XXXV/1, Ankara, s. 49-59.
- ÇEÇEN, S.- G. Gökçek. (2006), “Kültepe Tabletlerinde Yerli Tarihleme Usulleri”, *Studies in Honor of Hayat Erkanal Cultural Reflections*, Homer Kitapevi, İstanbul, s. 218-221.
- ÇOLPAN, N. (2008), *Hititlerin Anadolu'yation Göçü ve Çevre Kültürlerle Etkileşimi*, (Basılmamış Master Tezi), Gazi Üniversitesi SBE. Dergisi, Ankara.
- DARGA, A. M. (2013), *Anadolu'da Kadın, On Bin Yıldır Eş, Anne, Tüccar, Kraliçe*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- DERCKSEN, J. G. (1999), “On the Financing of Old Assyrian Merchants”, *Trade and Finance in Ancient Mesopotamia: Proceedings of the First MOS Symposium, MOS Studies I*, Leiden, s. 85-99.
- DİNÇOL, A. M. (1982), “Hititler”, *Anadolu Uygarlıkları*, 1, Görsel Yayınlar, Ankara, s. 18-120.
- DOĞAN, E. (2012), *Hitit Hukuku, (Belleklerdeki “Kayıp”)*, Fam Yayıncılık, İstanbul.
- DOĞAN, İ. B. (2012), *Tarih Öncesinde Ticaret ve Değiş Tokuş*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- EIDEM, J. (1991), “An Old Assyrian Treaty From Tell Leilan”, *Editons Recherche Sur Les Civilisations*, Paris, s. 185-207.
- EIDEM, J. (2008), “Old Assyrian Trade in Northern Syria The Evidence From Tell Leilan”, *Old Assyrian Archives Studies*, III, Hollanda, s. 31-41.

- ERDEMİR, H. P. (2007), “AntikÇağ’da Hierapolis ve Çevresinde Koyun Yetiştiriciliği ve Yan Sektörleri”, *Uluslararası Denizli ve Çevresi Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildiriler 1*, Fakülte Kitapevi, Denizli, s. 23-30.
- ERHAN, K. (1983), “Dokuma”, *Yeni Hayat Ansiklopedisi*, Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul, s. 1072-1073.
- EROL, H. (2007), *Eski Asurca Metinlerde Meslek Adları ve Ünvanlarla Geçen Şahıs İsimleri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi SBE., Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri (Sümeroloji) Ana Bilim Dalı, Ankara.
- EROL, H. (2012), “Bir Kültepe Metnine Göre Eski Asur Devrinde Subartu Bölgesi”, *Ankara Üniversitesi DTCF. Dergisi*, LII/ 2, Ankara, s. 1-10.
- ESİN, U. (2011), “Aşıklı Höyük”, *Arkeo Atlas, Tarihöncesinden Demir Çağı’na Anadolu’nun Arkeoloji Atlası*, Doğan Burda Yayıncılık, İstanbul, s. 72-73.
- FAZLIOĞLU, İ. (1997), *Eskiçağda Dokuma*, Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları: 8, İstanbul.
- GAVAZ, Ö. S. (2006), “Hitit Kenti Zalpa’nın Yeri Üzerine”, *Anadolu / Anatolia 31*, Ankara, s. 1-18.
- GELB, I. J.-Benno L.-A. Leo O. (1960), *The Assyrian Dictionary (I/J)*, The Oriental Institute of the University of Chicago, VII, Chicago.
- GELB, I. J. -Thorkild J.-Benno L.-A. Leo O. (1956), *The Assyrian Dictionary(G)*, The Oriental Institute of the University of Chicago, V, Chicago.
- GELB, I. J.-Thorkild J.-Benno L.-A. Leo O. (1958), *The Assyrian Dictionary[E(a1)]*, The Oriental Institute of the University of Chicago, IV, Chicago.
- GLEBA, M. (2011), “Textiles Studies: Sources and Methods”, *Kubaba 2*, London, s. 1-26.
- GÖKÇEK, L. G. (2004), “Asur Ticaret Kolonileri Çağı’nda Anadolu’da Kervan Güzergâhları ve Taşımacılık”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, VIII/ 1, Ankara, s.151-164.
- GÖKÇEK, L. G. (2004), “Kültepe Tabletlerinde Maraş Bölgesi”, *I. Kahramanmaraş Sempozyumu*, Ankara, s. 309-318.
- GÖKÇEK, L. G. (2009), “Çivi Yazılı Tabletlere Göre Eski Anadolu’da Vergi Uygulamaları Ve Kaçakçılık (M.Ö. ± 1975-1750)”, *Akademik Bakış*, II/ 4, Ankara, s. 147-155.
- GÜL, Ş. (1990), “Anadolu Medeniyetleri Müzesinde Bulunan Kültepe Tabletlerinden Örnekler”, *AMM 1989 Yıllığı*, Ankara, s. 51-59.

- GÜNBATTI, C. (1992), “Some Observations about the Commercial Activities of Women in the Light of Kültepe Tablets”, *Sedat Alp’e Armağan*, Ankara, s. 229-234.
- GÜNBATTI, C. (1998), “Karum’lar Arasındaki Mektuplaşmalardan Yeni Örnekler”, *XXXIV. Uluslararası Assiriyoloji Kongresi (6-10/VII/1987, İstanbul)*, TTK Yayınları, 3, Ankara, s. 479-484.
- GÜNBATTI, C. (2002), “Kültepe’den Kervan Güzergâhlarına Işık Tutan İki Yeni Metin”, *Ar.An.*, XII/27, Ankara, s.78-91.
- GÜNBATTI, C. (2004), “Two Treaty Texts Found at Kültepe”, *Assyria and Beyond, Studies Presented to Mogens Trolle Larsen*, Oosten, s. 249-268.
- GÜNBATTI, C. (2008), “An Eponym List (KEL G) from Kültepe”, *Akademie Verlag*, XXXV/1, Berlin, s. 103-132.
- GÜNBATTI, C. (2011), “Akadlı Sargon”, *Arkeo Atlas, Tarihöncesinden Demir Çağı’na Anadolu’nun Arkeoloji Atlası*, Doğan Burda Dergi Yayıncılık, İstanbul, s. 250-251.
- GÜNBATTI, C. (2013), “Eski Asur Ticaret Kolonileri Devrinde Anadolu’da Asurlu Tüccarlara Tanınan İmtiyaz ve Sağlanan Kolaylıklar”, *Aktüel Arkeoloji, (Ve Tarih Başladı..., Kültepe, Anadolu’nun Belleği, Yerel Krallar ve Asurlu Tüccarlar)*, Tüpraş Yayınları, İstanbul, s. 102-107.
- HARMANKAYA, S.-Burçin E. (2002), “Aphrodisias”, *TAY¹*, İstanbul.
- HARMANKAYA, S.-Burçin E. (2002), “Beycesultan”, *TAY¹*, İstanbul.
- HARMANKAYA, S.-Burçin E. (2002), “Han İbrahim Şah”, *TAY¹*, İstanbul.
- HARMANKAYA, S.-Burçin E. (2002), “İkiztepe”, *TAY¹*, İstanbul.
- HARMANKAYA, S.-Burçin E. (2002), “Suberde”, *TAY¹*, İstanbul.
- HARMANKAYA, S.-Burçin E. (2002), “Yümektepe”, *TAY¹*, İstanbul.
- HARRİS, J. (2004), *5000 Years Of Textiles*, British Museum Press, London.
- HODDER, I. (2013), “The linen cloth found within burial F. 7127 inside Building 52.”, www.catalhoyuk.com, *Çatal Newsletter*, 20, Kasım 2013, 10.02.2014 Pazartesi, 13:34.
- IMPARATI, F. (1992), *Hitit Yasaları*, (Çeviren: Erendiz Özbayoğlu), İtalyan Kültür Heyeti Arkeoloji Araştırmaları Bölümü, Ankara.
- İNALCIK, H. (2008), *Türkiye Tekstil Tarihi Üzerine Araştırmalar*, Türkiye İş Bankası Yayınları, Seçme Eserleri 1, İstanbul.
- İPLİKÇİOĞLU, B. (1974), *Eskiçağ Tarihinin Ana Hatları*, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul.

- KARADUMAN, A. U. (1990), “1950 Yılında Kültepe Kazısında Bulunan Bir Grup Vesika”, *AMM. 1989 Yıllığı*, Ankara, s. 43-51.
- KARADUMAN, A. U. (1993), “Karum'un II. Tabakasından Bir Borç Mukavelesi”, *AMM. 1992 Yıllığı*, Ankara, s. 51-70.
- KARADUMAN, A. U. (1994), *1956 Yılında Bulunan Kültepe Vesikalarından Anadolu'nun Tarihi, İctimai ve İktisadi Meseleleri Hakkında Çıkan Neticeler*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi SBE. Dergisi, Ankara.
- KARADUMAN, A. U. (2008), “Acemhöyük Sarıkaya Sarayı'nda Bulunmuş Olan Etiketlerden Bir Grup”, *Sadberk hanım Müzesi, Muhippe Darga Armağanı*, İstanbul, s. 283-290.
- KARADUMAN, A. U. (2008), “Three Kültepe Texts Regarding The Payment of a Debt in Installments”, *Journal of Near Easter Studies*, LXVII/2, Ankara, s. 81-106.
- KILIÇ, Y. (2012), “Eskiçağ da Kapadokya 'da At Yetiştiriciliği”, *I. Uluslararası Nevşehir Tarih ve Kültür Sempozyumu*, VIII, Nevşehir, s. 189-200.
- KOÇ, İ.(2006), *Hititler*, ODTÜ Yayıncılık, Ankara.
- KOÇAK, K. (2009/2), “Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Ticareti Yapılan Mallar ve Vergiler”, *Gazi Üniversitesi SBE. Dergisi*, 27, Ankara, s. 209-226.
- KOOL, J. (2012), *The Old Assyrian Trade Network from an Archaeological Perspective*, Leiden Universiteit, Faculteit der Archeologie, Leiden.
- KORKMAZ, Y. (2006), *Mezopotamya'da Ticaret Hukuku(Eski Asur ve Eski Babil Dönemleri)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi SBE. Dergisi, Ankara.
- KÖROĞLU, K. (2011), *Eski Anadolu Tarihi*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.
- KÖROĞLU, K. (2011), *Eski Mezopotamya Tarihi Başlangıcından Perslere Kadar*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- KULAKOĞLU, F. (2013), “Uluslararası Ticaret Merkezi Kültepe/Kaniş”, *Aktüel Arkeoloji, (Ve Tarih Başladı..., Kültepe, Anadolu'nun Belleği, Yerel Krallar ve Asurlu Tüccarlar)*, Tüpraş Yayınları, İstanbul, s. 76-102.
- KUZUOĞLU, R. (2005), “Eski Anadolu'da İpotek Kavramının İlk İzleri”, *Toplumsal Araştırmalar Dergisi*, I/1, Ankara, s. 77-87.
- KUZUOĞLU, R. (2007), “Asur Ticaret Kolonileri Çağı'nda Anadolu Kraliçeleri”, *Bellekten*, LXXI/ 262, Ankara, s. 795-809.
- KUZUOĞLU, R. (2007), *Eski Asurca Metinlerde Geçen Coğrafya Adları*, (Basılmamış

- Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi SBE. Dergisi, Ankara.
- LARSEN, M. T. (1976), *The Old Assyrian City-State And its Colonies*, Akad Forlag, Copenhagen.
- LARSEN, M. T. (1977), "Partnerships In The Old Assyrian Trade", *Trade In The Ancient Near East*, London, s. 119-145.
- LEWY, J. (1956), "On Some Institutions of the Old Assyrian Empire", *HUCA*, 27, Hebrew, s. 1-79.
- MACQUEN, J. G. (2013), *Hititler ve Hitit Çağında Anadolu*, (Çeviren: EsraDavutoğlu), Arkadaş Yayınları, Ankara.
- MEMİŞ, E. (2006), *Eskiçağ Medeniyetleri Tarihi*, Ekin Kitapevi, Bursa.
- MICHEL, C. (2003), "The Perdum-Mule, Amount for Distinguished Persons in Mesopotamia During the Half of the Second Millennium BC", *Pecus*, Roma, s. 190-200.
- NESBITT, M. (1996), "Geç Kalkolitik Çağ Tabakalarının Bitkisel Kalıntıları Hakkında Ön Rapor", *Kuruçay Höyük II*, Ankara, s. 92-100.
- OWEN, David I. (1955), "An Old Assyrian Letter From Nuzi", *Studies on the Civilization and Culture of Nuzi and the Hurrians*, VII, Bethesda, s. 65-67.
- ÖZ, E. (2005), *Asur Ticaret Kolonileri Dönemi'nde Anadolu'nun Etnik ve Sosyal Yapısı*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi SBE. Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri (Sümeroloji) Ana Bilim Dalı, Ankara.
- ÖZ, E.- İrfan A. (2005), "1963 Yılı Kültepe Kazısında Ele Geçen Altı Yeni Tablet", *Ar. An.*, VIII/2, Ankara, s. 21-45.
- ÖZ, E. (2011), "Kültepe Kazılarında Ele Geçen Wakkam Mektupları", *Uluslar Arası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, V/16, Erciyes, s. 346-354.
- ÖZAY, S. (2001), *Dünden Bugüne Dokuma Resim Sanatı*, KB. Yayınları, Ankara.
- ÖZBAŞARAN, M.-MARIAN C. (2007), *Orta Anadolu'da Neolitiğin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi (Aşıklı Höyük-Çatalhöyük, 1200 Yıl Önce Uygarlığın Anadolu'dan Avrupa'ya Yolculuğunun Başlangıcı, Neolitik Dönem*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- ÖZDOĞAN, M.-Nezih B. (2007), *Türkiye'de Neolitik Dönem*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- ÖZDOĞAN, M. (2011), "Çanak Çömlekli Neolitik Çağ", *Arkeo Atlas, Tarihöncesinden Demir Çağı'na Anadolu'nun Arkeoloji Atlası*, Doğan Burda Dergi Yayıncılık, İstanbul, s. 78-97.
- ÖZDOĞAN, M. (2011), "Çanak Çömleksiz Neolitik Çağ", *Arkeo Atlas*,

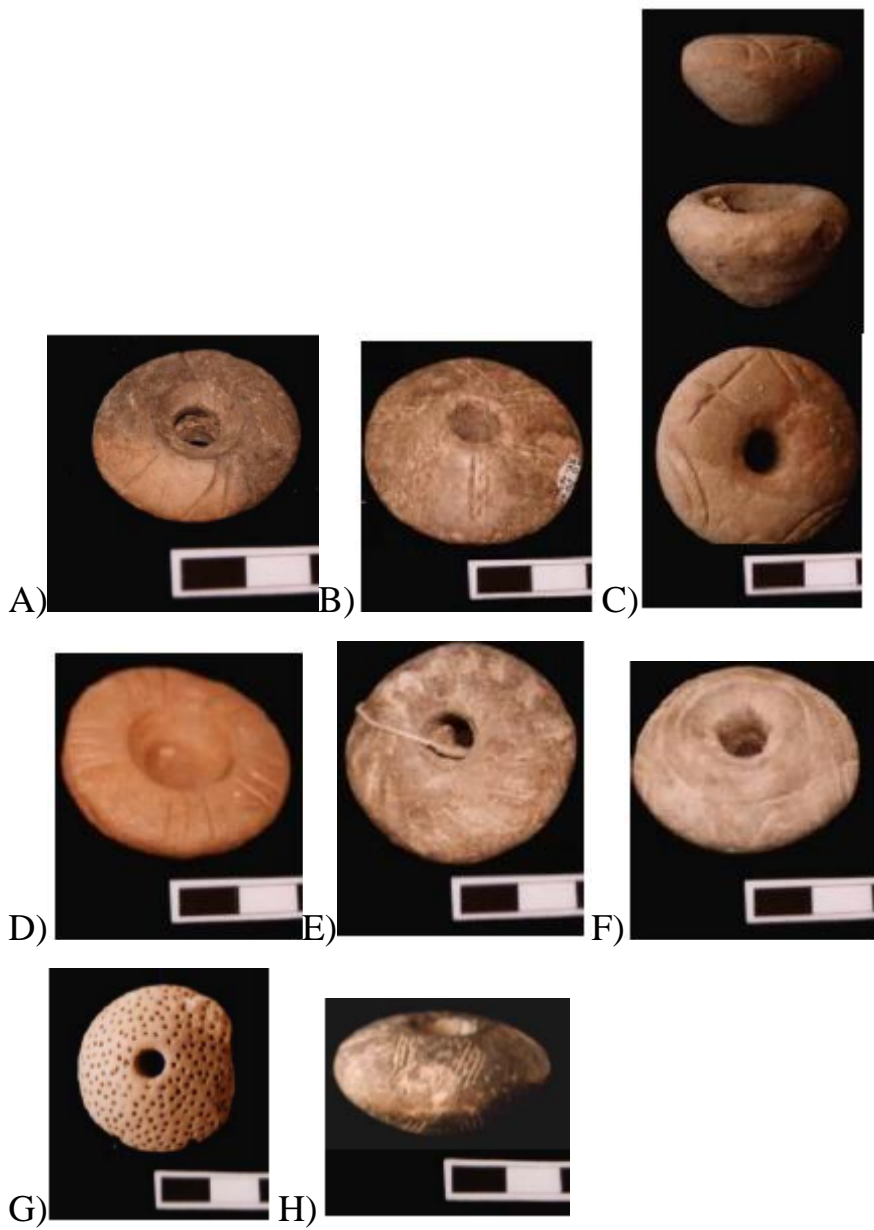
- Tarihöncesinden Demir Çağı'na Anadolu'nun Arkeoloji Atlası*, Doğan Burda Dergi Yayıncılık, İstanbul, s. 56-73.
- ÖZER, Y. Z. (1939), *Mısır Tarihi*, TTK. Yayınları, Ankara.
- ÖZGÜÇ, T. (2005), *Kültepe (Kaniş/Neşa)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- ÖZGÜÇ, T. (2011), “Asur Ticaret Kolonileri”, *Arkeo Atlas, Tarihöncesinden Demir Çağı'na Anadolu'nun Arkeoloji Atlası*, Doğan Burda Dergi Yayıncılık, İstanbul, s. 244-249.
- ÖZYAĞCI, T.-Nihal Ü.-Gülten K.-Pınar T. (2009), *Halkbilim Araştırmaları Merkezi Koleksiyonu'ndan El Sanatları Örnekleri II, Dokumalar ve Örgüler*, Halk Bilim Araştırmaları Merkezi Yayınları, No:4, Eskişehir.
- ÖZYAR, A. (2011), “Alaca Höyük ve Horoztepe”, *Arkeo Atlas, Tarihöncesinden Demir Çağı'na Anadolu'nun Arkeoloji Atlası*, Doğan Burda Dergi Yayıncılık, İstanbul, s. 232-233.
- PARKİNS, H.-Christopher S. (2010), *Ticaret, Tüccarlar ve Antik Kent*, (Çeviren: Ömür Harmanşah) Homer Kitapevi, İstanbul.
- REYHAN, E. (2009), “Hititlerde Devlet Gelirleri, Depolama ve Yeniden Dağıtım”, *Akademik Bakış*, II/4, Ankara, s. 157-174.
- REYHAN, E. (2010), “Hititlerde Gündelik Hayata Dair İktisadi İlişkiler”, *Ankara Üniversitesi DTCF., Tarih Araştırmaları Dergisi*, XXIX/47, Ankara, s. 65-82.
- ROAF, M. (1996), *Mezopotamya ve Eski Yakındoğu Atlaslı Büyük Uygarlıklar Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- SAGGS, H. W. F. (1984), “Early Kings of Assyria”, *The Might that was Assyria*, Great Civilization Series, London, s. 23-34.
- SAYCE, A. H. (2013), *The Hittites, The Story of a Forgotten Empire*, Forgotten Books, London.
- SCHOESER, M. (2003), *World Textiles*, World of Art, London.
- SEEHER, J. (2011), *Taşa Yontulu Tanrılar Hitit Kaya Tapınağı Yazılıkaya*, (Çeviren: Selma Bulgurlu Gün), Ege yayınları, İstanbul.
- SEVER, H. (1991), “Kültepe Tabletlerinin Anadolu Tarihi ve Kültür Tarihi Bakımından Önemi”, *Ankara Üniversitesi DTCF. Dergisi*:365, XXXV/2, Ankara, s. 247-256.
- SEVER, H. (1995), “Koloni Çağında Yerli Halk”, *Belleten*, LIX/224, Ankara, s. 1-16.
- SEVER, H. (1995), “Yeni Belgelerin Işığında Koloni Çağında (M.Ö. 1970-1750) Yerli Halk ile Asurlu Tüccarlar Arasındaki İlişkiler”, *Belleten*, LIX/224, Ankara, s. 1-16.
- SEVER, H.-Salih Ç. (2000), “Naruqqum Ortaklığı Hakkında Yeni Bir Belge”, *Ar. An.*,

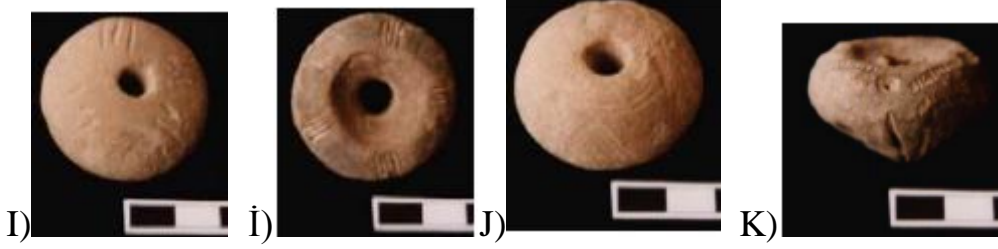
- 4, Ankara, s. 167-176.
- SOLDT, W. H. V. (2001), "Assyrian Uniforms", *Studies Presented to Klass R. Veenhof on the Occasion of his Sixty-fifth Birthday*, Nederlands Instituut Voor Het Nabije Oosten, Cambridge, s. 372-388.
- ŞÜMER, T. (2010), *Asur Ticaret Kolonileri Çağı*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ahi Evran Üniversitesi SBE. Arkeoloji Anabilim Dalı, Klasik Arkeoloji Bilim Dalı, Kırşehir.
- ŞAHİN, H. A. (1997), "Kültepe Metinlerinde Geçen Kumaş İsimleri", *I. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (11-12 Nisan 1996)*, No:1, Kayseri, s. 314-323.
- ŞAHİN, H. A. (2002), "Koloni Çağı'nda (M.Ö. 2000-1750) Anadolu'da Bulunan Asurlu Görevliler", *Erciyes Üniversitesi SBE. Dergisi*, 12, Erciyes, s. 69-88.
- ŞAHİN, H. A. (2006), "Anadolu'daki Eski Asur Koloni Mahkemeleri", *Erciyes Üniversitesi SBE. Dergisi*, 21, Erciyes, s. 121-151.
- ŞAHİN, H. A. (2007/1), "Cumhuriyet'in 80. Yılında Kültepe Kaniş Kazıları", *Erciyes Üniversitesi SBE. Dergisi*, 22, Erciyes, s. 151-166.
- TOSUN, M.- Kadriye Y. (2002), *Sümer, Babil, Asur Kanunları ve Ammi-Şaduqa Fermanı*, TTK. Yayınları, Ankara.
- TÜRKOĞLU, S. (2002), *Tarih Boyunca Anadolu'da Giyim Kuşam*, Atılım Kağıt Ürünleri, İstanbul.
- TÜTÜNCÜLER, Ö. (2005), *M.Ö. II. Bin Ege Bölgesi Dokuma Aletleri*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi SBE., Ankara.
- TÜTÜNCÜLER, Ö. (2006), "Çorum- Resuloğlu Eski Tunç Çağı Mezarlığı'nda Kumaş Kullanımına İlişkin Yeni Bulgular", *Anadolu/Anatolia*, XXX, Aydın, s.137-148.
- UMURTAK, G. (2011), "Kuruçay", *Arkeo Atlas, Tarihöncesinden Demir Çağına Anadolu'nun Arkeoloji Atlası*, Doğan Burda Dergi Yayıncılık, İstanbul, s. 203.
- USLUCA, Ö. (2005), *Tarihi Dokuma Kumaşlarının Koruma ve Onarım Yöntemleri*, (Basılmamış)Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, Tekstil Ana Sanat Dalı, İstanbul.
- ÜNAL A. (1988), "Hitit Metinlerinde Eski Asur Ticaret Kolonileri Çağıyla İlgili Kayıt ve Anımsamalar", *Ar. An.*, 3, Ankara, s. 341-356.
- VEENHOF, K. R. (1972), *Aspects of Old Assyrian Trade and its Terminology*, Studia et Documenta, Leiden (Netherlands).
- VEENHOF, K. R. (1976-1980), "Kaniş, Kārum. A. Philologisch", *RLA* 5. Band, Berlin, s. 369-378.

- VEENHOF, K. R. (1977), "Some Social Effects of Old Assyrian Trade", *British Institute for the Study of Iraq*, XXXIX, No:1, Londra, s. 109-118.
- VEENHOF, K. R. (2003), *The Old Assyrian List of Year Eponmys From Karum and its Chronological Implications*, TTK. Yayınları, Ankara.
- VEENHOF, K. R. (2008), "Across the Euphrates", *Anatolia and The Jazira during The Old Assyrian period*, Nederlands Instituut Voor Het Nabije Ossten, Nederlands, s. 3-29.
- WULFHORST, B. (2003), *Tekstil Üretim Yöntemleri*, (Çeviren: Ali Demir-Ahmet Refah Torun), Şan Ofset, İstanbul.
- WWW. Des&Tech. (Tasarım ve Teknoloji Dergisi) Uludağ edu.tr.(01/07/2003), *Geçmişten Bugüne Dokuma Tezgahları*, Uludağ, 24.07.2012, 13:44
- YAGAN, Ş. Y. (1978), *Türk El Dokumacılığı*, Türkiye İş Bankası, Kültür Yayınları, İstanbul.
- YALÇIN, G.- H. Karaoğlan(2010), "M.Ö. II. Bin'de Anadolu'da Dokumacılık", *Ulusal Meslek Yüksekokulları Sempozyumu*, Düzce, s. 1-12.
- YİĞİT, T. (2002), "Hititçe Çivi Yazılı Metinlerde Dokumacılar", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXVII/2, Ankara, s. 79-84.

EKLER

Ek 1

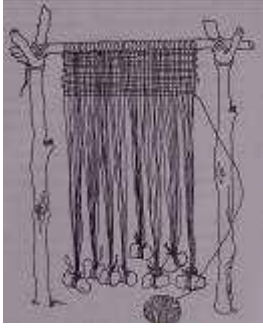

Beycesultan'da yapılan kazılar sonucu, V. ve IV. tabakadan gün yüzüne çıkarılan ağırşak türleri.: Ö. Tütüncüler, 2005, ekler.

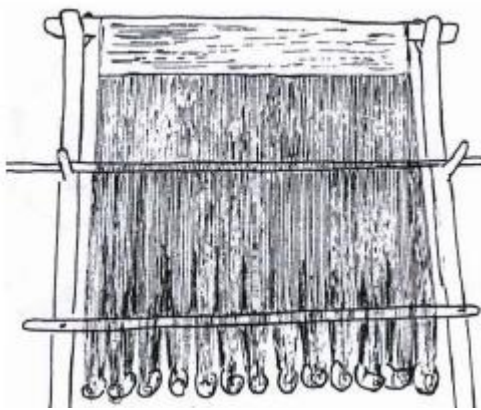
Ek 2

A)

İki çatal sopa üzerine yatay bir sopa yerleştirilmiş, çözümlükleri yatay sopanın üzerine gerilmiş iplerin, alt uçlarına birbirlerine karışmaması ve düz durması için ağırlıklar bağlanarak oluşturulan tezgah türüne, uçları ağırlıklı dikey dokuma tezgahı denir.: G. Yalçın-H. Karaoğlan, 2010, s. 3.

B)

Uçları ağırlıklı dikey dokuma tezgahı.: İ.

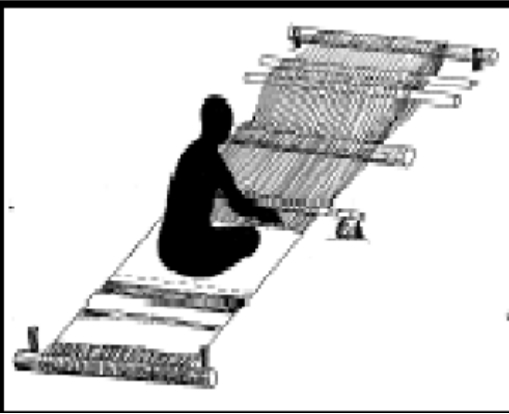
Fazlıoğlu, 1997, s.14.

C)

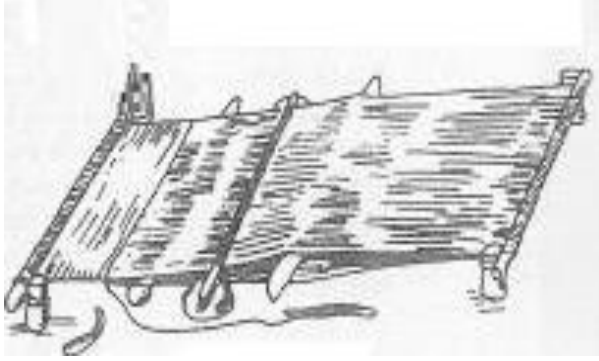
Uçları ağırlıklı dikey dokuma tezgahı.: Ö. Tütüncüler, 2005, ekler.

D)

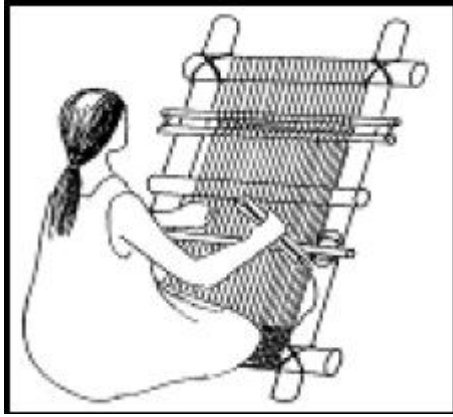
Dikey dokuma tezgahlarının çözgüye gerginlik veren ağırlıklarının kaldırılıp yerine levent yerleştirilerek tezgahın yere sabitlenmesiyle oluşmuş tezgaha da yatay dokuma tezgahı denilmektedir.: G. Yalçın-H. Karaoğlan, 2010, s. 4.

E)

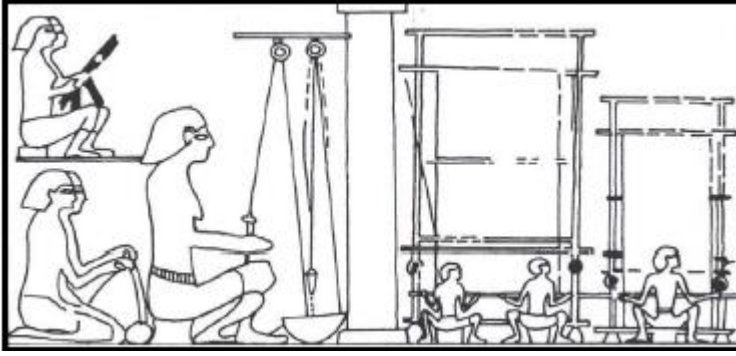
Yatay yer tezgahı: S. Türkoglu, a.g.e., s. 7.

F)

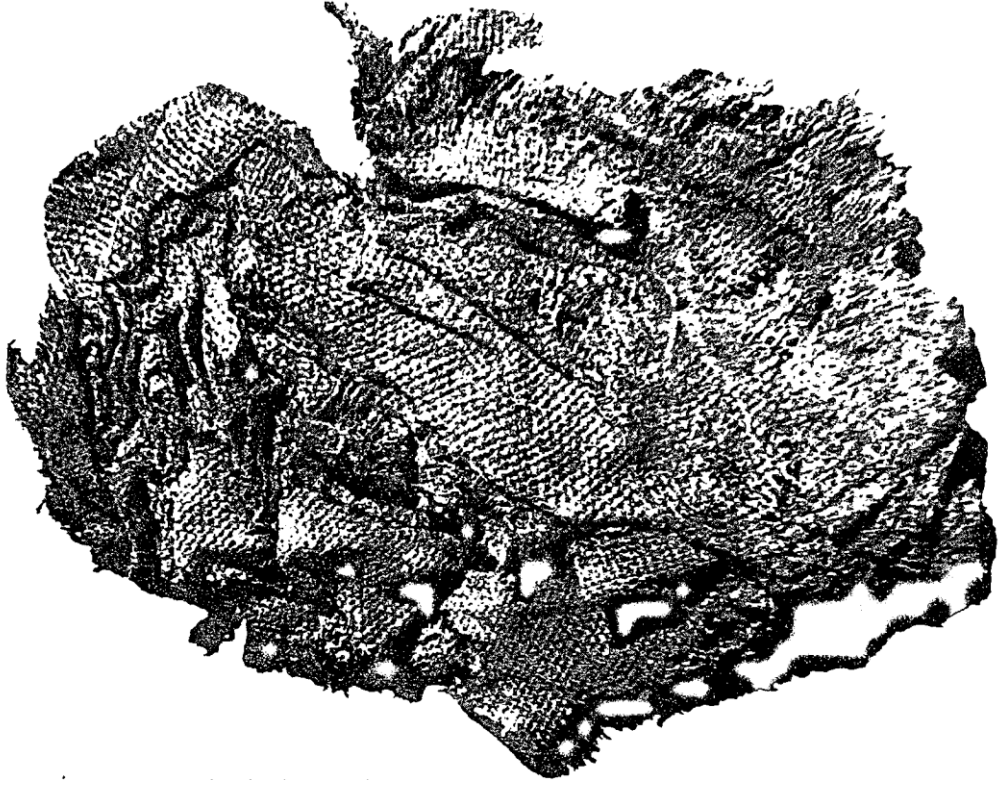
Alt ve üst kirişlere sahip bu tür dikey dokuma tezgahlarına önceleri M.Ö. 1500-1400 yıllarında Mısır'da duvar resimlerinde rastlanmaktadır. Bu tür tezgahlarda döndürme kirişi olmadığı için önceleri uzun dokumalar yapılamıyordu. Ancak daha sonra dokumacılar üçüncü bir kirişi tezgahın arkasına duvara ya da dışarda direklere bağlayarak daha uzun dokumalar yapabilmişlerdir. : G. Yalçın-H. Karaoğlan, 2010, s. 4.

G)

Bu tür alt ve üst kirişlere sahip dikey dokuma tezgahı, bugün Anadolu'da el tegahı olarak isimlendirilip, mevcut haldeki halı ve kilim tezgahlarının da ilkel örnekleri olarak adlandırılmaktadır. Bu tezgahta taşların yerine aşağıya bir levent konulmaktaydı.: G. Yalçın-H. Karaoğlu, 2010, s. 4.

Ek 3

Beyin, kafatasından alınmış, koruyucu olarak çok ince bir beze sarılarak tekrar yerine konulmuş ve yapı yangın geçirdiğinden kömürleşmeye uğramış tekstil kalıntısı.: N. R. O. Büken, 1998, s. 84.

Ek 4

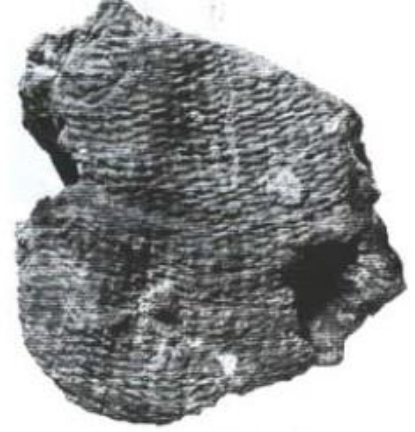

Çatalhöyük kazılarında (VI. A. 5.) numaralı mezarda bez içine sarılan bir paketin bağlanmasında kullanılan kumaş bantlarıdır.: N. R. O. Büken, 1998, s. 85.

Ek 5

A) Samsun-İkiztepe’de ortaya çıkan bir hançer üzerinde bulunan tekstil parçaları.

Kt. 90/499 (Ay. Rev.)

B) Kültepe Kt. 90/k499 parçasının numaralı bullanın dokuma izleri ile kaplı arka yüzü.

C) Yün, Çile, İğ ve Sümen.

Ö. Tütüncüler, 2005, ekler.

D)

Keten bitkisi, Sümen, İğ, Çile.: Ö. Tütüncüler, 2005, ekler.

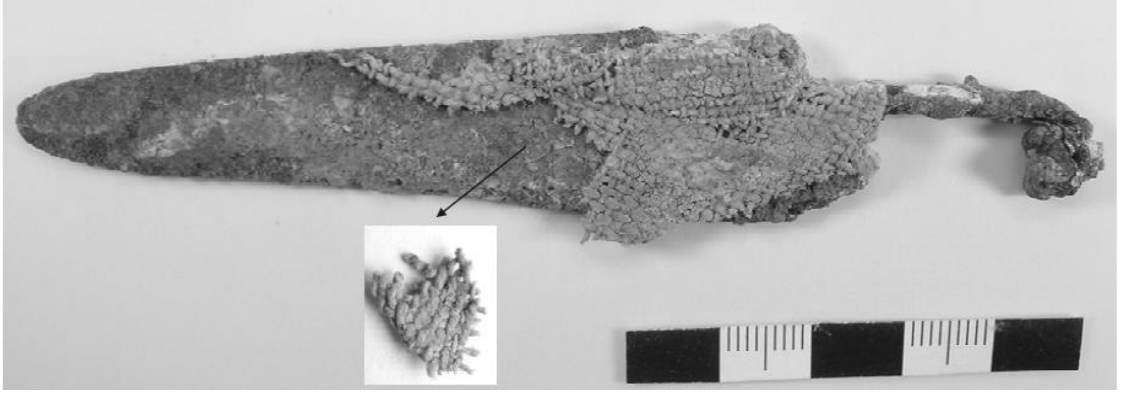
Ek 6

A)

ML. 28 ile ML. 108 numaralı mezarlardaki kumaş izli madeni mezar hediyeleri.

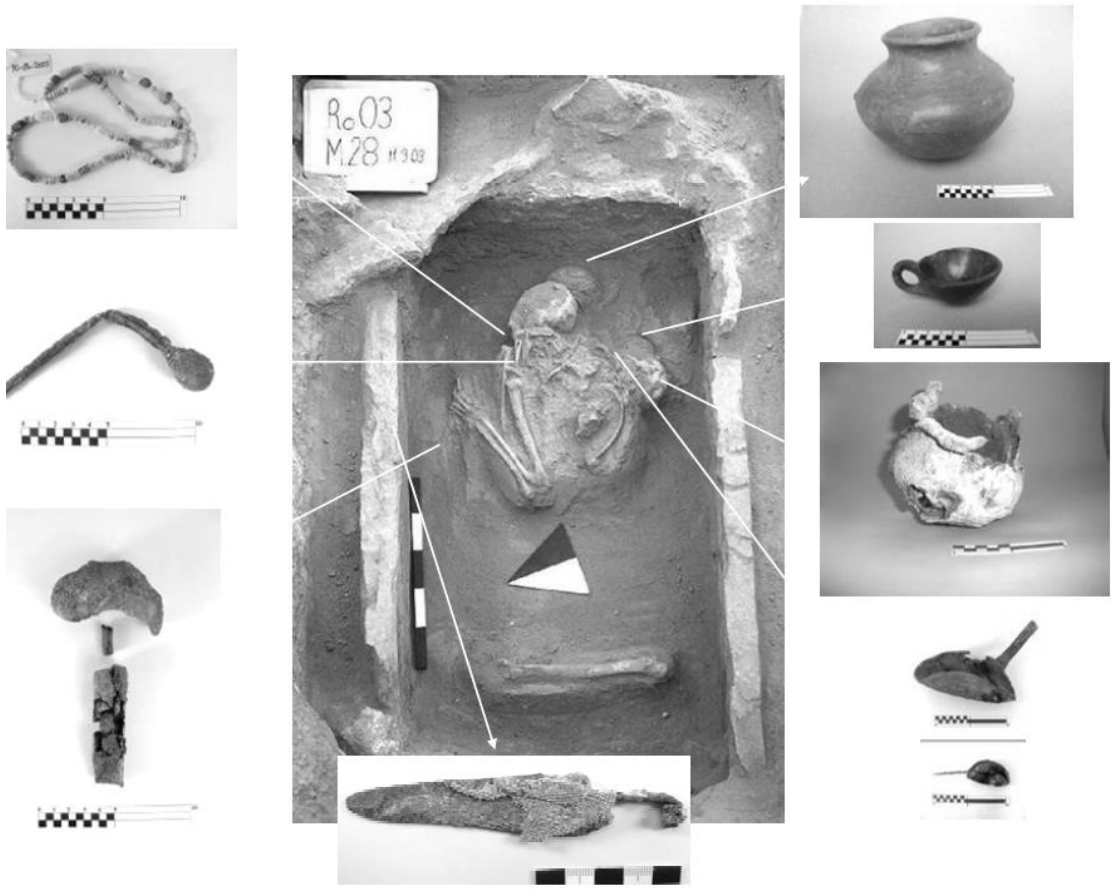
B)

M. 28 numaralı mezardan çıkan kumaşa sarılmış haçer.: Ö. Tütüncüler, 2006, s. 147.

Ek 7

A)

M. 28 numaralı mezar ve burada ortaya çıkan mezar hediyeleri.: Ö. Tütüncüler, 2006, s. 148.

B)

Bronz haerden kopan kumaş parçası.: . Tütüncüler, 2006, s. 148.

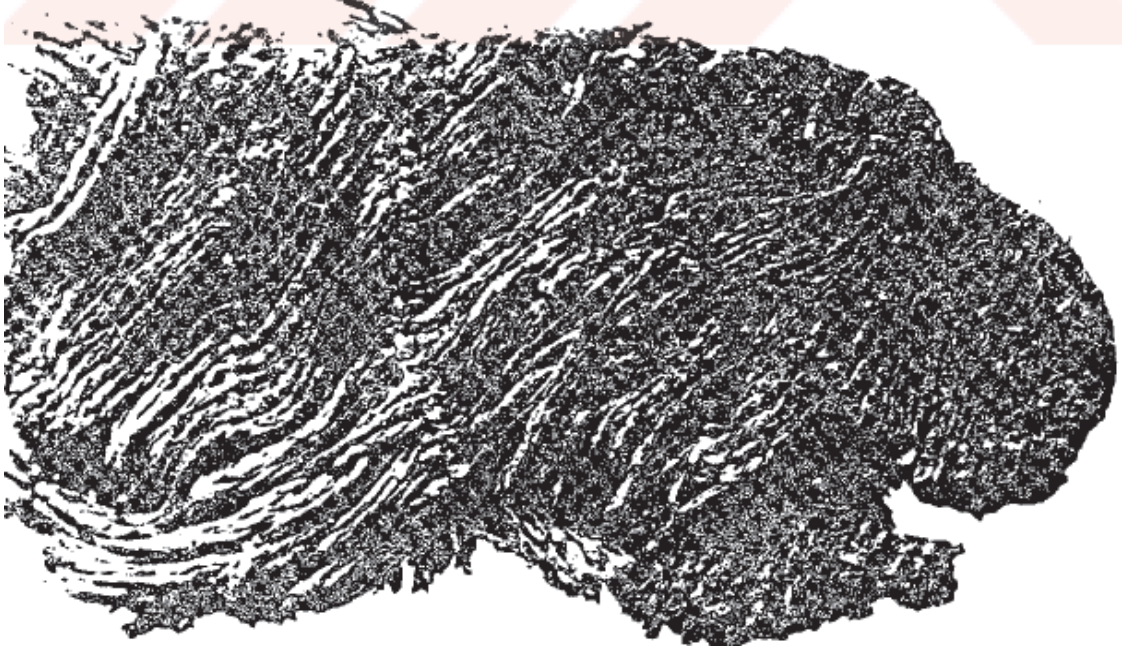
Ek 8

A)

Mabette bulunan bir iskeletin korunmasında kullanılan çok ince dokunmuş bir kumaş parçası.: Ş. Y. Yağan, 1978, s. 86. Ayrıca Yağan'a göre, bu dokuma çeşidi keten-çuval dokuması ile karşılaştırılabilmektedir.

B)

Balık ağı tekniğinde dokunmuş bir kumaş parçası.: Ş. Y. Yağın, 1978, s. 86.

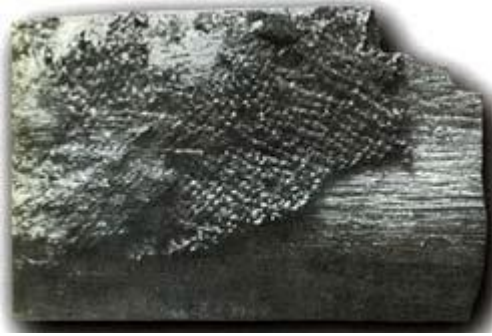
Ek 9

A)

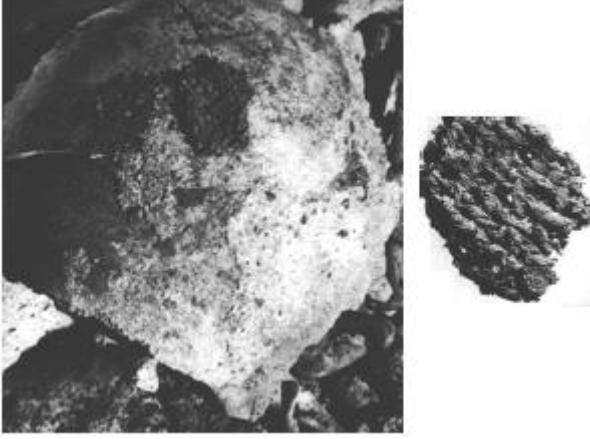
Çayönü'nde bulunan bir dokuma parçası.

B)

Çatalhöyük'de bulunan bir dokuma parçası.

C)

Kuruçay'da bulunan bir dokuma parçası.

Ö. Tütüncüler, 2005, ekler.

D)

Tekeköy'de bulunan bir kama üzerindeki dokuma kalıntısı.

E)

Alişar'da, Kalkolitik döneme tarihlenen bir mezardan ortaya çıkan dokuma parçaları.

F)

İkiztepe’de ortaya çıkan bir dokuma parçası.

G)

Resuloğlu mezarlığında bulunan bir bronz tava üzerindeki dokuma kalıntısı.

Ö. Tütüncüler, 2005, ekler.

H)

Acemhöyük’te ortaya çıkan dokuma parçası.

Ö. Tütüncüler, 2005, ekler.

I)

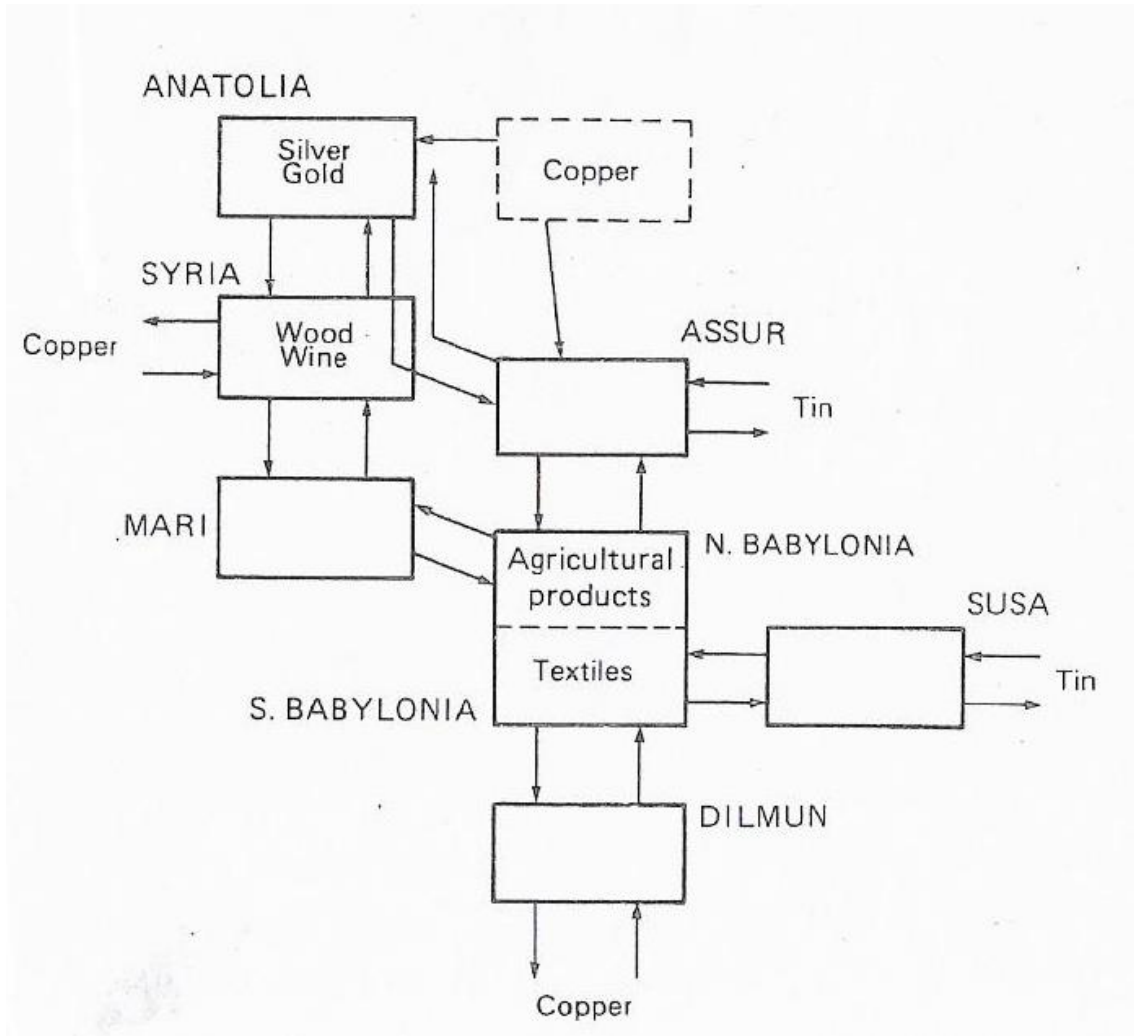
Ortaköy’de ortaya çıkan dokuma parçası.

Ek 10

Son yapılan çalışmalar sonucu Çatalhöyük'te, Neolitik döneme ait yanmış olan bir evin tabanında, kendirden dokunduğu anlaşılan bir dokuma ürünü, bebek iskeletine sarılmış halde bulundu. Çatalhöyük'te 2013 yılında gerçekleştirilen bu kazılar sonucu, burada şu ana kadar var olan kumaş numuneleri arasında dünyanın en eski kumaş çeşidi ortaya çıkarılmıştır. Kazı heyetinin başkanlığını yapan Ian Hodder konuyla ilgili olarak yaptığı açıklama da, "Yangın, binanın zeminini ve platformlarını ısıtarak fırınlama etkisi yaratmış. Böylece zeminin altındaki gömüleri ve gömülerle birlikte yerleştirilen bir kumaş parçasını korumuş. Bu kumaş parçası kazı evindeki laboratuvarlarda incelenmiş ve kumaşın kendirden dokunmuş keten olduğu tespit edilmiştir. Bu dünyadaki ilk kumaş parçalarından biri olmakla birlikte aynı zamanda en iyi korunmuş örneklerden de biridir." şeklinde bir açıklamada bulunmuştur. Buradan anlaşılacağı üzere dokunmuş kumaşın tarihi, yaklaşık olarak günümüzden M.Ö. 8000 yıl öncesine dayanmaktadır. Ayrıca çok ince biçimde dokunan bu keten parçasının kullanım tarihi de bu sayede genişleme imkanı bulmuştur.: Ian Hodder, "The linen cloth found within burial F. 7127 inside Building 52.", www.catalhoyuk.com., *Çatal Newsletter*, S. 20, Kasım 2013,10.02.2014 pazartesi, 13:34.

Ek 11

Uluslararası ticaret organizasyonunun sembolize edilmiş hali.: J. Kool, 2012, s. 12.

Ek 12

W. H. Van Soldt, 2001, s. 379.: Omuzdan askılı kusītu giysisi ile tasvir edilen bir Asurlu asker.

Ek 13

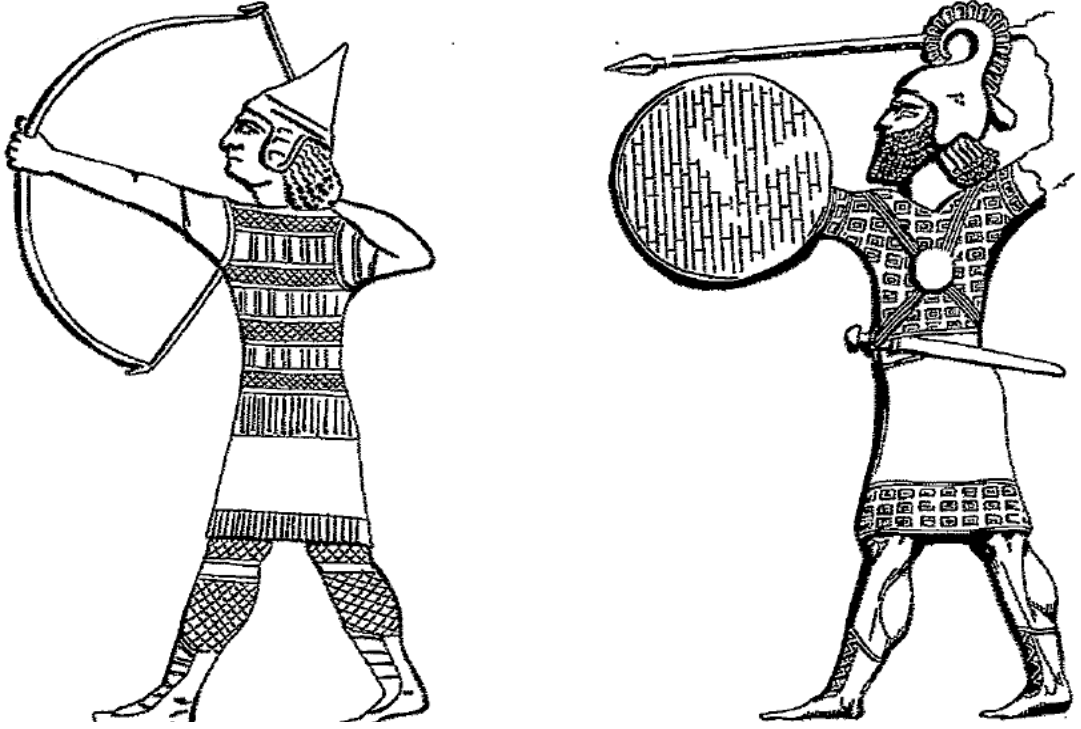
W. H. Van Soldt, 2001, s. 374.: Asurlu askerlerin kullandığı kıyafetler.

Ek 14

Av esnasında ki Asur askerlerini tasvirize eden iki resim.: W. H. Van Soldt, 2001, s. 380.

Ek 15

Asurlu askerlerin üzerlerinde tunic ile resmedilmiş halleri.: W. H. Van Soldt, 2001, s. 382.

Ek 16

Yazılıkaya kabartmalarından dini bir sahne. Sivri başlıklılar tanrıları, silindir başlıklılar tanrıçaları sembolize etmektedir.: S. Türkoğlu, 2002, s. 26.

Ek 17

Hitilere ait ilkel bir giyim tarzı: S. Türkoglu, 2002, s. 25.

Ek 18

Sivri kulağının yanında etekli ve aşağı sarkıtılan kuşağıyla bir Hitit erkeğidir.:
S. Türkoglu, 2002, s. 32.

Ek 19

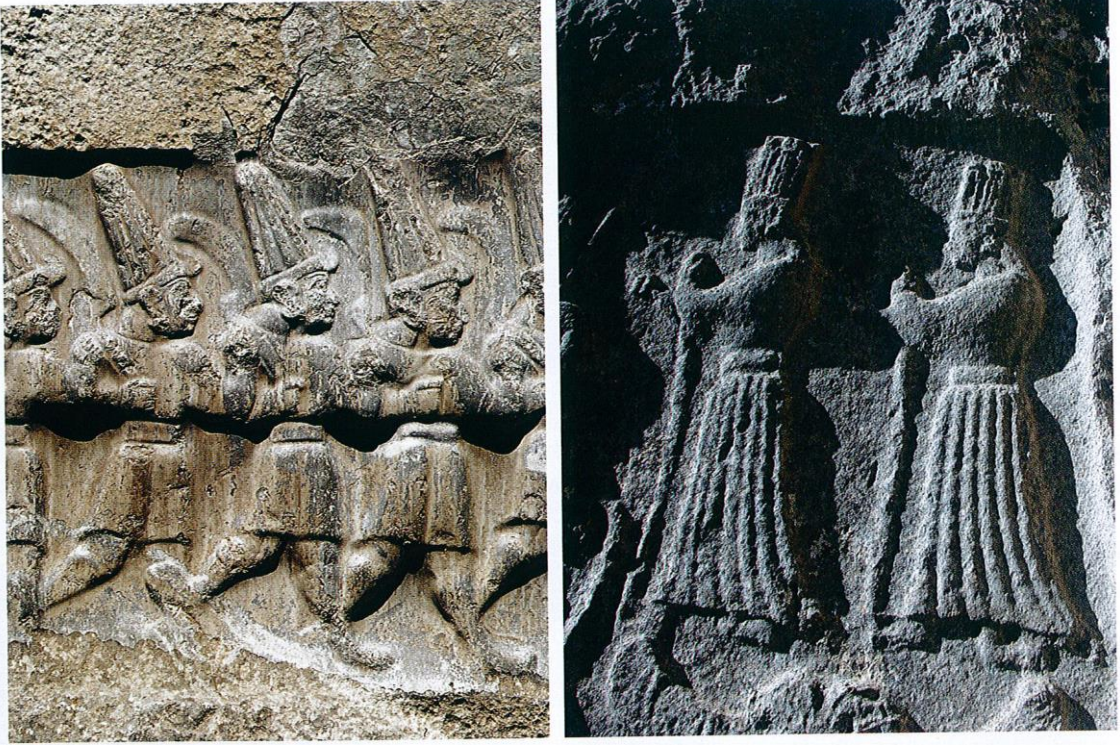
Süslü giyimi ile ayağında halhallarıyla yün eğiren anne ve karşısında bir elinde kalamu (kalem) diğer elinde ahşap, içi balmumu kaplı diptihon (defter) tutan oğlu. Maraş'ta bulunmuş varlıklı bir aileyi tasvirize eden bir resim.: A. M. Darga, 2013, s. 228.

Ek 20

M.Ö. 8. yüzyılda Malatya'da ortaya çıkarılan bir heykelde kral, Asur toplumuna has bir şal taşımaktadır.: S. Türkoglu, 2002, s. 37.

Ek 21

Yazılıkaya kabartmalarında ki erkek ve kadın tanrıların tasvirine bakıldığında, tanrının kısa, yırtmaçlı bir etek giydiği, tanrıçanın ise ayaklara kadar inen uzun bir elbise giydiği görülmektedir.: J. Seeher, 2011, s. 22.

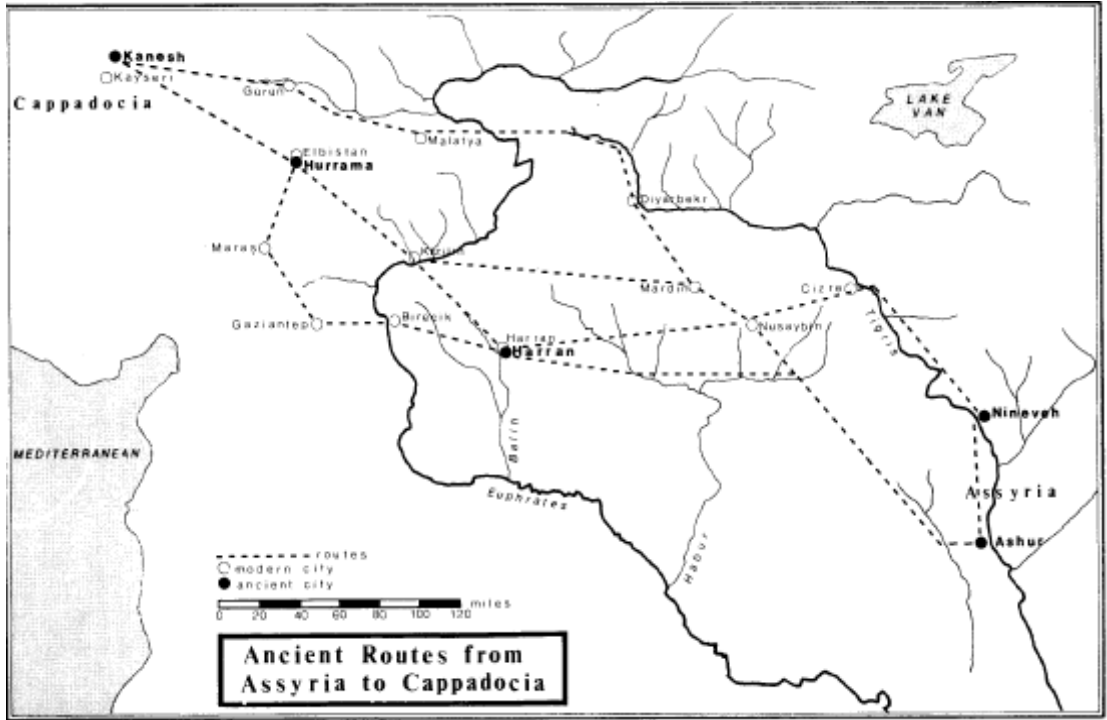
Ek 22

Kısa, yırtmaçlı bir etek ve boynuzlu sivri külahlı ile tasvir edilmiş erkek tanrı heykelciği.: J. Seeher, 2011, s. 24.

Ek 23

Harita 1

Asur Ticaret Kolonilerinin ticaret yapmak amacıyla, Anadolu'ya ulaşmak için takip ettikleri güzergâhın ilk şekli.: H. W. F. Saggs, 1984, s. 32.

Ek 24

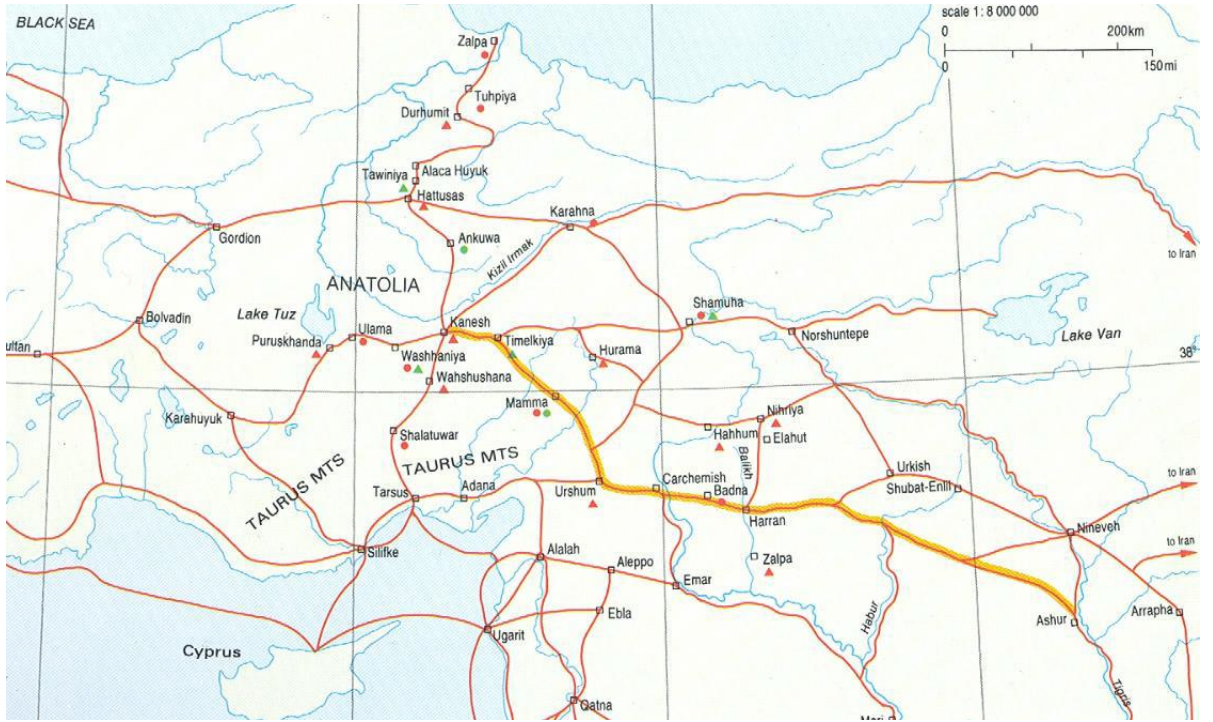
Harita 2

Asur Ticaret Kolonilerinin giderek gelişim gösteren kervan güzergahı.: C. Michel, 2003, s. 190.

Ek 25

Harita 3

Eski Asur Ticaret Kolonileri Dönemi, Ticaret güzargahları.: J. Kool, 2012, s. 16.

Ek 26

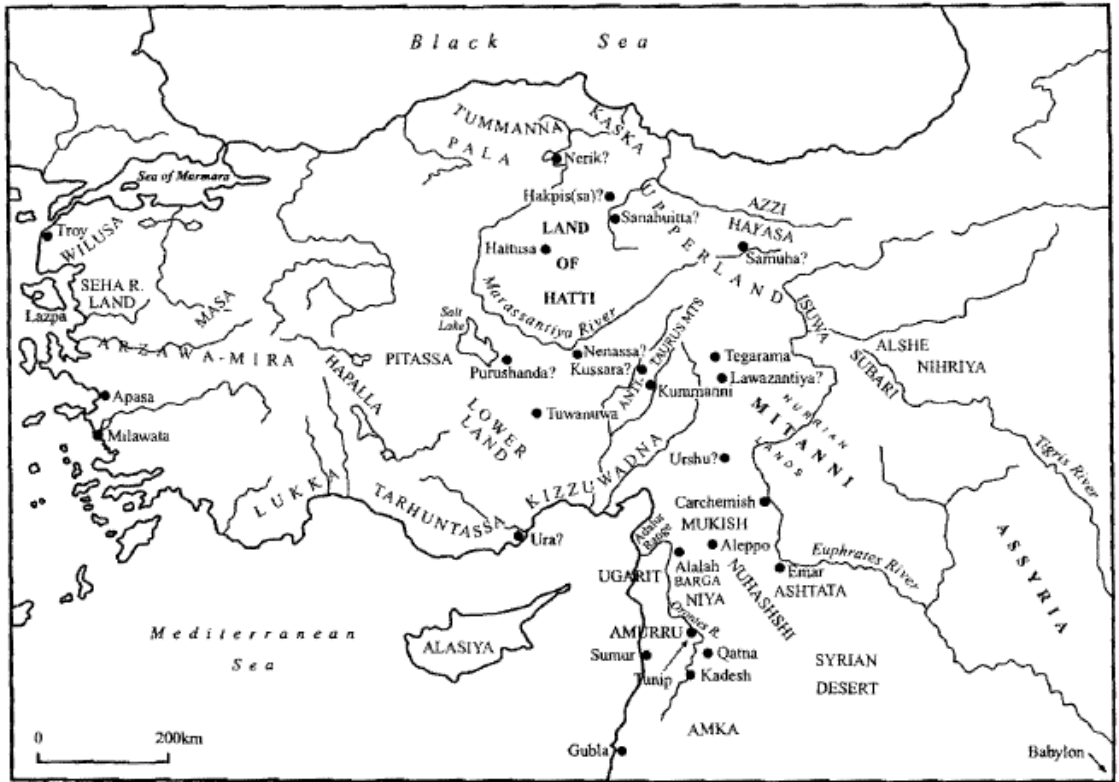
Harita 4

Asur Ticaret Kolonileri Çağı Kervan Yolları: Atlas Kartografya Servisi (Michael Roat, Mesopotamien, Münih, 1991'den yararlanılmıştır. Nakden T. Özgüç, 2011, s. 247.

Ek 27

Harita 5

Hitit coğrafyası: T. Bryce, 2004, s. 12.

Ek 28

Harita 6

Geç Bronz Çağı'nda Yakın Doğu: T. Bryce, 2004, s. 13.

EK 29

Mama Kralı Anum-Hirbi'nin Kaniš Kralı Waršama'ya Yazdığı Mektup:

Metnin transkripsiyonu :

- Öy.
1. *um-ma A-nu-um-ḫi-ir-bi ru-ba-um*
 2. *Ma-ma-i-ú-um-ma a-na Wa-ar-ša-ma*
 3. *ru-ba-im Kà-ni-ši-im qí-bi-ma*
 4. *ta-áš-pu-ra-am um-ma a-ta-ma*
 5. *Ta-i-ša-ma-⟨i⟩-ú-um ur-dí-i*
 6. *a-na-ku ú-ša-ba-šu ú a-ta*
 7. *Sí-bu-ḫa-i-a-am IR^{ra-ad}-kà*
 8. *a-ta ša-bi-šu iš-tù-ma*
 9. *Ta-i-ša-ma-i-ú-um kà-lá-áb-kà-ni*
 10. *a-mì-nim iš-tí ša-ra-ni-e ša-ni-ú-tim*
 11. *i-da-ba-áb*
 12. *ša-ni-ú-tim i-da-ba-áb*
 13. *Si-bu-ḫa-i-ú-um ká-al-bi*
 14. *iš-tí ša-ra-ni-e ša-ni-ú-tim*
 15. *i-da-bu-ub ru-ba-um Ta-i-š[a-ma-i-ú-um]*
 16. *a-na ša-al-ši-ni ru-ba-im*
 17. *i-tù-wa-ar ki-*ma⁹ be-el*
 18. *nu-ku-ur-tí-a i-du-kà-ni*
 19. *ù Ta-i-ša-ma-i-ú-um*

20. *a-na ma-tí-i-a im-qú-ta-ma*
 21. 12 *a-lá-ni-e-a úḫ-ta-li-iq*
 22. *al-pí-šú-nu ú še-ni-šú-nu*
 23. *il₅-tí-qí um-ma šu-ut-ma ru-ba-um*
 24. *me-it-ma ḫu-ḫa-ra-am*
 ken. 25. *al-tí-qí ki-ma ma-tí-i-a*
 26. *na-ša-ri-im ú li-bi-im*
 Ay. 27. *ta-da-nim ú ma-tí-i*
 28. *iš-ta-ra-áp ú qú-ut-ra-am*
 29. *ub-ta-i-iš i-nu-mì a-bu-kà*
 30. *I-na-ar a-lam Ḫa-ar-sa-am-na*
 31. MU 9-ŠÈ *il₅-wi-ú ma-tí-i*
 32. *a-na ma-tí-kà im-qú-tám-ma*
 33. *al-pá-am ú-lu še-na-am*
 34. *iš-gi₅-*iš¹⁰ u₄-ma-am ta-áš-pu-ra-am*
 35. *um-ma a-ta-ma a-mì-nim ḫa-[ra-nam]*
 36. *lá tù-ša-ra-am ḫa-ra-nam*
 37. *lu-ší-ir ša *pá¹¹ -e-ma*
 38. *li-[(izler)] a-lá-am x [x x]*
 39. *ú [x x x x x] ḫa-ra-n[am x x]*
 40. *i[š-tù x x x ḫa-r]a-na-am*
 41. *lu-[ší-ir x x x a-n]u-um-ma*
 42. *l[i-x-x-x x x iš-]tí 17 a-wi-li*
 43. *š[u x x x x x x] x*
 44. *x [x x x x x]-y-šú-nu*
 45. *x [x x x x x]-nim*
 46. *x [x x x x x x] ma-tí-kà*
 47. *[x x x x x x-t]ám ša ú-bi-lu-nim*
 48. *[x x x x x x]-y-ma*
 49. *[x x x ta-áš-pu-ra]-am*
 50. *um-ma a-ta-ma lu ni-it-ma*
 51. *ma-mì-tum pá-ni-tum e-ša-at*
 52. DUMU *ší-ip-ri-kà*
 ken. 53. *a-na še-ri-a li-li-kam*

54. ù DUMU ší-<ip>-ri-a a šé-ri-kà
 55. li-ta-lá-kam
 Sol k. 56. Ta-ri-ku-ta-na ki-ma KÛ.BABBAR áb-na-tim
 *ik¹²-nu-uk-ma
 57. e-tí-zi-ib a-ni-a-tum a-na DINGIR^{li} dam-qá-a

Metnin tercümesi :

2) Mama (1) *rubā'u*'su şöyle söyler : 3) Kaniš *rubā'u*'su 2) Waršama'ya de ki: 4) "sen bana mektup gönderdin ve (bu mektubunda) dedin ki: 5) 'kölem Taišama'lıyı 6) ben teskin edeceğim. Fakat sen 7) kölen Sibuhā'lıyı 8) teskin ediyor musun?'¹³ Mademki 9) Taišama'lı senin köpeğindir, 19) ne için başka *šarru*'larla 11) münakaşa ediyor? 13) Benim köpeğim Sibuhā'lı 14) diğer *šarru*'larla 15) münakaşa ediyor mu? Taišama'lı bir *rubā'u* 16) bizim aramızda üçüncü bir *rubā'u* 17-18) olmalı mı? Düşmanım beni 'öldürür öldürmez' (= yener yenmez, yendiği zaman) 19) Taišama'lı 20) memleketime akın edip 21) oniki şehrimi tahrip etti. 22) (Bu şehirlerin) sığırlarını ve koyunlarını 23) alıp götürdü. O şöyle dedi : '*rubā'um* 24) 'ölmüştür'. Bu sebepten (benim kuş) avcı(sı)nın tuzağını kaldırdım.' 28) O, 25) memleketimi 26) koruyacak ve 27) bana 26) 'kalp verecek' (=beni cesaretlendirecek) 25) yerde 27) memleketimi 28) yalnız yakmakla kalmadı, fakat dumanı da 29) pis kokuttu. Baban 30) İnar, Harsamna şehrini 31) dokuz yıl boyunca muhasara ettiği 29) zaman 31) benim memleketim (=benim halkım) 32) senin memleketine akın edip 33) tek bir sığır veya tek bir koyun 34) öldürdü mü? Bugün sen bana mektup yazıyorsun 35) ve şöyle diyorsun : 'Ne için yolu 36) benim için serbest bırakmıyorsun?' Yolu 37) senin için serbest hale getireyim (=getireceğim). Şahitler (=elçiler) [... ..] 38) [... ..] sinler. Şehri [... ..] 39) ve [... ..] yolu [... ..] 40) ... [... ..] yolu [... ..] 41) [serbest hale] getireyim. [... ..] 42) 17 adamla [buraya gel]si[nler]. 43) ... [... ..] 44) ... [... ..] onların [... ..] 45) buraya [... ..] 46) memleketin [... ..] 47) buraya

getirdikleri ... [.....] 48) [.....] ve 49) [..... Sen] bana [bir mektup gönderdin] 50) ve şöyle dedin : ‘yemin edelim’. 51) Önceki yemin kâfi değil mi? 52) Senin habercin (=elçin) 53) bana gelsin, 54) ve sonra benim habercim sana 55) muntazaman gitsin. 56) Tarikutana gümüş yerine taşları mühürleyip 57) (burada) bıraktı. Bu (hareketler) tanrılara (=tanrılar nazarında) iyi midir?”

K. Balkan, 1957, s. 6-9.

**ÇİVİ YAZILI BELGELERDE GEÇEN KUMAŞLARIN FİYAT LİSTESİNİ
GÖSTEREN TABLO**

Kumaş İsimleri	Kumaşların, Çivi Yazılı Metinlerde Geçen Fiyatları			Kumaşların Fiyatlarında ki Bu Farklılığın Sebebi
1)Pirikannū Kumaşı:	TC 1, 43'de: 5 mina gümüş.	Veenhof, <i>a.g.e.</i> , s. 126'da ise, 2 ūşeqel veya 3 ¼ ūşeqel gümüş.	S. S. Cebesoy, <i>a.g.m.</i> , s. 166'da: 4 pirikannū için 15 ūşeqel veya 3 ⅓ ūşeqel gümüş.	Bu kumaşın farklı türlerinin olması fiyatının farklılaşmasına sebebiyet vermiştir.
2) Kutānum Kumaşı:	CCT 4, 23 a'da: 1 kutānum için 26 ⅔ ūşeqel gümüş.	CCT 2, 2, 21'de: 1 kutānum için 3 ½ ūşeqel gümüş.		Çeşitli ebatlarda, farklı kalite ve özelliklerde üretilmesinden dolayı fiyatı metinlerde bu şekilde geçmektedir.
3) Kitūm- kitātum Kumaşı:	Saptinum türünden bir kumaş türüdür. Fiyatı hususunda çok fazla malumat yoktur.			
4)Raqqutum Kumaşı:	H. A. Şahin, "Kültepe...", s. 320'de: Asur'da alış fiyatı 5 ile 7 ūşeqel gümüş arasındadır.	TC 1, 47, 3'de : 3 raqqutum, 2 silipkaum, 4 takuštā'um ve 12 lubuūum'un satın alma fiyatı olarak 110 ūşeqel veya parça başına 5 ½ ūşeqel gümüş ifadesi geçmektedir.		İnce, zarif ve hafif bir kumaş türü olması, onun metinlerde fiyatının farklılaşmasına sebep olmuştur.
5) ūsurum Kumaşı:	Metinlerde 8 ile 15 ūşeqel (1 kutānum'un yaklaşık %'i kadar) arasında geçmektedir.			

6)Abarnūm Kumaşı:	Anadolu'daki satış fiyatı, Akad kumaşı ve kamsum kumaşı ile aynı fiyata yani 45 Őeqeldir.	Başka bir metinde bu kumaşın fiyatı 1 ½ mina gümüştür.	CAD, a1, s. 35'de: ÇeŐitli kumaŐlarla birlikte Abarnūm kumaŐının satış fiyatı 45 Őeqeldir.	Sonuç olarak satış ve alış fiyatı 10 Őeqel gümüş arasında değişmektedir.	Kaliteli ve pahalı bir giysi türü olmasının yanında erkekler için de giysi olarak kullanılıyor olması, fiyatının birçok metinde farklı geçmesine neden olmuştur.
7) Őubātum Şa akkidē Kumaşı:	BIN 6, 50'de: 35 Őeqel; KTS 55a 15'te ise, 17 ¼ Őeqel'dir.	BIN 4, 4, 4'de ise: 45 Őeqel'dir.	CCT 2, 24'de: 41 ¼ Őeqel'dir.	Birkaç metinde ise, alış fiyatı 1 mina gümüştür.	Babil kökenli bir kumaş türü olmasından dolayı alış fiyatı ucuz, satış fiyatı ise pahalıdır.
8)Kusītum Kumaşı:	Metinlerde normal kalitedeki kusītum kumaşı için 40 mina yün ya da parça başına 3 Őeqel gümüş ifadesi geçmektedir.	BIN 4, 189, 13-14'te: parça başına 10 Őeqel gümüş; TC 1, 81, 36'da: 7 ½ Őeqel gümüştür.	E. Öz- İ. Albayrak, a.g.m., s. 29'da (Kt. ok 128 nolu metin): 1 kusītum 1 ¼ Őeqel'dir.	CCT 1, 35, 15'de: 7 Őeqel'dir.	Nitelikleri bakımından beyaz ve ince, kaliteleri aşınsından normal ve iyi kalitelere olması, bu kumaşın farklı fiyatlarda olmasını sağlamıştır.
9)Kuş(Ő)utum Kumaşı:	Metinlerde 1 kuş(Ő)utum kumaşı 20 Őeqel gümüştür.				
10)LubūŐum KumaŐı:	Beyaz ve ince lubūŐum'un satın alma fiyatı 1 mina gümüŐtür.	RHA 18, 37, 8'de: 1 lubūŐum 10 ½ Őeqel gümüŐtür.	ATHE 66, 22'de ise, 12 beyaz lubūŐum parça başına 2 ½ bilat bakırdır.	Bir başka metinde ise, bu kumaşın fiyatı 20 Őeqel gümüştür.	Kullanıcıların sayısının bir hayli fazla olmasından ve çeşitli renklerinin olması, onun fiyatına yansımıştır.

11)Šilipkā’um/ Šulupkā’um Kumaşı:	Anadolu’da ki satış fiyatı 22 ½ şeşel ya da 33 şeşel gümüştür.	Bu kumaşın fiyatı Garelli’ye göre ise, 50 mina işlenmiş bakırdır.	TC 1, 47’de: 3 raqqutum, 2 silipkaum, 4 takuštā’um ve 12 lubuřum’un , toplam fiyatı 1 mina gümüştür.	Çeşitli kalitelerinin olmasından dolayı bu kumaş çok satılan kumaşlarla beraber geçmektedir.
12)Takuštā’umKumaşı:	Asur’daki satın alma fiyatı 6 veya daha fazla gümüş iken, satış fiyatı 12 şeşel gümüştür.			
13)Namařšūhum Kumaşı:	Bu kumaşın fiyatı 25 şeşel gümüştür.			Çeşitli kalitelerinin mevcut olması onun fiyatına yansımıştır.
14) Šulhum Kumaşı:	ICK 2, 296, 4-5’de: bu kumaşın fiyatı 25 mina bakır’a tekabül etmektedir.	Başka bir metinde ise Šulhum ve Akad kumaşları 7 ½ şeşel gümüştür.		İthal edilen bir kumaş türü olması hasebiyle fiyatı bu şekilde farklılaşmaktadır.
15) Makūhum Kumaşı:	KTS 18, 5’de: 20 TÚG makūhum için parça başına 20 mina bakır istenmektedir.	TC ³ / ₂ , 132, 1’in 5. satırında: 1 makūhum için 15 şeşel ya da parça başına 9 ½ şeşel gümüştür.	EL 261’de: Makūhum için istenilen fiyat 32 ½ talent bakırdır.	Yerel ve yünlü bir dokuma ürünü olan bu kumaşın çeşitli kaliteleri mevcuttur.
16)Sab/pd/tinum Kumaşı:	Birkaç metinde fiyatı ½ mina bakır olarak geçmekte iken,	Bir başka metinde ise satış fiyatı 5 şeşel gümüş olarak geçmektedir.		Çeşitli kaliteleri mevcut bir kumaş türüdür.
17) DIZABum Kumaşı:	Fiyatı hakkında yeterli malumat yoktur.			Yerli üretimi bir kumaş türüdür ve hediye olarak sunulması onun kaliteli olduğunu göstermektedir.

18)Menuniānum Kumaşı:	1 parça menuniānum kumaşının fiyatı 1 šeşel gümüştür.			Hizmetçiler ve görevliler tarafından kullanılan ve kırmızı renkleri olan bu kumaş türünün fiyatı metinlerde çok fazla değişmemektedir.
19)Ēb/pišum Kumaşı:	Bu kumaşın fiyatı 15 šeşel gümüştür.			
20)Nibrārum Kumaşı:	Metinlerde, 1 Subartu ya da bir Asur cinsi Nibrārum Kumaşı veyahut bir Kusitum cinsi kumaş için ödenmesi gereken miktar olarak 10 veya 12 šeşel gümüş geçmektedir.			
21)Burā'um Kumaşı:	Bir burā'um kumaşının fiyatı 20 ½ šeşel gümüştür.			Metinlerden, sadece çok iyi kalitede üretimi yapıldığı anlaşılmakta ve fiyatının da pahalı olduğu görülmektedir.
22) Šitrum Kumaşı:	CCT 1, 50'de: Bu kumaşın fiyatı 20 šeşel veya 3 ½ gümüştür.			
23)İşrumKumaşı:	Metinlerde, 16 işrum için 20 ½ mina bakır , 2 šeşel bakır ödendiğine dair ifadeler mevcuttur.			
24) Naḥlaptum Kumaşı:	Bu kumaşın fiyatı metinlerde, 10 šeşel , 5 ⅔ šeşel ya da 9 ½ šeşel gümüşe karşılık gelmektedir.			Elbisenin aksesuarı konumunda olan bu kumaş türünün fiyatı da bu yüzden değişmektedir.
25)B/palilum Kumaşı:	2 b/palilum kumaşının fiyatı 6 šeşel gümüştür.			
26) Hirišnānum Kumaşı:	1 parça hirišnānum kumaşının fiyatı 4 ⅓ šeşel gümüştür.			

27) İllükum Kumaşı:	Pahalı ve aynı zamanda lüks bir elbise türü olmasına rağmen, fiyatı hususunda yeterli malumat yoktur.			
28) Kuzippum Kumaşı:	Krala sunulan bir elbise olması hasebiyle pahalı bir kumaş türüdür.			
29)Mardatum Kumaşı:	Çeşitli renklerde ve kalite de olan bu kumaş türünün, halı ve kilim yapımında kullanılması, onun çok fazla pahalı olmadığını göstermektedir.			
30) Nasistum Kumaşı:	Veenhof, <i>a.g.e.</i> , s. 179'da: bu kumaşın fiyatı $\frac{1}{3}$ şeşel ya da $\frac{1}{2}$ şeşel gümüştür.			
31) Parsīgum Kumaşı:	Bu kumaş türü bir kez BIN 6, 122, 174'de geçmekte ve fiyatı hakkında yeterince bilgi yoktur.			
32)Pūkum Kumaşı:	Birkaç metinde davul veya trampet olarak geçmesine rağmen, bazı metinlerde de diğer kumaş isimleri ile beraber geçmesinden, elbise olduğunu anladığımız bu kumaşın fiyatı hakkında yeterince bilgi yoktur.			
33)Tudiqum Kumaşı:	Hakkında yeterince bilgi olmamasına karşın metinlerde diğer kumaş isimleriyle beraber geçmesinden dolayı kumaş olduğunu anladığımız bu elbisenin fiyatı belli değildir.			
34) DU-DU-ru Kumaşı:	Metinlerden kumaş olduğunu anladığımız Du-Du-ru'nun, fiyatı hususunda bir bilgi mevcut değildir.			
35) Mašhitum Kumaşı:	Tam fiyatı belli olmamasına karşın, metinlerde geçen ifadelerden hareketle 1 šulhu kumaşı 13 mašhitum kumaşına denk gelmektedir.			

36) Tadum² Kumaşı:	CAD “t”, s. 38’de geçen ifadelerden hareketle bu ismin, saptinum, kutanum ve kamsum gibi kumaş isimleriyle beraber geçmesinden bu ismin kumaş olduğu aşıkardır. Ancak fiyatı hususunda bilgi mevcut değildir.				
37) Aniani(am) Kumaşı:	Kt. o/k 5 nolu metinden edinilen bilgilerden hareketle değerli bir kumaş olduğu anlaşılan bu kumaş türünün fiyatı 7 veya 10 şeşel gümüş arasında değişmektedir.				
38) Kamsum (Kamsitum) Kumaşı :	Çok değerli olmasının yanında Çocuk elbisesi olduğu anlaşılan bu kumaş cinsinin fiyatı belli değildir.				
39) Suziam (Suze) Kumaşı:	Susa elbisesi olarak bilinen bu elbisenin fiyatı tam açık değildir.				
40) Lamahuşşum Kumaşı:	Kt. o/k 5 nolu metinden edinilen bilgiler ışığında değerli bir kumaş olduğu anlaşılan bu kumaş türünün fiyatı 22 1/3 şeşel gümüştür.				
41) Subatum Kumaşı:	Kt. o/k 28 nolu metinde bu kumaşın fiyatı 16 şeşel olarak geçmektedir.	Bir başka metinde ise bu kumaşın fiyatı 11 şeşel gümüştür.			Belli kalitelere ve niteliklerde üretilmesi, bu kumaşın fiyatına yansımıştır.

ÖZGEÇMİŞ

30.04.1988 tarihinde Afyonkarahisar'a bağlı Sandıklı ilçesi'nde doğdu. İlköğrenimi Alağöz Köyü İlköğretim Okulu'nda, Lise öğrenimini ise 2006 yılında Sandıklı Anadolu Lisesi'nde tamamladı. 2007 yılında Pamukkale Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde Lisans eğitime başladı ve 2011 yılında bölüm ikincisi olarak mezun oldu. Aynı yıl Eskiçağ Bilim Dalı'nda Yüksek Lisans'a başlayarak, eğitimini 2014 yılında tamamladı.

